7022

WŁADYSŁAW ST. REYMONT

SELJACI

SAVREMENI ROMAN

II

ZIMA

PREVEO JULIJE BENEŠIĆ

ZAGREB 1[illegible]5.
REDOVITO IZDANJE „MATICE HRVATSKE"

ZAKLADA TISKARE NARODNIH NOVINA U ZAGREBU

ZIMA

I.

Stizala je zima . . .

— tek se rvala s jeseni i ričući lutala po sivim daljinama kao divlja i gladna zvijer, te se nije znalo, kad će pritisnuti, skočiti i oštrim zubima zagristi u svijet . . .

tek je praminjao sitan snijeg, žućkasti, jesenski snijeg

— još su svanjivali zaprepašteni dani, pomodrjeli od bolježljivosti, mučni, jecavi, gnojavi i puni jadikovanja, prosipali su ledeno svijetlo mrtvački dani, te su ptice kričeći poletjele u šume, vode su plašljivije mucale i tekle lijeno, kao da ih je spopao strah, zemlja je drhtala, a svako je stvorenje dizalo budne, preplašene oči prema sjeveru, u bezdanu dubinu oblakâ

— još su trajale jesenske noći; slijepe, mukle, mutne i pune maglenih krpa i svjetlucanja obumrlih zvijezda — sagnjile noći drhtave šutnje prožete prigušenim vriskom straha; pune bolnih uzdisaja, trzanja, nenadane tišine, zavijanja pasa, drhtanja ozeblog drveća, tužnih glasova ptica, što su tražile zaklonište, strašnog dozivanja pustoši i raskršća izgubljenih u mraku, lepeta nekog leta, sjenâ, što su vrebale kraj zidova zaprepaštenih kuća, puzavog huktanja, strahovitih prikaza, nerazgovijetnog dovikivanja, užasnog mljaskanja, jezovitog jaukanja

— još bi kadšto na zapadu iz tmurnih poljana olovnoga neba izvirilo crveno, golemo sunce i padalo

teško, kao káda rastaljenoga željeza, iz koje je sukljalo krvavo kiptanje i udarao poput smole crn dim isprutan gorućim bakljama, te je cijeli svijet bio okupan vatrom i obuhvaćen požarom —

I dugo, dugo se u noći gasilo i hladilo na nebu krvavo rumenilo, te su ljudi govorili:

— Zima raste, doći će s opakim vjetrovima.

I zima je rasla, rasla svaki dan, svaki sat, svaki tren.

Dok nije i stigla.

A najbrže stigoše glasnici, koji ju nagovijestiše.

Nekako odmah poslije sv. Barbare, zagovornice blage smrti, u tiho nemoćno jutro, padoše prvi, kratki, lepršavi vjetri; obletješe zemlju cvileći poput pasa kad njuškaju za tragom, zagrizoše u razore, zarežaše u grmlju, raščeprkaše snijeg, pretresoše voćnjake, repovima pometoše putove, provaljaše se po vodama i kradom ustrgoše po nešto sa starih streha i plotova i stadoše se smatati i cvileći bježati prema šumama — a iza njih, odmah podveče, počeše se iz mraka plaziti dugački, reski i kao bodljikavi jezici vihrova.

Duhali su cijelu noć i urlali po poljima kao čopor izgladnjelih vukova, gospodarili su tako bijesno, da je ujutro zemlja već izbila ispod isprebacanog i ugaženog snijega, samo su se gdjegdje po jamama i brazdama bijeljeli potrgani plotovi, a razori su stršili goli, putovi su ležali ukočeni i promrzli, a mraz se zabadao oštrim zubima u zemlju, te je tutnjila kao željezo — ali čim je nastao dan, vihri pobjegoše štekćući, sakriše se u šumu i vrebajući drhtahu u napetom, opakom skoku.

Nebo se počelo sve mračnije oblačiti; oblaci ispuzaše iz svih jama, podigoše nakazne glave, protegnuše zgnječena uda, razmrsiše sijede grive, zasjaše zelenkastim zubima i krenuše u čoporu — u strašnoj, mrkoj i šutljivoj gomili valjali su se na nebo: — sa sjevera su

stizale crne, zelene planine, raskidane, razbijene, nagomilane, razgranate kao gomile satrtih šuma, ispresijecanih dubokim ponorima, zasutih zelenim naslagama leda, prodirali su s divljom snagom, s muklim šumom; — sa zapada, iza crnih nepomičnih šuma polagano su se dizale sive, nabrekle gomile, kroz koje kao da je gdjegdje sijevnula vatra, a išle su jedna za drugom u beskrajnom redu, u sve većem nizu, kao da neke orijaške ptice lete u ključu; s istoka pak protezali su se plosnati oblaci, zarđali, drevni, gnojni, užasni kao sagnjile strvine s kojih curi sukrvica; a i s juga su dopirali, a bili su pohabani, crvenkasti, nalik na kaljuže i tresetišta, puni modrica i plavih kvrga, puni mrlja i užasne zbrke — kao da vrve isprepletenim crvima; a još su i odozgor padali kao da dolaze iz ugasloga sunca, u prljavim krpetinama i prosipali se obojadisani kao drozga kad se ohlađuje — a svi su se gomilali jedni na druge, slagali se kao divske planine i zalili nebo crnim, strašnim ključanjem blata i podrtina . . .

Svijet se odjednom smračio, nastupila je mukla tišina, svjetlost se ugasila, sinje oči vodâ klonuše, sve kao da se ukočilo i zastalo zadivljeno sustavljena daha, nad zemljom zalebdi bojazan, mraz prodre do kostiju, strah spopade za grlo, duše padoše u prah, užas zalepeće nad svakim stvorom — vidjelo se, kako zec juri kroz selo nakostriješene dlake, vrane uz žestoku kriku navaljuju u štaglje ili izravno u trijem, psi urlaju na stepenicama kraj kuće kao pomahnitali, ljudi pognuti trče u kuće, a kraj jezera juri slijepa kobila s ostatkom razbijenih kola, udara o plotove, o drveće i s divljom vriskom traži staju.

Širila se mutna, zagušljiva tmina: oblaci su se spuštali sve niže, rušili su se iz šuma kao uzavrela gusta magla i valjali se po poljima kao uzburkana,

razbješnjela, strašna voda — jurišali su na selo i zalili sve ledenom, prljavom magluštinom; — odjednom se nebo rastrglo u sredini i zasjalo se plavkasto kao zrcalo zdenca, oštar zvižduk presiječe mrak, magle se naglo zgusnuše, a iz puknutog ždrijela nasrne prvi vihar, a za njim je već letio drugi, deseti, stoti!

Urlali su u čoporima, prosipali se iz onog grla kao rijeke ničim ne zaustavljene, kidali se kao s lanca i udarali kao bijesna rulja lajući na oblake, bacali se u tmušu, prodrli joj do dna, progrizli ju naskroz i bacali kao trulu slamu.

Vrisak se digao nad svijetom, vrtlog, šum, zvižduk, vijavica.

Oblaci, gaženi oštrim kopitima vihra, kao da su kradom bježali prema šumama, nebo se raščistilo, dan je opet zasjao olovnim očima, svaki je stvor odahnuo s olakšicom.

Ali vihri su neprestano duhali, gotovo cijelu sedmicu, bez popuštanja i bez prekida. Danju je čovjek još kako tako mogao izdržati, izlazili su na svijet samo oni, koje je nužda tjerala, dok su drugi sjedili kod kuće i čekali kraj, — ali noći su bile neizdržljive, a bile su vedre, pune zvijezda i odozgor tihe, samo je na zemlji vjetrina slavila đavolski pir, kao da se odjedamput objesilo stotinu ljudi, pa se ni zaspati nije moglo, a i kako bi, kad je bjesnio takav urlik, tresak, lomljava i huka, kao da se vozi hiljadu praznih kola u najvećem trku po zemlji, a tek onaj topot, od kojega je zemlja drhtala, pa to huktanje, Bog bi znao čije, pa to vriskanje, to zavijanje!

Kuće su škripale, jer je bura svaki čas plećima udarala o zidove, razbijala se o uglove, podizala podstrešnice, udarala o temeljne grede, lupala o vrata kao da udara glavom, te mnoga popustiše, okna je razbijala, da se moralo noću ustajati i zatrpavati ih jastucima,

jer je prodirala cvileći kao srdita svinja, a tako je šibala hladnoćom, da su se ljudi kočili od zime pod perinama!

Što se narod napatio tih dana i noći, ne može se iskazati!

A koliko je štete počinila, ne može se nabrojiti: porušila je plotove, strehe potrgala, kod kneza srušila gotovo nov štagalj, Barteku Koziełu skinula krov sa suše i odnijela ga u polje prilično daleko, Winćorkovima srušila dimnjak, u mlinu otkinula komad krova od daščica, a koliko je tek bilo sitnijih šteta! koliko je drveća polomila po vrtovima i šumama! Na velikom je putu iščupala nekih dvadesetak topola, pa su popadale poprijeko preko puta kao kakva strašno iznakažena i opljačkana trupla.

Za tih vjetrovitih i bučnih dana Lipce kao da je obumrlo; vjetrina je bjesnjela po putovima s tolikom snagom, da je svakoga, čim je samo izvirio iz kuće, spopala za vrat i srušila ga gdje ga je zatekla — u jarak, o drvo, na plotove bacala, a Jaška Razvratnika zbacila je s mosta u jezero, te se momak jedva izvukao, a duhala je neprekidno, prosipala pijesak i nosila granje, iverje, slamu s krovova, a kadšto i po koju vršiku krova, pa je sve to letjelo u prašinu kao preplašene ptice i udaralo o zidove, jurilo u svijet!

Ni najstariji ljudi nisu zapamtili tako nesnosnih i srditih vjetrova.

Stiskali su se zato po zadimljenim kolibama i svađali su se iz dosade često, jer je teško bilo pružiti i nos iza ugla. Samo bi nestrpljive žene kadšto šmugnule kradom kraj plota idući bajagi kumama s kudjeljom, a zapravo da promelju jezičinama i da se najadikuju. Muškarci su pak neumorno mlatili iza pritvorenih krila štaglja, cjepovi su lupali od jutra do kasne večeri, mraz je osušio žito, pa se lakše ljuštilo, a tek podveče, kad bi

vjetrina malko popustila, odšuljao se po koji sluga s mjericom u krčmu.

A vihri su neprestano podjednako duhali i grizli mrazom sve krepče, te su se od tog duhanja zamrzle i rječice i potoci, bare se zalediše, a i jezero se pokrilo prozirnim, gotovo modrim ledom, samo što se kraj mosta, gdje je bilo dublje, voda još burkala i nije se dala, ali obale su bile već čvrsto zamrznute, pa se morao probijati led za vodopoj.

Tek se baš pred sv. Luciju promijenilo vrijeme.

Zima je popustila, malko je otoplilo, vjetrovi kao da su izdisali, jer su samo na mahove duhali svijetom, ali već mekši i ne tako nesnošljivi, a nebo se izravnalo kao polje, preko kojega je prešla brana, pokrito velikom, sivom, lanenom plahtom, tako se nisko spustilo, kao da se naslonilo na one topole kraj puta. Ali bilo je tmurno, sivo i nijemo.

A čim su odzvonili podne, smračilo se malko i stade padati snijeg u krupnim krpama, sipao je gusto, jer je odmah opernatio sve drveće i sve što je stršilo.

Noć je brže nadošla, ali snijeg nije prestao, sipao je sve gušće, malko suši i sipak, i tako je padao kroz cijelu noć.

U zoru je bilo snijega već dobra tri pedlja, posve je pokrio zemlju kožuhom i zastr'o cijeli svijet plavkastom bjelinom, a letio je neprekidno, bez prestanka.

Na zemlju se spustila takva tišina, da nijedan lahor nije zadrhtao, nijedan zvuk nije prodirao kroz te pahuljice, što su padale, ništa, sve je zašutjelo, zanijemjelo i kao pognuto svečano slušalo taj jedva primjetljivi šum, taj tihi let, u toj mrtvoj, drhtavoj bjelini, što je bez prekida padala.

Spustio se bijeli mrak, rastao, protezao se; bijelo, treptavo, neoskvrnjeno svitanje prosipalo se kao najbjelja, najmekša, najljepša vuna; pahuljice se prosi-

pale u nebrojenoj gustoći te je to zamrznuto osvjetljenje i sva ta zvjezdana svjetlost bila ukočena u inju i samljevena u prah lepršanjem do neba — zasipale su svijet — brzo su zastrle šume, pokrile polja, kamo si okom segnuo, gubili su se putovi, cijelo se selo rastopilo i zagrezlo u tu bjelinu, u taj zaslijepljivi oblak, dok napokon nije oko ništa više vidjelo do tih pramenova snježne prašine, što se spuštala tako tiho, tako ravno, tako slatko, kao latice s višnje u noći obasjanoj mjesečinom.

Na tri koraka nisi mogao razaznati kuću, ni drvo, ni plot, niti ičijeg lika, samo su ljudski glasovi pršili po toj bjelini kao klonuli leptiri, a da nisi znao odakle, jer su dolazili s nepoznate strane i sve su slabije trepetali, sve tiše...

I tako je sipalo dva dana i dvije noći, dok nije napokon zasulo kuće, koje su se dizale kao snježne gomile, iz kojih je sukljao dim prljavim pletenicama, putovi se izravnaše s poljima, voćnjaci se napunili sve do vršaka plotova, jezero se posve izgubilo pod naslagom. Bijela ravnina, nedohvatna, hladna, nedogledna, pahuljasta i divna pokrila je zemlju, a snijeg je sveudilj padao, samo sada već sve suši i rjeđi, jer je noću prodiralo zvjezdano treperenje, a danju se nebo gdjegdje plavjelo između tih bijelih traka, zrak je postajao sve čudniji, glasovi su prodirali oštro kroz snijeg, jasno i bučno. Selo kao da se probudilo. Nastade kretanje, pogdjetko se izvezao saonicama, ali se brzo vraćao, jer se putovi nisu mogli preprtiti. Gdjegdje su raskopali staze među kućama, odgrtali snijeg ispred vratâ, širom otvarali obore, radost je zaokupila sve, a djeca su mahnitala od veselja, svuda su štektali psi, lizali snijeg i trčali zajedno s dječacima, putovi se napuniše ljudima, u ljesama se dizao vrisak, vikali su i grudali se snijegom, valjali se u mekanom, pahuljastom sni-

jegu, pravili velike zidove, sanjkali se na saonicama, te je njihov veseli pisak i ta trka napunila cijelo selo, pa je i Rok toga dana prekinuo obuku, jer nikoga nije mogao da zadrži uz početnicu.

Tek trećega dana, baš u sumrak, prestao je padati snijeg. Još je kadšto pomalo pršilo, kao da netko prosipa vreću brašna iznad svijeta, ali se to nije ni primjećivalo. Nebo se naoblačilo, vrane su lutale oko kuća i sjedale na putove, a noć bez zvijezda otegla se, olovna, bijela od tog pomračenoga snijega, tako tiha, ukočena i mrtva, kao da nema više nimalo snage.

— Neka dođe makar najlakši vjetrić, odmah će vijavica — šapne sutradan ujutro stari Bylica izvirivši kroz prozorčić.

— Neka zaspe, meni je svejedno! — otrese se Antek i ustane s ležaja.

Hanka zapali vatru na ognjištu i pogleda u trijem. Bilo je još rano, pijetli su pjevali po selu, ležao je još debeli mrak, kao da je netko napolak pomiješao vapno sa čađom i time zasuo svijet. Nije se razaznavalo ni drveće, ni kuće, ni daljina, samo se na istoku žarila zora kao žeravica u pepelu, a nad zemljom se prostrla duboka tišina i udarala ljuta hladnoća.

I u sobi je bila oštra zima, vlažna i tako je prodirala, da je Hanka nazula cokule na bose noge, na ognjištu se jedva žarilo, jer je granje borovice samo pucketalo i dimilo se, pa Hanka nasjecka triješća s neke daske, nagura slame, dok su grane napokon uhvatile plamen i malko se zažarile.

— Toliko ga je prispjelo, da će biti dosta i za cijelu zimu — progovori opet starac duhajući u okance obraslo zelenkastim, debelim ledom, da pogleda u svijet.

Stariji dječak, kojemu je dospijevala već četvrta godina, poče plakati u krevetu, a s druge strane kuće,

gdje su Stachovi stanovali, dopirali su oštri glasovi svađe, psovke, dječja vriska i lupanje vratima.

— Weronka počinje dan svojom molitvom! — šapne Antek podrugljivo omatajući oko nogu obojke, koje je ogrijao na ognjištu.

— Navika joj je da viče, pa viče, mada baš i ne mora, ali ne zato, što bi bila zločudna, ne... — promuca starac.

— Pa dakako, a i djecu tuče zato, što nije zločudna? a što za Stacha nema nijedne dobre riječi, nego se samo otresa kao na kakvog psa, to je zacijelo iz dobra srca? — reče Hanka i klekne uz kolijevku da dade mlađemu sise, koji je također proplakao i lomatao nogama.

— Koliko je prošlo? Tri nedjelje što živimo kod vas u kući, a da nije bilo nijednog dana bez galame i tučnjave i bez tog lajanja! To je pseto, a ne žena! A Stacho je temuzgalo i pušta joj, da mu kolce teše na glavi, radi kao vol, a gore mu je no psu.

Starac plaho pogleda, htjede čak da nešto rekne u njenu obranu, kad se baš u taj čas otvoriše vrata od trijema i Stacho pruži glavu zajedno s cjepovima, koje je nosio na ramenu.

— Antek, hoćeš li na mlaćenje? Orguljaš mi je rekao, da nekoga povedem za ječam, a suh je i dobro se, lako, ljušti... — ponudio mi se Filip, ali ako ti hoćeš... možeš zaraditi štogod...

— Hvala, uzmite Filipa, ja kod orguljaša ne ću raditi.

— Kako ti drago. Zbogom ostaj!

Hanka se trgne na Antekov odgovor, ali se odmah opet sagnula i zagnjurila glavu u kolijevku, da ne oda suze i brige!

»A kako i ne bi, takva je zima, tolika ciča, tolika sirotinja, žive samo od krumpira sa solju, ni groša

nema u kući, a on ne će da radi! Cijele dane sjedi u kući, puši cigarete i razmišljava! — ili juri po svijetu kao da je poludio, valjada vjetar goni! Bože moj, Bože moj!« — bolno je jaukala. »Ni Jankiel ne će više da daje na vjeru, morat će prodati kravu. Što ćeš mu, upeo se i prodat će, ali posla ne će da se lati... Istina, teško mu je ići u nadnicu, mučno je to, ali što se može, što? — Da je ona muškarac, Bože moj, ne bi žalila svojih nokata, radila bi do lakata, samo da se krava ne proda, samo da dočekaju proljeće, da preture zimu... A što mogu ja, jadnica, što?« Duša joj se tako razglavila, da se nije mogla sabrati.

Latila se običnih, svagdanjih poslova pogledavajući potajno u muža, koji je sjedio pred ognjištem, zagrnuo starijeg dječaka krilom kožuha i grijao mu nožice ugrijanom rukom, mrko gledao u vatru i uzdisao. Stari je kraj prozora ljuštio krumpire.

Između njih se plela neugodna, uzbudljiva šutnja, puna prikrivene boli, nabujala osjećajem bijede, koji davi. Nisu gledali u oči jedno drugome, nisu govorili, riječi su se zamrsile u patnji, smiješci se ugasili, u očima su svjetlucali prigušeni prigovori, a u blijedim izmršavljenim obrazima vidjela se gorčina, prevlačila se bol, ali u isti čas i oholo, željezno nepopuštanje. Prošle su već tri nedjelje dana, otkako su protjerani iz očeve kuće, toliko dugih dana, toliko noći, a njih dvoje nisu zaboravili još ništa, nisu preboljeli krivicu, nisu svladali bijesa — tako su snažno osjećali, kao da se to zbilo u ovaj tren.

Vatra je veselo praskala, toplina se širila po sobi, te je počeo da se topi led na oknima, a pruge snijega, što je dospio kroz pukotine, topile su se pod dovratcima, glineni pod se znojio i pokrio se rosom.

— Hoće li doći oni židovi? — zapita ona napokon.

— Rekoše, da će doći.

I opet ni riječi više. A i kako bi, koje je od njih trebalo da progovori prvo, i što? — Hanka?... bojala se zinuti, da ne bi ona tuga, što joj se nakupila u srcu, provalila iz nje i proti njenoj volji! — Ne, ona je sve u sebi tajila i svladavala, koliko je mogla. Antek? što je mogao reći? — da mu je zlo? to se i bez toga znalo, a nikada nije bio brz na ljubeznosti, pa nije bio sklon ni razgovoru sa svojom ženom! Kako da se razgovara, kad mu dušu proždire mržnja, kad mu se na svaki spomen srce grči od boli, a pandže mu se šire s tolikim bijesom, da bi bio spreman navaliti i na cijelo selo!

Nije u njemu bilo više slatkog sjećanja na Jagnu, kao da je nikada nije ni milovao, kao da je nikada nije grlio ovim rukama, kojima bi je sada mogao razderati. Ali njoj nije zamjeravao ništa.

— »Tako će neka žena poći kao pas bez gazde za svakim, tko je primami većim komadom ili je batinom preplaši.« Mislio je na nju, ali ne tako često, jer mu se gubila u sjećanju pod pritiskom krvavih, živih i bolnih očevih uvreda. Stari je bio kriv, otac je bio onaj krivac, ona kuka, koja se zabola baš u srce i boljela sve ljuće, zbog njega je sve to, zbog njega!

I pribirao se, zgrtao je u sebe sve zlo, sve krivice, koje je prepatio i ponavljao ih u sebi kao kakvu nezaboravnu molitvu! Bilo je to čisto bolno i gnojno, ali on ga je provlačio kroz srce, samo da bolje zapamti!

Nije ga toliko pekla vlastita nužda, bio je čovjek zdrav, dosta da je imao krov nad glavom, više mu nije trebalo, za djecu neka se žena brine, nego ga je čista nepravda žegla kao živa vatra i neprestano je rasla, bujala u njemu kao kopriva koja peče! Kako i ne bi, tek su tri nedjelje prošle, a već se cijelo selo od njega okrenulo, kao da ga nisu poznavali, kao da se doklatario iz širokoga svijeta, uklanjali su mu se kao da je gubavac, nitko s njime nije proslovio, nitko u kuću

zavirio, nitko požalio ni dobre riječi progovorio — nego su ga gledali kao kakvog razbojnika.

Ne, nametati se ne će, ali ni po kutovima se ne će skrivati, niti će se ikomu uklanjati s puta. Ako je do šaka, onda na šake! Ali zašto sve to? Zar zato, što se potukao s ocem? Je li to prvi put u selu, što li? Zar se Józek Wachnik ne tuče svaki dan po nekoliko puta?... zar nije Stach Płoszka slomio nogu svomu? pa nitko nije ni pisnuo, samo njega kunu, jer na koga Bog, na toga i svi sveci. To je starčevo maslo, starčevo, ali sve će mu to biti plaćeno, sve.

Disao je samo odmazdom i mislima na nju, cijelo je to vrijeme proživio u groznici i zaboravi: posla se nije laćao, na siromaštinu nije mislio, na sutra nije gledao, samo je u tim teškim mukama tumarao i kidao se u sebi. Često bi noću skočio s ležaja i pojurio u selo, lutao putovima, skrivao se u mrak i maštao o ljutoj odmazdi, prisizao, da ne će oprostiti.

Zajutrak su u tišini pojeli, a on je neprestano sjedio potišten i žvakao te uspomene kao oštro i gorko osje.

Dan je nastao već uvelike, vatra se gasila, a kroz malko otkravljena okanca prodiralo je bjeličasto, hladno svijetlo snijega; ledeno, tužno jutro raspršilo se po kutovima i razotkrilo sobu, te se vidjela u svoj svojoj golotinji.

Bože moj, Borynina je kuća bila pravi dvor prema ovoj podrtini; što kuća, — i obor očev bio je podesniji za ljude. To je bila trula hlijev, a ne kuća; gomila sagnjilih greda, smeća i trule nečisti. Na zemlji nijedne daske, glineni pod pun rupa, smrznutoga blata i ugaženoga smeća, te bi, čim zagrije od ognjišta, nastao smrad gori nego na gnojištu, a s tog tresetišta dizali su se nahereni zidovi, natruli, sagnjili, te je vlaga curila po njima, a u kutovima je mraz drmao sijedom bra-

dom; zidovi puni rupa zatrpanih glinom, a mjestimice i slamom s đubretom! A niski je strop visio kao kakvo staro poderano sito, te je u njemu bilo više slame u paučini nego dasaka. Jedino što je namještaj malko prikrivao tu bijedu i ono nekoliko svetih slika na zidovima, a prečka s razastrtim odijelom i kovčeg zaslanjali su pregradu od pletera, iza koje su bile smještene krave.

Hanka, premda polako, ipak je brzo posvršavala gospodarske poslove; dakako, nije toga bilo mnogo; krava, junica, krmak, nekoliko gusaka i kokoši, to je bilo sve bogatstvo i imanje. Obukla je dječake, koji se odmah otkotrljaše u trijem da se igraju s Weronkinom djecom, doskora se odande začulo cičanje i vriskanje, a ona se malko zagrnula, jer su trgovci imali doći i trebala je da pođe u selo.

Baš je htjela da se s mužem posavjetuje i da se prije nešto malo porazgovori s mužem o toj prodaji, ali nije smjela započeti, jer je Antek još uvijek sjedio kraj utrnutog ognjišta, zagledan nekuda, mrk, da ju je strah podilazio.

— Što mu je? Izuje cokule, da mu ne smeta lupanjem, no sve češće stade pogledavati na njega s plahom nježnošću i uznemirenošću.

— Teže mu je, jer on nije kao drugi, teže mu je — pomisli ona i podiđe je snažna volja da progovori, da zapita, da se ražali nad njim, već je stala uz njega, već joj je bila ona dobra riječ u raznježenom srcu — ali se ipak nije usudila. Kako da progovori, kad se on ne obzire na nju, kao da uopće ništa ne vidi pokraj sebe! Bolno uzdahne; nije joj lako bilo pri duši, nije, — nije u srcu ćutjela medenu slast, nego gorki pelin! Isuse dragi, drugačije je drugim ženama, pa i onim najamnicama, bolje je. — A ovdje sve leži na njenim ledima, brini se, muči se, nastoj oko svega, trudi se,

a nemaš s kim da riječ koju progovoriš, pred kim da se potužiš! Da je barem ispsuje, pa makar i izbije, znala bi, da je u kući živ muž, a ne drvo. A on ništa, kadšto zareži kao ljutit pas ili pogleda kao da ti je netko mrazom polio dušu, — ni riječi mu ne možeš reći, niti prići iskrena srca, kao što to obično biva među supružnicima ili među prijateljima. Pa i da kažeš, pa da se potužiš, što onda? Što je njemu do žene — glavno, da pazi na kuću, da skuha jelo i da čuva djećurliju. Zar on izašto mari? da pomiluje, podraga, da dobrotom svlada, čvrsto pritisne, porazgovori? Nije njemu do svega toga, ne! on samo mislima visoko leti, drži se kao stranac, on i ne zna, što se oko njega zbiva! A ti, ženska glavo, uzmi sve na svoja leđa, sama se pati, kidaj, muči, on ti ne će to nijednom dobrom riječju naplatiti!...

Nije mogla da ustavi bolnu bujicu tuge i suza, potrči iza pregrade među krave, nasloni se na jasle i tiho zaplače, a kad je rumenka stala dahtati i lizati je po glavi i leđima, provali u glasno naricanje:

— I ti ćeš otići, kravice, i ti... odmah će doći... pogađati se... užetom će ti rogove svezati... odvesti te... odvest će te u svijet, hraniteljice naša... u široki svijet!... šaptala je grleći kravu oko vrata priljubivši ucviljenu dušu uz to nježno stvorenje. Nije svladavala jauka ni plača, jer se u njoj dizao nagli, snažni prosvjed. Ne, dalje se ne može tako, kravu će prodati, jesti nemaju što, a on sjedi, ne traži posla, na mlaćenje ne ide, premda ga zovu, pa barem da zaradi złoty i dvadeset groša na dan, dostajalo bi za sol, za mast, kad im ponestane i ta kapljica mlijeka!

Vrati se u sobu.

— Antek! — reče oštro, smjelo, spremna da sve iskaže.

On digne prema njoj tihe, pocrvenjele oči i pogleda je tako tužno i bolno, da joj se duša prepala, napustila ju srdžba, a srce samilosno zakucalo...

— Rekao si, da dođu po kravu? — reče ona tiho i neobično meko.

— Zacijelo već dolaze, jer tamo na putu psi štekću...

— Ne, to laju u Sikorinoj ljesi, — reče ona provirivši van.

— Obećali su, da će doći prije podneva, mogu svaki čas stići.

— A moramo li prodati?

— Nego što? Novaca treba, a nemamo ni krme dosta za dvije... moramo, Hanuś, što ja mogu... šteta je krave... dakako... ali tko novca ne vadi, taj se i ne sladi... — reče on tiho i tako blago, da je Hanki omekšala duša, a srce joj stalo lupati od radosti i nade; gledala mu je u oči kao vjeran i poslušan pas, pa u taj čas nije žalila ni za kravom niti za ičim. Samo je pozorno gledala, bez ljutine, u to drago lice, slušala taj glas, što je kao vatra prolazio kroz njeno srce i grijao ga blagošću i nježnošću.

— Dakako, mora se. Ostat će nam junica, otelit će se u korizmu, pa ćemo još dočekati koju kapljicu mlijeka — ponovi ona, samo da on nastavi.

— A ako ponestane krme, kupit će se.

— Zobne treba, jer će ražena trajati do proljeća. Oče, odvalite snijeg sa trapa, valja prigledati, nisu li krumpiri prozebli.

— Ostanite, to je pretežak posao za vas, ja ću odgrnuti.

Digne se, skine kožuh, prihvati lopatu i izađe pred kuću.

Snijeg je bio gotovo do krova, jer je kuća stajala na vjetrovitu mjestu, gotovo izvan sela, dobar komad

od puta, a nije bila zaštićena ni plotom ni voćnjakom, samo je nekoliko divljih kvrgastih trešanja raslo pred prozorima, no one su bile tako zasute, da im je samo granje virilo iz snijega kao prsti, koje je bolest iskrivila. Ispred prozora je stari odgrnuo snijeg još prije dana, a trap s krumpirima bio je tako zatrpan, da se nije mogao ni razaznati ispod snijega.

Antek se oštro prihvati posla, jer je snijega bilo na visinu čovjeka, pa premda je bio svjež, već se slegao i malko stvrdnuo, te ga je valjalo sjeći u četvorine: prilično se oznojio dok ga je odvalio, ali radosno je radio i bio dobre volje i svaki čas bi se hitnuo grudom prema djeci, što su se igrala pred pragom. Samo na časove, kad bi se sjetio starih muka, klonule bi mu ruke, prestao bi raditi i naslonio se leđima na zid lutajući očima po svijetu. Uzdahnuo bi i opet bi tumarao dušom kao ovca izgubljena u tamnoj noći. Dan je bio oblačan, sivkast, a obijeljeno je nebo nisko visilo, snijeg se rasprostr'o kao debeli mekani kožuh i ležao je dokle oko seže kao plavkasta i gluha, mrtva ravnica; magleni i mrazom prožeti zrak zastirao je svijet kao kakvom predom. Kako je Byličina kuća bila gotovo na brežuljku, to se cijelo selo vidjelo kao na dlanu, redovi gomilica ili snježnih krtičnjaka nizali su se i protezali se kao dugačak vijenac oko zasutoga jezera; ne vidi se nigdje čitava kuća, sve su se izgubile ispod snijega, samo su se pogdjegdje crnili zidovi štagljeva, motao se riđi tresetni dim, sivilo se drveće pod snježnim kapama. Glasovi su se jasno čuli u toj bjelini, letjeli su s jednoga kraja sela do drugoga, a jednolično udaranje cjepova tutnjilo je muklo, kao da dopire ispod zemlje. Putovi su ležali pusti i zatrpani, a preko snježnih polja nije prošla ni živa duša, svuda se širila ta golema pustoš bijela i mrtva, stisnuta u snijegu. Zamagljena se daljina tako stapala, da se nije

moglo razaznati nebo od zemlje, samo su se šume malko modrile u bjelini, kao da tamo visi nekakav oblak.

Ali Antek nije dugo lutao po snježnoj pustoši, opet je skrenuo pogled prema selu, očima tražio očevu kuću, ali nije dospio ni da pomisli, jer je Hanka unišla u trap i odande zakriještala:

— Nisu se smrzli! Wachnikovima su od vjetra tako pozebli, da su pol trapa morali dati svinjama da žderu, ali naši su zdravi.

— Dobro. Izađi, jer mi se čini, da dolaze židovi! Treba izvesti kravu pred kuću!

— Jest, židovi su, nitko nije drugi, jest, to su ti gadovi — vikne ona srdito.

Od strane krčme puteljkom posve zasutim, koji je jedva bio označen Stachovim cokulama, prtila su se kroz snijeg dva židova, a psi iz gotovo pola sela jurili su za njima s velikom radošću i lavežem i tako su bijesno nasrtali na njih, da im je Antek izišao u susret i obranio ih.

— Kako ste, no? Zakasnili smo, jer je toliki snijeg, toliki snijeg! da se ne može ni proći ni provesti, znate? A u šumi prokopavaju put na kuluk!

On ne uzvrati ni riječju na njihovo brbljanje, nego ih povede u sobu, da se malko ogriju.

Hanka otare kravi zaprljana bedra, pomuze mlijeko, što se od jutros nakupilo, i izvede je kroz sobu napolje. Krava se otimala, išla nerado, a kad je prešla preko praga ispružila je gubicu, njušila, stala lizati snijeg dok nije iznenada zarikala otegnuto, tiho i tužno i tako se trzala na konopcu, da ju je stari Bylica jedva uzdržao.

Hanka nije to mogla da podnese, spopala ju tuga tako velika i duboka, da je briznula u plač, a za njom i djeca hvatajući se majčine suknje udariše u vrisak i lelek. — Ni Anteku nije bilo vedro pri duši, samo je

zube stisnuo, naslonio se o zid i gledao u vrane, što su sletjele na snijeg izgrnut iz trapa, a kupci su među sobom čavrljali i stali kravu pipati i ogledavati sa svih strana.

Dakako, Antekovoj se porodici stislo srce kao na pogrebu, okretali su glavu od govečeta, koje se badava trzalo na užetu, badava okretalo svojim gospodarima izbuljene i preplašene oči, badava muklo mukalo.

— Isuse!... zar sam te zato, kravice, pasla, zato se trudila i brinula za tebe... da te na klanje povedu... da te utuku... — jadikovaše Hanka udarajući glavom o zid, a djeca je plačem popratiše.

Ali uzalud je bio lelek i plač, uzalud, jer ne ćeš, čovječe, silu suzbiti, udes nadvladati, ni ono, što mora biti...

— Koliko tražite? — zapita napokon stariji, sijedi židov.

— Trista złotyh.*)

— Trista złotyh za tu ragu! Antek vi ste bolesni, što li vam je?

— Nemoj da mi laješ, da je ona raga, da ti ne bi još štogod izvukao! Gledaj ga, krava je mlada, tek joj je peta godina, ugojena — vrištala je Hanka.

— Mir... mir... u trgovanju nema srdžbe zbog riječi... hoćete li trideset rubalja?

— Rekao sam svoje.

— I ja velim svoje. Trideset i jedan... no, trideset i jedan i pol... no, trideset dva — ovamo ruku... no, trideset dva i pol... gotovo!

— Rekao sam.

— Posljednja riječ: trideset i tri! Ako ne ćete, dobro! — reče mlađi ravnodušno i stane se ogledavati,

*) Prije rata se złoty zvao komad novca od 15 kopjejaka. Trista złotyh je bilo 45 rubalja u srebru.

gdje mu je batina, a stariji poče zakopčavati svoj halat.

— Za ovakvu kravu... bojte se Boga, ljudi... krava je kao gora, sama joj koža vrijedi deset rubalja... za takvu kravu... varalice! Kristovi ubojice!... — mucao je starac tapšući kravu, samo što se nitko nije na njega osvrtao.

Židovi se stadoše mahnito cjenjkati. Antek je stalno ostajao na svojem, popustio bi nešto malo, ali ne puno, jer je odista krava mnogo vrijedila, a da ju na priliku proda gazdi na proljeće, dobio bi pedeset rubalja kao ništa. — Ali gdje sila goni, tamo bijeda potegu vuče — dobro su to znali židovi i mada su se sve glasnije derali i sve žešće pljeskali u Antekovu ruku, da je posao svršen, dometali su jedva nešto malo, najviše po pola rublja...

Već su dotle dotjerali, da su srdito odlazili. Hanka je vukla kravu natrag u pregradu, pa i Antek se rasrdio i bio gotov da kravu ne proda, kad se trgovci vratiše i stadoše galamiti, natezati se, prisizati, da više dati ne mogu, pljeskati u dlanove i nanovo pregledavati kravu, dok se nisu pogodili za četrdeset rubalja i dva złota Bylici za uže.

Isplatili su odmah, na ruku; stari je poveo za njima kravu do saona, što su čekale pred krčmom, a Hanka je s djecom otpratila rumenku sve do puta, svaki čas ju gladila po gubici i naslanjala se na nju i nije se mogla otrgnuti od govečeta niti prigušiti brigu i tugu...

Na putu se još zaustavila da je pogleda i da iz dna duše prokune te nekrštene crvendaće.

Takvu kravu izgubiti, pa nije ni čudo, da je ženi zadrhtala džigerica od jada.

— Kao da su nekoga iz kuće na groblje iznijeli, tako je pusto — reče ona kad se vratila i svaki je čas

zavirivala u praznu pregradu ili pogledavala kroz prozor na ugaženu stazu, obilježenu balegom i tragovima papaka, pa bi briznula ponovo u plač i lelek.

— Prestani već jedamput, nemoj blejati kao tele — vikne Antek sjedeći kraj novca, što je bio prostrt po stolu.

— Koga ne boli, tom je sve po volji. Nije te boljela bijeda, kad si kravu upropastio i židovima je na klanje dao!

— Nego da se ogulim i da ti novce nabavim iz crijeva, što li hoćeš?

— Ostadosmo kao najposljednji najamnici, kao prosjaci kakvi, bez kapljice mlijeka, bez ikakve radosti! Toliko sam stekla na svome, toliko! Isuse dragi, Isuse dragi! Drugi se muče, tegle kao volovi, pa još nešto za kuću steknu, a on prodaje posljednju kravu, koju sam od roditelja dobila... zacijelo će krajnja propast nadoći, krajnja! — jadikovala je sva izvan sebe.

— Urlaj, to će ti olakšati glavu, kad si glupa i pameti nemaš! Evo ti novci, isplati, gdje si dužna, kupi, što ti treba, a ostalo spremi! — primakne joj hrpu novaca, a pet papirnatih rubalja spremi u novčarku.

— Što će ti toliko novaca?

— Što će mi! Ne ću valjada krenuti samo s batinom.

— Kamo se to spremaš?

— U svijet, da potražim posla, ne ću valjada ovdje trunuti!

— U svijet! Svuda su psi bosi, svuda siromahu vjetar u lice šiba! Zar ću ostati ja sama? — nehotice uzdigne glas i primakne se prijeteći. On se na to nije osvrtao, obukao je kožuh, opasao se pojasom i stao se ogledavati, gdje mu je kapa.

— Kod seljaka ne ću raditi, makar skapao, ne ću! — reče.

— Orguljaš treba za mlaćenje!

— Eh, to mi je gazda, tele, što bleji na kóru, a gazdama u šaku gleda i živi od onoga, što isprosi ili prevari, k takvom ja ne idem u nadnicu.

— Tko ne će, taj svakako okreće.

— Ne brbljaj! — poviče on srdito.

— Zar ti ja što govorim ili prigovaram, ti radiš po svojoj volji!

— Idem u dvor — reče on opet mirno — zatražit ću kakvu službu, možda ću je dobiti poslije blagdana, poći ću makar i za orača, samo da ovdje ne smrdim i da nemam neprestano pred očima tu krivicu, jer ne mogu izdržati. Dosta mi je toga, dosta mi je te ljudske samilosti i toga gledanja, kao da sam šugav pas... U svijet idem, kamo me oči povedu, samo da sam daleko... samo brzo!... — poče vikati i uzbuđivati se.

Hanka kao da je obamrla od užasa, stajala je nepomična; još ga takvoga nije poznavala.

— Ostani zbogom, vratit ću se za nekoliko dana.

— Antek! — vrisne ona očajno.

— Što je? — vrati se on iz trijema.

— Zar ti je žao jedne dobre riječi... i jedne...

— Nego što, valjada ću te opipavati ili još ljubakati s tobom! Nije mi to na pameti — zalupi vratima i ode.

Zviždao je kroz zube, poštapljivao se batinom i išao hitro, te mu je snijeg sve škripio pod nogama. Obrazre se na kuću. Hanka je stajala kraj zida i jecala plačući, a kroz drugi je prozor gledala Weronka.

— Mrcina, bleji i bleji — za to ima pameti! — U svijet! u svijet! — šaptao je i ogledavao se oko sebe, letio očima preko snježne bjeline pokrivene mrazom. Kidala ga neka čežnja, gonila ga, bacala pred sebe, te

je s radošću pomišljao na druga sela, na nove ljude i na drukčiji život. To mu je nenadano došlo, snašlo ga samo od sebe i tako ga odjednom spopalo, kao kad nabujala voda zahvati slab grm, koji se ne može ni oduprijeti ni vodu skrenuti. Sudbina ga je bacila u svijet.

Jer prije jednoga sata nije ni mislio ni znao, da će poći. To je došlo samo, iz svijeta, zacijelo mu je s vjetrom došla ta nakana i užarila mu srce nesavladivom željom da pobjegne. Svejedno, da li je to nadnica, samo da odavde ode!... Hej! poletio bi odavde kao ptica, uzdigao bi se iznad cijelog svijeta, iznad šuma, iznad tog nedohvatnog prostora... Dakako, što da tu skapava, što da čeka? Te su ga uspomene izjele, duša mu se kao iver osušila, pa što mu je od toga?... Župnik ima pravo, dobro mu je obrazložio, da ne će na sudu dobiti protiv oca, nego da će samo još masno nadoplatiti. A s odmazdom će počekati u podesniji čas, u podesniji; nema toga, komu bi on oprostio svoju krivicu... A sada treba samo ići preda se, makar kuda, samo daleko od Lipca...

— Kuda ponajprije?...

Zaustavi se na zaokretu prema topolovu putu i malko neodlučno stade se razgledavati po poljima, što su se gubila u magluštini, zima ga prođe, te mu zubi zacvokotaše i zastrepi u sebi.

— Idem kroz selo i putem iza mlina. — Odluči brzo i krene u selo, ali nije prošao još ni tridesetak koračaja, kad se morao maknuti s puta pod topole, jer su posred puta ravno prema njemu jurile nekakve saone u snježnoj prašini, žestoko i uz zvonjavu praporaca.

Vozio se Boryna s Jagusiom, sam je kočijašio, konji su jurili u punom kasu vukući saonice kao perce kakvo, a stari je još šibao bičem, gonio i nešto govorio

smijući se. I Jaguś je glasno govorila, ali odjednom je prestala kad je ugledala Anteka. Na jedan tren su se upili u sebe očima, u jedan blijesak, i raziđoše se na dvije strane, saone projuriše hitro i izgubiše se u prašini, no Antek se nije maknuo s mjesta, naprosto se skamenio, samo je gledao za njima... saone bi kadšto izronile iz snijega, zacrvenile se Jagusine haljine, zvončići jače zazvečali i gubili se, iščezavali, kao da su hrlili kroz tu bjelinu... ispod krova injem pokrivenoga granja, što je spleteno kao strop činilo prolaz probijen kroz snijeg, a poduprto na crnim deblima topolâ što su bile s obje strane puta nagnute, sagibale su se kao da idu teškim, napornim korakom uz brijeg... Neprekidno je gledao u njene oči, one su stajale pred njim, iskrile se u snijegu kao neko novo cvijeće, bujale na putu, svuda, i gledale prestrašeno i tužno, začuđeno i u isti čas radosno, duboke i osvijetljene živom vatrom.

Duša mu se prigasila, zamaglila, kao da ga je inje zasulo posve i naskroz ga proželo, te su mu samo one modre oči jedine svijetlile. Objesio je glavu i povukao se polagano, okrenuo se jedamput i dvaput, ali ništa se više nije vidjelo pod topolama, tek bi kadšto zazvečalo koje zvonce u daljini i zatreptala snježna prašina.

Zaboravio je na sve, kao da je odjednom izgubio dušu, ostavilo ga sjećanje, smućeno se obzirao, ne znajući, što da započne... kamo da krene... što se zbilo? — kao da se na javi zanio u san i da se ne može probuditi.

Gotovo neznajući skrene u krčmu uklanjajući se pred nekoliko saona punih ljudi, ali mada je pozorno motrio, nikoga nije mogao raspoznati.

— Kuda idu tako u gomili? — zapita Jankiela, što je stajao na pragu.

— Na sud. Parnica je s dvorom radi krave i što je pastir izvukao batinâ, znate! Idu sa svjedocima, a Boryna se odvezao prvi.

— Hoće li dobiti?

— A zašto da izgubi? Tuže vlastelina iz Wole, sudi vlastelin iz Rudke, zašto da vlastelin izgubi? Ljudi će se provesti, utrt će putove, pozabavit će se — a u gradu treba i naši da štogod prodadu. Svi će dobiti pomalo, svi.

Antek nije slušao podrugivanje, naručio je vudke, naslonio se na tezgu i stajao tako zagledavši se pred sebe, gotovo izvan sebe, dobar sat, a da nije ni taknuo čašicu.

— Što vam je?

— Eh... što bi bilo... — pustite me u sobu.

— Nije moguće, tamo su trgovci, veliki trgovci, što su kupili drugu sječu od vlastelina, onu u Vučjim jarugama, njima je potreban mir, a možda i spavaju.

— Izvući ću šugavce za bradu i pobacat ću ih u snijeg — vikne Antek i bijesno pojuri prema sobi, ali vrati se od vratâ, uzme bocu i stisne se za stolom u najmračnijem kutu.

U krčmi je bilo prazno i tiho, samo što su tamo židovi nešto viknuli po svome, te je Jankiel potrčao k njima, ili bi tkogod ušao na čašicu, ispio i izišao.

Dan se već valjao na drugu stranu, a i zima je pritisla, jer su saone škripile na snijegu i hladnoća pirila po krčmi. Ali Antek je sjedio, guckao polako, tobože razmišljavao, a da uopće nije znao, što se događalo u njemu i oko njega.

Pio je četvrtâk za četvrtákom, a one su se oči neprestano modrile pred njim, bile su tako blizu, tako blizu, da ih je gotovo vjeđama doticao; ispio je treći... sjale su se neprestano, samo što su počele kružiti, njihati se i okretati se po krčmi kao svijetla. Zima ga

prođe od straha, skoči na noge, tresne bocom o stol, da se rasprsnula u komadiće i pođe prema vratima.

— Platite! — poviče Jankiel zakrčivši mu put. — Platite, ja vam ne dam na veresiju.

— Makni mi se s puta, židove, jer ću te smlaviti! — prodere se tako snažno, da je židov preblijedio i žurno ustuknuo.

Antek samo zalupi vratima i istrči.

II.

Nekako baš oko podne dan se malko razbistrio, ali samo toliko, kao da je netko luč prevukao preko svijeta, jer se odmah ugaslo i smrklo, kao da se snijeg opet spremao da pada.

U sobi kod Antekovih bilo je neobično mračno, hladno i tužno; djeca su se igrala na postelji i tiho se među sobom rakolila kao preplašeni pilići, a Hanku je toliko mučio nemir, da se nije mogla snaći. Išla je iz kuta u kut, izglédala kroz prozor ili izašla pred kuću i raspaljenim očima gledala preko snijega. Ali ni žive duše da ugledaš na putu ni na polju — nekoliko je saonica prošlo od strane krčme i izgubiše se pod topolama, kao da su propale u toj snježnoj dubini, te iza njih ne ostade ni traga ni glasa. Ništa, samo ta obumrla tišina i nedogledna pustoš!

— Da barem naiđe kakav prosjak, da se čovjek s nekim porazgovori! — uzdahne ona.

— Pipi, koke, koke, pipi! — stade goniti kokoške po snijegu, koje se raštrkale i tražile mjesta po trešnjama. Pokupila ih i odnijela na grede, a kad se vraćala, zinula je na Weronku, a kako i ne bi, kad je ona metnula u trijem čabar sa spirinama za svinje, a ti prokleti krmci prolili ih po zemlji, pa se pred vratima stvorila kaljuža.

— ... i na svinje pazi, kad si već gazdarica, i djecu prigledaj ... ne ću zbog tebe gackati po blatu ... — vikala je kroz vrata.

— ... prodala kravu, pa će sada da propovijeda, sada joj već i blato smeta, velikoj gospođi, a živi kao u kakvom svinjcu ...

— .... Ne tiče te se, gdje ja živim i ne tiče te se moja krava!

— Ni moji se krmci tebe ne tiču, jesi li čula?

Hanka samo zalupi vratima, jer što da odgovori toj paklenskoj ženi — reci joj jednu riječ, a njoj ne će ni pola gomile biti dosta, nego je još spremna i da se pobije. — Zatvori vrata zasunom, izvadi novce i stade se mučiti da to sračuna. Nije se malo namučila nad tolikim novcem, a bunila se svaki čas; ljutila se još na Weronku i bila uznemirena radi Anteka, a onda joj se svaki čas činilo, da rumenka nešto stenje ... ili bi je zaokupile uspomene iz očeve kuće ...

— ... pa da, živimo kao u kakvom svinjcu, dakako! — šaptala je ogledavajući se po sobi, a tamo ima i patos, prozor kao što treba, okrečeni zidovi, toplo je, čisto, a svega izobilja ... Što oni tamo rade? ... Józka pere suđe poslije ručka, a Jagna prede i gleda u svijet kroz čista, nezamrznuta okna ... zar njoj štogod nedostaje! ... sve je koralje dobila iza pokojnice, a koliko sukanja, koliko oprava, koliko marama ... Ne će se ona poslom izmučiti, ništa je ne će u brigu baciti, masno će se najesti ... Stacho je rekao, da Jagustynka za nju radi, a ona do bijela dana leškari pod perinom i pije čaj ... krumpiri joj ne prijaju ... a stari se samo umiljava i brine se oko nje kao da je kakvo dijete ...

Nenadana ju srdžba spopala, te je poskočila sa sanduka i zaprijetila se pesnicom.

— Hulja, mrcina, hulja, drolja jedna, gad! — vikne glasno, te se stari, koji je drijemao kraj peći, trgnuo sav preplašen.

— Oče, pokrijte krumpire slamom i zatrpajte trap snijegom, jer se sprema da zahladi — šapne ona mirnije i lati se opet zbrajanja.

Starome se slabo odmicao posao, snijega je bilo mnogo, a snage je imao malo, a i ona dva zlota za uže nisu mu dala mira, sjala su se ta dva zlota na stolu, gotovo su bila nova, dobro je upamtio.

— A možda će i dati... — pomisli on — jer čija su ta dva zlota?... Ruka mu se gotovo ukočila od užeta, tako se rumenka otimala... ipak ju je održao... a zar trgovcima nije hvalio kravu... čuli su... dat će mu kruha... onda će on starijem, Piotrusiu kupiti harmoniku na prvom proštenju što dođe... a i mlađemu treba nešto... A i Weronkinoj djeci također... nevaljana su i divlja, ali treba... a za njega burmuta... ali jakoga, da se sve do crijeva osjeti, jer Stachov je slab, od njega čovjek i ne kihne... tako je sračunavao i žustro radio, da je jedva slama bila pokrita snijegom, kad je Hanka izvirila po prilici nakon jednoga sata.

— Pojedete kao čitav čovjek, a ne uradite ni koliko dijete...

— Pa žurim se, Hanuś, samo sam se malko zadisao i hvatam zraka... odmah će biti gotovo... odmah... — zastenje on prestrašeno.

— Večer je već kraj šume, zima pritiskuje, a trap je razvaljen, kao da su ga svinje razrovale. Idite u kuću i pripazite na djecu.

Ona se lati zgrtanja snijega tako žestoko, da je u neka dva očenaša bio trap zatrpan i fino utoptan.

Već se stalo mračiti, kad je svršila posao, a u sobi je nastala zima žestoka, glineni, mokri pod stvrdnuo se i tutnjio pod cokulama kao svod, mraz se javio i opet ukrasio okna injem, djeca su tiho cvilila, kao da su pomalo gladna, ali ona ih nije tišala, jer nije bilo kada.

Morala je nasjeći sječke za junicu, nahraniti krmka, jer je roktao i pritiskao se uz vrata, valjalo je guske napojiti, a osim toga je još jedamput u sebi ponavljala, koliko i komu ima da plati, a kad je sve posvršavala, spremi se da izađe.

— Oče, zapalite vatru i pripazite na djecu, ja ću doći za nekoliko očenaša, a ako se Antek vrati, kupus je u šerpenji na ognjištu...

— Dobro, Hanuś, zapalit ću, pripazit ću, a kupus je u šerpenji, znam Hanuś, znam...

— A one novce za uže zadržala sam, jer vam ne trebaju, jesti imate, ruho imate, pa što će vam više?...

— Pa da... sve imam, Hanuś, sve... — prošapće on tiho, brzo se okrene prema djeci, jer mu se prosuše suze iz očiju.

Napolju je strese zima, pa je čvršće zavezala maramu, snijeg joj je škripio pod nogama, na zemlju se prosipao plavkast sumrak, suh i neobično proziran, nebo je bilo vedro kao da je od stakla, u daljini čisto i pogdjegdje bi u visini već zadrhtala po koja zvijezda.

Hanka se svaki čas pipala ispod pazuha, ima li pri sebi novce, razmišljajući, da će tu i tamo zapitati, a možda će i naći, možda će i isprositi kakva posla za Anteka, ali ne će mu dopustiti da pođe u svijet! Tek joj je sada palo na pamet, što je on ono govorio, pa joj se smračilo pred očima, kad se toga sjetila. Ne, dok je živa, ne će se preseliti u drugo selo, ne će otići među stran svijet, pa makar usahnula od čežnje!

Očima zaokruži po putu, po zasutim kućama, po voćnjacima, što su se jedva vidjeli ispod snijega i po onim sivkastim, beskrajnim poljima. Tiho i hladno veče spuštalo se sve brže, zvijezda bijaše sve više, kao da ih netko sije punom šakom, a na ugasloj zemlji kroz snježno ruho svjetlucala se sitna svijetla iz kuća, osje-

ćao se u zraku dim, ljudi su prolazili putem, nekakvi su glasovi letjeli nisko iznad snijega.

— Ovdje sam izrasla i ne ću da lutam po svijetu kao vjetar, ne! — šaptala je odlučno, malko usporila korak, jer je mjestimice zapadala u čvrst snijeg sve do koljena, te je cokule morala izuvati.

— Tu mi je gospodin Isus dao život na svijetu, tu ću i ostati do smrti. Samo da nam je izdržati do proljeća, onda će biti već lakše. A ako Antek ne bude htio raditi, ne ću poći u prosjakinje, nego ću se latiti predива i tkanja i makar čega, samo da se noktima uhvatim nečega i da ne padnem u bijedu... evo, i Weronka tkanjem zarađuje toliko, da imaju po koji groš i na strani... Tako je razmišljala skrećući prema krčmi i nazove Boga. Jankiel odgovori: Na vijeke, klimajući se kao obično nad knjigom i ne osvrćući se na nju. Tek kad je pred njega metnula novce, ljubezno se nasmiješio, izvukao jače svijetlo u visećoj lampi, pomagao joj kod brojanja, pa i vudkom ju počastio. Ali Antekova duga nije ni spomenuo, a ni o Anteku ne reče ništa; prefriganac je bio on, jer zašto da žena zna za muževe poslove. Kako je i što je, ne će znati, kako valja ne će razumjeti, nego će samo odmah zalajati. Tek kad se spremala da ode, zapita on:

— A što vam radi vaš?

— Antek... pošao je da potraži posla.

— Pa zar ga malo ima u selu — u mlinu radi pilana, a i ja bih trebao vješta čovjeka da mi naveze drva.

— Eh, ne će moj raditi u krčmi — uzvikne ona.

— Pa neka spava, neka se odmara, kad je toliki gospodin! Imate gusaka, pothranite ih malo, kupit ću na blagdane.

— Kako bih prodala, ostavila sam samo toliko, koliko trebam da nasadim.

— U proljeće ćete kupiti mlade, a ja trebam kljukane. Ako hoćete, možete sve uzimati na veresiju, a platit ćete mi guskama, obračunat ćemo...

— Ne, guske ne ću prodavati.

— Prodat ćete, kad rumenku pojedete, i jeftino ćete onda prodati.

— Ne dočekao toga, da Bog dâ, šugavče jedan! — šapne ona izlazeći.

Hladnoća je tako stisla, da ju je stalo bockati u nosnicama, nebo se već iskrilo zvjezdama, a od strane šume duhao je mrzli vjetar, i štipao. Ona je išla polako sredinom puta i radoznalo pogledavala po kućama: kod Wachnikovih je bilo svijetlo, oni su stanovali posljednji do crkve; iz ljese kod Płoszkinih čuo se žamor glasova i cviljenje svinja; u župnom su se dvoru sjali svi prozori, a nekakvi su konji nestrpljivo udarali kopitima pred hodnikom; kod Kłębovih pak, što su živjeli kraj župnika, također je bilo svijetlo, netko je obilazio oko obora, jer se čulo škripanje snijega pod cokulama, a dalje, ispred crkve, gdje se selo dijelilo obuhvatajući kao dvjema rukama jezero, jedva se što moglo nazreti kroz noć, samo je gdjegdje iz mračne bjeline treperilo kakvo svjetlašce ili je štektao pas.

Hanka pogleda prema očevoj kući, uzdahne i skrene ispred crkve u dugačku ljesu, što je vodila k orguljaševima između Kłębova voćnjaka i župnikova vrta. Puteljak je bio zasut, jedva malko izgažen, uzak, tako zastrt granjem, što se objesilo pod teretom snijega, da se svaki čas prosipao na nju s dotaknutih grana.

Kuća je stajala u dubini, u župnikovu dvorištu, samo je imala poseban izlaz. Odande je dopirala nekakva vika i plač, pred trijemom se crvenio sanduk, na snijegu ležale porazbacane haljine, perina, nekakva

ropotarija... Magda, orguljaševa služavka, plakala je iza glasa i derala se kraj zida.

— Istjeraše me! Izbaciše me! Kao pseto kakvo na zimu, u svijet! Kamo da se sada djenem ja sirotica, kamo!

— Ne deri mi se ovdje, krmačo jedna! — prodere se glas iz otvorena trijema. — Ako uzmem batinu, smjesta ćeš zašutjeti! Odmah da si mi se pokupila, odlazi k Franeku, droljo jedna!

— Kako ste, Borynova? Draga moja, to se znalo još od jesenas... a ja sam joj kazivala, molila, preklinjala, govorila — ali tko bi drolju umudrio! Svi poliježu, a onda u svijet, u šetnju, i išetala je sada sebi kopile! Zar sam jedamput govorila: Magda, promisli, prosudi, on se s tobom ne će oženiti... a ona mi u oči sve poriče. Dakako, primijetila sam, kako cura postaje sve krupnija i raste kao od kvasca, pa joj ja, kao svojoj, velim... idi, sakrij se gdjegod u drugo selo, dok je kada, dok ljudi još ne opaze... Pa zar me poslušala... Danas je spopadoše trudovi u staji dok je muzla... prolila je cijelu muzlicu mlijeka... a moja Franja doleti usplahirena i viče, da se Magdi nešto desilo! Isuse i Marijo, u mojoj kući takva sramota, što bi na to rekao župnik! Nosi mi se ispred kuće, jer ću te dati baciti na cestu! — zavikne još jednom i skoči pred kuću.

Magda ustukne k zidu i plačući i naričući poče skupljati haljine i vezati u zavežljaje.

— Uđite u sobu, zima je. A od tebe da mi ni traga ne ostane! — vikne joj ona za oproštaj.

Povede Hanku kroz dugačak trijem.

Prostranu, nisku sobu osvjetljivala je vatra, što je gorila na ploči ognjišta. Orguljaš, razodjeven, samo u košulji zasukanih rukava, crven kao rak, sjedio je kraj vatre i pekao oblatke. Svaki je čas grabio žlicom iz zdjele smiješano, rijetko tijesto, polio ga na željeznu

formu, pritisnuo, da je zaprštalo i položio nad vatru prislonivši formu na ciglu, koja je bila tumbe postavljena, okrenuo formu na drugu stranu, izvadio oblatku i bacio ju na niski stolić, za kojim je sjedio malen dječak i škarama opsijecao oblatke da budu ravne.

Hanka ih sve pozdravi, a orguljašicu poljubi u ruku.

— Sjedite, razgrijte se, kako je kod vas?

Dakako, ona nije odmah mogla da progovori, plaho se obazirala po sobi i kradom pogledavala u drugu sobu, gdje su se nasuprot vratima na dugačkom stolu kraj zida bijeljele hrpe oblatka pritisnute daskom, a dvije su ih djevojke slagale u paketiće i omatale papirnatim vrpcama, dok je u nevidljivoj dubini jednolično brujao glas klavikorda — glazba se protezala kao paučina, na mahove bi se popela više, kao da pjeva, a onda bi opet pritihnula, te se čulo samo zujanje od prebiranja ili bi se odjednom nešto naglo prekinulo i oštro zapištalo, da je Hanku prošla jeza, a orguljaš bi zaviknuo:

— Hej, klipane, progutao si fis kao da je kakav čvarak! — ponòvi sve od Laudamus pueri...

— To vi već za blagdane? — zapita ona, jer joj se činilo nepristojno da sjedi tako bez ijedne riječi.

— Da, župa je velika, raštrkana, a svima treba raznesti oblatke prije svetaca, pa moram početi za vremena.

— Je li to od pšenice?

— Pokušajte.

Pruži joj još toplu oblatku.

— Kako bih se usudila jesti!

Uzme je kroz pregaču i pregledavaše prema svijetlu s poštovanjem i s nekim strahom.

— Kako su na njoj utisnute svakojake slike, Isuse!

— Desno u prvom krugu je Majka Božja, sv. Ivan, Gospodin Isus, a u drugom krugu ... vidite ... jaslice, valov, blago ... djetešce Isus na sijenu, sv. Josip, Majka Božja, a tu kleče tri kralja ... — tumačila je orguljašica.

— Baš je zbilja tako, kako je sve to mudro napravljeno, zbilja!

Zamota oblatku u maramu i metne je pod pazuho, jer je bio unišao neki čovjek i nešto rekao, te je orguljaš zaviknuo:

— Michał! Došli su na krštenje, uzmi ključeve i hodi u crkvu, jer Ambrozije dvori u župnom dvoru, župnik već zna ...

Glazba prestane, a kroz sobu prođe visok, blijed dječak.

— Siroče od brata, vježba se za orguljaša kod moga, moj ga uči iz milosti, što može čovjek, makar se i napatio, rođaku treba pomoći ...

Hanka pomalo postade razgovorna jadikujući i dajući maha svojoj tuzi i brigama. Nakon tri nedjelje dana mogla se prvi put izgovoriti do volje.

Slušali su je. Rekli bi po koju riječ od sebe, ali su se čuvali, da o Boryni ne prozbore ni riječi, požalili su je tako pošteno, da se ona rasplakala, a orguljašica kao pametna žena odmah je razabrala i prva reče:

— Možda ćete dospjeti, da mi vunu ispredete. Htjela sam dati Pakulini, ali uzmite vi; ispredite samo na kolovratu, jer na preslici nije vlakno ravno.

— Bog vam platio, trebam posla, samo se nisam usudila da zamolim ...

— No, no, nemojte zahvaljivati; čovjek mora pomagati jedan drugomu. Vuna je već ogrebenana, a bit će je oko sto funta.

— Isprest ću, znam dobro, kod oca sam za sve ja i prela i tkala i bojadisala, nismo mi kupovali haljine, nismo.

— Vidite, suha je i mekana.

— Mora da je od dvorskih ovaca, lijepa vuna ...

— A ako vam ustreba brašna, kaše, graha, samo recite, dat ću vam, namirit ćemo se od posla.

Odvede je u komoru, gdje je bilo puno vreća i bačava sa žitom; pole slanine visjele su na zidu, s greda se spuštala pređa u pletenicama, a platno je u krupnim zamotima ležalo na gomili, a koliko je tu tek bilo sušenih gljiva, sirova, svakojakih staklenih posuda, a na policama čitav red hljebova velikih kao točkovi, a još drugo dobro tko bi nabrojao.

— Ravno ću opresti, na kolovratu, hvala vam za pomoć, samo mi se čini, da ne ću sama moći ponijeti toliku vunu.

— Poslat ću vam po sluzi.

— Dobro, a ja još moram u selo.

Još jedamput zahvali, ali nekako tiše i hladnije — zavist ju je ujela za srce.

— Narod svega daje, nanese, priskrbi, pa imaju pune komore; a i interesima gule! Tko ima ovce, ima novce! A da sami moraju raditi! oho! ... — razmišljala je izlazeći kroz ljesu. Magdi nije više bilo ni traga, samo što se neka stara cokuletina crnjela na snijegu. Požuri korak, jer je bilo već kasno, zasjela se kod orguljaševih.

— Gdje i koga da pita, ima li posla za Anteka?

Dok je bila gazdarica, svi su s njom živjeli u prijateljstvu, svaki čas bi netko zavirio u kuću, nešto trebao i u oči bio sušta dobrota ... a sada evo ona stoji nasred puta i razbija sebi glavu, kamo da pođe, komu? ... Ne, nametati se ne će nikomu, samo bi htjela da se porazgovori sa ženama kao prije.

Zaustavi se pred Kłębovima, zaustavi se pred Šimunovom kućom, ali da uđe, to nije, nije se usudila i sjetila se, da joj je Antek zabranio da se miješa s ljudima. — Niti će pomoći, niti išta učiniti, nego će te samo požaliti kao krepana psa, rekao je.

— O, da, sveta je to istina! — prošapće ona sjetivši se orguljaševih.

Eh, da je ona muškarac, odmah bi se latila posla i sve bi uredila. Ne bi jadikovala, niti bi svoju bijedu ljudima pokazivala.

Osjetila je u sebi toliki vučji glad za radom, takvu napetost snage, da se protegla i koraknula snažnije, krepče. A i tjeralo ju je, tjeralo, da prođe kraj očeve kuće, da zaviri makar samo u ljesu, da barem oči svoje zasiti, ali pred crkvom je skrenula na stazicu, što je bila izgažena sredinom zamrznuta jezera i koja je vodila prema mlinu. Išla je brzo, ne obzirući se na stranu, zaokupljena samo mišlju, da se ne osklizne na skliskom ledu i da što prije prijeđe i da ne vidi, da ne raskrvari svoju dušu uspomenom, ali nije mogla odoljeti, nego je nekako baš ravno nasuprot Borynima odjednom zastala i nije imala snage da skine oka sa svijetla, što je treptalo na prozorima.

— Pa ipak je to naše, naše... kako bi on otišao u svijet... Kovač bi odmah prigrnuo... ne, ne ću se maknuti odavde... čuvat ću kao pas, htio to Antek ili ne htio... otac nije vječan, a možda će se još štogod i promijeniti... djecu svoju ne dam u propast, a ni sama ne ću poći... jer to je njihovo... naše... — maštala je zagledavši se u snijegom pokriveni voćnjak, iz kojega su se razaznavale crte zgrada, bijeli posrebreni krovovi, crnjeli se zidovi, a u dubini iza štaglja isticao se oštar vršak plasta. Kao da su joj noge urasle u led, te se nije mogla maknuti ni otkinuti očiju ni uzbuđena srca.

Noć tiha, hladna, tamnoplava, posuta zvjezdama kao srebrnim pijeskom, grlila je snježnu zemlju, drveće je nepomično stajalo, pognuto pod teretom snijega, uspavano, nedohvatno u toj tišini, što se širila nad svijetom kao bijele sjene prikazâ, kao skrutnute pare; snijeg se jedva primjetljivo iskrio, svaki je glas zamro, samo je nešto kao šum uzdrhtalih zvijezda, kao žila kucavica promrzle zemlje, kao sneno disanje obamrlog drveća — drhtalo u hladnom zraku. A Hanka je neprestano stajala, zaboravivši na vrijeme što prolazi i na oštru hladnoću, koja štipa. Očima se prilijepila uz kuću, pila ju, srcem obuhvatala i primala u sebe sa svom snagom gladi i maštanja.

Tek ju je probudila škripa snijega, netko je sišao s puta na jezero i upravio korak prema njoj, a malo kasnije se srela oko u oko s Nastkom Gołębiankom.

— Hanka! — začudi se ona i uzvikne.

— Čudiš se, kao da sam već krepala i da poslije smrti obilazim kao sablast!

— Što vam pada na pamet, davno vas nisam vidjela, zato sam se začudila. — Na koju ćete stranu?

— U mlin.

— To je i moj put, nosim večeru Mateušu.

— Zar sada radi u mlinu, vježba se za mlinara?

— Kako bi se on učio za mlinara! Radi u pilani, što su je digli kraj mlina, a žuri im se, pa rade i uveče.

Išle su jedna kraj druge, Hanka je jedva progovorila po koju riječ, a Nastka je neprestano klepetala, no čuvala se da ništa ne rekne o Boryni, a Hanka, dakako, nije ništa o tome pitala, premda bi bila rado čula.

— Plaća li mlinar dobro?

— Po pet złotyh i petnaest groša dobiva Mateuš.

— Čak toliko! Pet złotyh i...

— Njegova glava sve to vodi, pa nije ni čudo.

Hanka je šutjela, ali kad su prolazile nasuprot kovačnice, iz koje je kroz razbita okna udaralo crveno svijetlo i krvavilo snijeg, ona šapne:

— Ovaj Juda ima uvijek posla.

— Uzeo je kalfu, a on sam neprestano putuje, kažu da drži sa židovima u šumi i da zajedno varaju ljude.

— Jesu li već počeli sa sječom?

— Zar u šumi živite, što li, kad ništa ne znate?

— Ne živim u šumi, ali ne trčkam po selu za novostima.

— Dakle da znate, sijeku, ali na onom prikupljenom.

— Dakako, našega ne će smjeti ni taknuti...

— Samo se ne zna, tko je zabranio, knez drži s dvorom, isto tako i kmet i svi oni bogatiji.

— Istina je, tko bi s bogatašima, tko može proti njima... Nastuš, ded naiđi k nama.

— Zbogom ostajte, svratit ću se koji dan s kudjeljom.

Rastadoše se pred mlinarevom kućom. Nastka pođe u mlin, malko nizbrdice, a Hanka preko dvorišta u kuhinju. Jedva je onamo stigla, jer su se sjatili psi i stali lajati i pritiskati je uza zid, tek ju je Jewka obranila i povela, ali prije no što im se razvezaše jezici, uđe mlinarica i reče odmah s neba pa u rebra:

— Imate li posla s mojim mužem? On je u mlinu.

Ona ne počeka, nego pođe, a srela ga je na pol puta, on je otprati u sobu, a ona mu plati, što je bila dužna za kašu i za brašno.

— Kravu jedete! — reče on i zgrne novce u ladicu.

— Što mogu, kamenje ne mogu jesti.

Ljutila se.

— Vaš je čovjek danguba, to vam ja velim.

— Svejedno, ako je danguba! Što da radi, gdje, kod koga?

— Zar se ne mlati u selu?

— Sluga ni nadničar nije bio, pa nije čudo, da se ne otima za takvim poslom.

— Priviknut će se on već, priviknut će se. Šteta ga je, premda gleda kao kurjak i svojeglav je, ni rođenoga oca ne poštuje, ali ipak šteta je čovjeka...

— Kažu mi... da ima posla kod vas, gospodine mlinaru... molim vas... hoćete li uzeti u posao Anteka... molim vas... — brizne u plač, obujmi mu noge, stade ga ljubiti po rukama i usrdno moliti.

— Neka dođe, ja ga moliti ne ću, posla ima, teška posla, spremiti drvo za piljenje...

— Snaći će se on, spretan je on u svemu kao malo tko u selu...

— Znam ja, zato i kažem, neka dođe na posao, ali vi ga, doduše, slabo pazite.

Ona stade preplašena, jer nije shvatila, što misli.

— Čovjek ima ženu i djecu, pa ide za drugima.

Ona preblijedi i zadršće.

— Istinu vam kažem, noću tumara po selu, vidjeli su ga ljudi više puta...

Ona odahne, kao da joj je teret pao sa srca, znala je ona to dobro i shvatila je, da ga noću tako muči sjećanje i ne da mu da zaspi... a ljudi to odmah izvrću na svoj način.

— Mogao se već latiti posla, pa bi mu se ljubav ispušila iz glave.

— Gazdinski je on sin...

— Valjada je vlastelin, da izbira posao kao svinja u punom koritu. Kad je tako izbirljiv, trebao je da živi u slozi s ocem i da ne juri za Jagusiom... to je veliki grijeh i sramota...

— Što vam je to palo na pamet, što? — klikne ona brzo.

— Kažem onako, kako jest, to cijelo selo zna, zapitajte samo — poviče on glasno i žurno, pošto je bio nagle ćudi i uvijek je govorio istinu ravno u oči.

— Dakle da dođe? — zapita ona tiho.

— Neka dođe, makar i sutra. A što vam je, što plačete?

— Ne, ne, to je od zime...

Vraćala se polako, teško, kao da ju je nešto pritiskalo k zemlji, te je jedva nogama micala. Pomračio se svijet a snijeg je tako posivio, da nikako nije mogla pogoditi stazu, zalud je brisala oči od suza, što su se mrznule na trepavicama, badava, nije ju našla, ništa nije znala, išla je kroz taj nenadani i bolni mrak, Isuse! kako je bio bolan!

— Za Jagusiom ide, za Jagusiom...

Daha nije mogla da zahvati, srce joj lupalo kao u ranjene ptice, u glavi joj se vrtjelo, vrtjelo, te se naslonila na neko drvo kraj jezera i pritisla se uz drvo čvrsto, da ju je zaboljelo.

— Možda to i nije istina, možda je slagao...

Sa strahom se uhvatila toga i objeručke se držala.

— Isuse dragi, zar još nije dosta zla i nevolje, da se i to još mora survati na jadnu moju glavu, još i to — zajauče potresena i da savlada bol stade žurno trčati, te je izgubila dah i svijest i kao da su je vuci gonili uleti u sobu sva zasopljena, jedva živa.

Anteka još nije bilo.

Djeca su sjedila kraj ognjišta na djedovu kožuhu, a starac im je strugao vjetrenjaču i zabavljao ih.

— Donijeli su vunu, Hanuš, u tri su vreće donijeli...

Ona razdriješi vreće, a u jednoj odozgor nađe hljebac kruha, komad slanine i dobre pol mjerice kaše.

— Naplatio ti Gospodin Isus za dobro srce — šapne ona tronuto i žurno priredi obilnu večeru i odmah položi djecu da spavaju.

Smjesta se stišalo u cijeloj kući, jer su kod Weronke već spavali, a i stari je doskora legao u zapećak i zaspao, Hanka pak priredi kolovrat, sjedne kraj ognjišta i poče presti.

Duboko u noć sjedila je tako, sve do prvih pijetlova, a pred njom se odvijala kao nit mlinarova riječ: za Jagnom ide, za Jagnom.

Kolovrat je tiho zvrčao, jednolično, neumorno, noć je virila na prozor mjesečevim hladnim licem i kao da je kuckala o okna i uzdišući se pritiskala uz zidove, a hladnoća je ispuzla iz kutova, hvatala se nogu i širila se kao siva plijesan po glinenom naboju; cvrčak je zrikao iza ognjišta, samo bi načas stao, kad bi koje dijete kroz san zavikalo ili se prebacilo na krevetu — i opet bi nastupila duboka, promrzla tišina! Zima je postajala sve jača, kao da je željeznim pandžama stezala, jer su svaki čas zapucketale daske nad glavom, stari svinuti zidovi prasnuli bi kao da je netko opalio iz puške, po koja greda nabrekla bi od zime i tiho škripala, to je zacijelo zima prodrla ispod zidova, te oni odjednom bolno zadrhtaše i cijela se kuća zgrčila, pritisla se uz zemlju i drhtala od zebnje.

— I da mi to nije palo na pamet! Dakako, ona je tako lijepa, tako punana, tako umiljata, a što ja?... Strašilo neko, kost i koža, što sam ja! Zar ga ja znam privući k sebi, zar smijem? Pa da svaku svoju žilu za njega dam iščupati, to ne znači ništa, kad on za mene srca nema. — Što li sam ja! Što?...

Slaboća ju je snašla, velika, tiha i bolna slaboća, tako užasno bolna, da ni plakati nije mogla, nije imala snage, samo se tresla u sebi kao drvce što se koči od

zime, što ne može ni izbjeći muci, niti u pomoć zvati, niti se obraniti može — kao drvce je zebla Hankina duša. Naslonila je glavu na kolovrat, spustila ruke i zagledala se preda se, u svoj nesretni udes, u gorku nemoć svoju i, dugo je, dugo tako nepomično ostala, samo bi se kadšto ispod krupnih vjeđa prosula po koja vruća suza i pala na vunu i smrznula se tamo u krvavom čislu boli.

Sutradan je ustala malko mirnija, a kako i ne bi, zar je imala kada da se trapi kao kakva vlastelinka! Možda je onako, kako reče mlinar, a možda i nije! Zar da spusti ruke i da plače i nariče, kad je sve na njenim leđima, i djeca, i kućanstvo, i sva ta sirotinja! Tko će tu pomoći, ako ne ona? Samo se usrdno pomolila pred Majkom Žalosti, da Gospodin Isus okrene na bolje, zavjetovala se, da će na proljeće poći u Częstochowu, platiti tri mise, a kad se pomogne, odnijet će cijeli grumen voska u crkvu za svijetlo pred velikim oltarom.

Odlanulo joj je tako, kao da se ispovjedila i primila sveti sakramenat, pa se oštro latila pređe, samo joj se dan, premda je bio sunčan i vedar, otegnuo beskrajno, a mučila ju briga za Anteka.

Došao je tek navečer, baš na večeru, a bio je tako jadan, propao i tih, pozdravio ju je kako se priliči, djeci je donio žemičke, te je gotovo zaboravila na svoju sumnju, a kad je još nasjekao sječke i pomagao joj u poslu, koliko je mogao, ona se tako duboko raznježila, da se to teško može iskazati.

Samo nije rekao, gdje je bio i što je radio, a ona se, dakako, nije usudila da ga zapita.

Poslije večere došao je k njima Stach, kao što je često znao da ih prigleda, mada mu je Weronka branila, a malo kasnije javio se iznenada i stari Kłąb.

Veoma su se začudili, jer je to bio prvi čovjek iz sela, otkako su protjerani, pa su naslutili, da zacijelo dolazi s nekim poslom.

— Nijedno od vas ni da se pokaže, pa sam smislio, da vas pohodim — reče otvoreno.

A oni mu zahvališe iskreno i od srca.

Sjedoše na klupu blizu ognjišta i stadoše se razgovarati polagano, ozbiljno, a stari je dobacivao po koju grančicu na vatru.

— Prilično je zima, zar ne?

— Teško je mlatiti bez kožuha i bez rukavica — reče Stacho.

— A još je veće zlo, da se i vuci javljaju.

Oni pogledaše začuđeno u Kłęba.

— Istinu vam kažem, noćas su rovali pod kneževom hlijevi, nešto ih je moralo preplašiti, pa nisu krme razderali, ali iskopali su jamu pod zidom, vidio sam svojim očima danas u podne, mora da ih je bilo barem pet!

— To je znak, da će biti ciča zima.

— Tek što je stisla, pa već vuci izlaze...

— Vidio sam kod Wole, na onom putu iza mlina, znate, gust trag, kao da je čitav čopor išao preko puta, pogledao sam izbliza, mislio sam, da su to gospodski lovački psi, ali zacijelo mora da su bili vukovi... — reče Antek živahno.

— Jeste li bili u sječi? — zapita Kłąb.

— Nisam, samo ljudi kažu, da sijeku dokupljenu šumu, kod Vučjih jaruga.

— Rekao mi je šumar, da vlastelin ne će nikoga iz Lipca zvati na posao, i to od jala, što oni traže svoje pravo.

— A tko će mu posjeći šumu, ako ne Lipčani? — dobaci Hanka.

— Dragi moji, svuda toliko naroda badava sjedi po kućama i čeka na posao kao na milost. Zar ih je malo u Woli, pa onih zalupanaca u Rudki ili onih zamusanaca u Dębici? Vlastelin neka samo zovne, za jedan dan će ustati nekoliko stotina najjačih momaka. Dok sijeku na dokupljenom, neka sijeku, neka se pomognu, nema toga mnogo, a i za naše je predaleko.

— A ako počnu našu šumu?... zapita Stacho.

— Ne ćemo dati! — dobaci kratko i snažno Kłąb. Po'rvat ćemo se, neka vidi vlastelin, tko je jači, on ili cijeli narod, neka vidi.

Nisu više govorili o tome, svima je to ležalo kao kamen na srcu i peklo ih, samo Bylica reče mucajući i plašljivo:

— Poznam ja tu vlastelinsku fajtu iz Wole, poznam, povući će nas on za nos...

— Neka povuče, nismo djeca, ne će nas on nasamariti — dovrši Kłąb.

Još su se porazgovorili, kako su orguljaševi protjerali Magdu, pa Kłąb o tome reče svoje:

— Dakako, čovječanski to nije, ali teško im je bilo imati bolnicu u kući, a Magda im nije ni rod ni pomoz-bog.

Porazgovorili su se još o koječem i raziđoše se dosta kasno, a na polasku reče Kłąb na svoj način, otvoreno i kratko, neka dođu k njemu, a ako im što ustreba, neka samo kažu, — bilo povrća bilo krme za junicu, pa makar i po koji złoty — naći će se već kao među susjedima...

Antekovi ostadoše sami.

Hanka iza dugotrajna skanjivanja, nakon mnogo bojažljivih uzdaha, napokon zapita:

— Jesi li našao kakva posla?

— Nisam. Bio sam u jednom i u drugom dvoru, pitao sam kod ljudi i nisam ništa našao... — odgovori

on tiho ne dižući oči. Doduše, bilo je istina, da je bio i tu i tamo, ali za posao nije pitao, nego je cijelo vrijeme protumarao.

Legoše, djeca su već spavala, smještena radi topline do nogu kreveta, mrak je zavladao sobom, samo se mjesečina prolijevala kroz zamrznuta, iskričava okanca i prodirala kroz sobu svijetlim trakom. No nisu zaspali. Hanka se prevrtala s boka na bok i premišljala: da li bi sada spomenula pilanu ili tek sutra ujutro ?

— Tražio sam, ali da i dobijem, ne ću se maknuti iz sela, ne ću da se potucam po svijetu kao pas bez gospodara — šapne on iza dugotrajne šutnje.

— Ja sam isto to smislila, isto to! — klikne ona radosno — zašto da čovjek traži kruha u svijetu, kad se i u selu može naići na priličnu zaradu, baš mi je mlinar rekao, da ima posla za tebe kod pilane makar odmah od sutra, a platit će dva złota i petnaest groša.

— Jesi li išla da ga pitaš? — poviče on.

— Nisam, samo sam mu platila, što sam bila dužna, a on mi je sam rekao, da je htio poslati po tebe; nisam mu ni spomenula — ispričavala se ona prestrašena.

On ne uzvrati ništa, a i ona je šutjela, ležali su jedno kraj drugoga nepomično, bez riječi, san ih je posve napustio, maštali su nešto u dubokoj tajnosti, kadšto uzdisali i rastapali dušu u toj nijemoj, mrtvoj tišini — nekakvi su psi lajali u selu, daleko, daleko i slabo, pijetli su lupali krilima i kukurijekali već oko ponoći, a neki tihi šum poput vjetra zašumi nad kućom.

— Spavaš li? — primakne se ona malko bliže.

— San me je ostavio.

Ležao je nauznak s rukama pod glavom, tako blizu uz nju, a tako daleko srcem, daleko mislima —

ležao je nepomičan, gotovo bez disanja, bez misli, jer su opet Jagusine oči izronile iz mraka i plavile se u traku mjesečine...

A Hanka se primakne još bliže, pritisne vruće lice uz njegovo rame, pritisne se cijelim srcem. — Ne, u njoj više nije bilo nikakve sumnje, ni tuge, ni gorčine, ona se samo onim srdačnim milovanjem, onom dragošću duše punom povjerenja i predanosti priljubljivala njegovu srcu.

— Jantoš, hoćeš li sutra poći na posao? — zapita ona dršćući, samo da nešto rekne, samo da čuje njegov glas i da se porazgovori s njegovom dušom.

— Možda ću poći, da, treba da pođem, treba... odgovori on ne misleći na to.

— Idi, Jantoš, idi... — molila je ona meko i prebacila mu ruku oko vrata i tražila vrelim usnama njegova usta, što su jedva disala.

Ali on nije ni zadrhtao, nije odgovorio, nije osjetio njena zagrljaja, nije za nju znao, nego je široko otvorenim očima gledao u oči one druge, u modre Jagusine oči.

III.

Već je prilično bilo svanulo, kad je mlinar nakon doručka doveo Anteka na posao. Ostavi ga kraj ulaza, među nagomilanim kladama, pa pođe k Mateušu, koji je baš namještao drvo na pilani i potjerao pilu, porazgovorio se malko s njim i doviknuo Anteku:

— Radite ovdje, a u svemu slušajte Mateuša, on tu mjesto mene vodi posao — i odmah ode, jer je od strane rijeke dopirala neugodna, oštra hladnoća.

— Bradvu zacijelo nemate? — zapita Mateuš silazeći dolje i ljubezno se s njim pozdravi.

— Sjekiru sam ponio, jer nisam znao.

— To je kao da ste se zubima spremili, drvo je promrzlo i krha se kao staklo, sjekirom ne biste ništa izradili, ne hvata ili tek toliko, koliko bi zubom zahvatio. Za danas ću vam posuditi bradvu, samo je treba naoštriti, ovako više po strani, vidite... Bartek, prihvatite se zajedno s Borynom, ovaj hrastić brzo priredite, jer će ono iz pile doskora sići.

Iza goleme klade, što je ležala u snijegu, ispravi se suh, visok i poguren čovjek s lulom u zubima, u sivoj ovnujskoj šubari na glavi, u žutom kožuhu, s cokulama i s crveno isprutanim hlačama, nasloni se na blještavu bradvu, štrcne kroz zube i reče veselo:

— K meni ćete se priženiti, ne bojte se, bit ćemo par, što živi u slozi bez galame i bez tučnjave.

— Krasna šuma, drvo je ravno kao svijeća.

— Samo je taj gad pun čvorâ, da Bog sačuva, kao da je drvo kremenom nabito, slabo koji dan prođe, da se bradva ne okrnji. Samo svoju nemojte oštriti suho i glatko, treba po brusu povući samo na jednu stranu, pa će oštrica biti jača, s gvožđem je kao i s čovjekom, ako mu pogodiš po volji, možeš ga povesti kao psetance na uzici, kamo ti drago; brus stoji u mlinu tamo, gdje se kaša melje...

Tako se po prilici već nakon jednog očenaša Antek prihvatio posla sučelice Barteku i stao ljuštiti trijeske i tesati drvo uzduž, sve do oštroga brida, kako je Bartek bio smolom obilježio. Nije se oglasio, jer ga je ljuto zapeklo, što taj Mateuš zapovijeda njemu, Boryni — ali kad trbuh strada, košulja ne vlada, — nego je samo pljuckao u šake i srdito se latio bradve.

— Prilično vam se odmiče, prilično! — primijeti Bartek.

Dakako, razumio je on posao, nije mu obrađivanje drva bila novina, a i pamet je imao priličnu, samo što je posao bio težak za čovjeka, koji nije bio priviknut, pa se brzo zadisao i uznojio, te je kožuh zbacio sa sebe.

Zima je bila oštra, nije popuštala, pa je svaki čas morao da zastane i da protare ruke u snijegu, jer su mu se ukočile i pritisle uz držalje, a i vrijeme se tako oteglo, da je jedva dočekao podne.

Za ručak je prigrizao samo komad suha kruha, napio se vode ravno iz rijeke, pa nije pošao ni pod krov, u mlin, s drugima, jer se bojao da će tamo sresti znance, što su dovezli žito u mlin i čekali svoj red. Još bi mu se čudili i veselili se med sobom, kako je on ponižen i jadan, — ne će to oni dočekati... Ostao je na zimi, sjeo kraj mlina, grizao kruh i promatrao pilanu, što je stajala baš nad rijekom, samo jednim uglom prislonjena uz vrh mlina, te je voda s četiri kola brizgala ispod njega kao debela zelena struja i pokretala pilanu.

Ali još nije pravo ni odahnuo, niti se valjano odmorio, kad iz daleka poviče Mateuš vraćajući se s ručka iz mlina:

— Na posao! Na posao!

Hoćeš ne ćeš, jadikujući zbog kratkog podnevnog odmora, morao se dići i latiti se posla kao i ostali.

Žustro se maknuše, jer je zima stegla i gonila ih baš ljudski.

Mlin je neprestano klepetao, a voda je ispod mlinskih kola, obraslih ledom kao zelenom kudjeljom, spletenom u dugačke perčine, bučno jurila pod pilanu, pile su neprestano zvrčale kao da netko grize staklo i pljuvale žutu pilotinu. Mateuš se neumorno vrzao, naravnavao klade, zaustavljao i puštao vodenu struju, prikivao drvo klanfama uz rub, mjerio, neprestano uzvikivao i gonio ljude, svuda je bio, motao se kao ptica u konoplji, samo je treptao njegov crveni prsluk sa zelenim prugama i siva šubara pred ulazom, po izgaženom snijegu punom iverja, gdje su obrađivali drvo, čas je potrčao u mlin, čas govorio s ljudima, određivao, gonio na posao, smijao se, šalio, zviždao i žustro radio, a najčešće si ga vidio na mostu kraj pilâ, jer pilana nije imala zidova po strani, vidjela se naskroz i dizala se dosta visoko nad rijekom na četiri čvrsta stupa, o koje je voda tako udarala, da je krov od trske, poduprt samo na vršku, kadšto znao zadrhtati kao prut na vjetru.

— Spretan je gad! — šapne Antek s priznanjem, ali ne bez ljutnje.

— Zar malo prima! — promrmlja Bartek.

Pritisnuše rame uz rame, jer je zima stegla sve jače i radili su šuteći.

Dosta je bilo ljudi kod posla, samo što nije bilo kada za razgovor — dvojica su pazila kod pila, rušila ispiljene klade na zemlju i vukla nove, a druga su dvojica cijepala neraspiljene panjeve i slagala daske u velike naslage, a tanje i vlažnije su spremali pod sušu, a druga dvojica su lupila koru s hrastova, jela i smreka, pa je Bartek često znao viknuti prema njima u šali:

— Hej, vi proklete derikore, kad ćete se osloboditi za živodere!

Ljutili su se na to, jer nisu pse gulili, ali nije bilo vremena da se svađaju zbog poruge, Mateuš je tako tjerao, da je jedva koji tek potajno dospio da potrči u mlin i da ogrije ukočene ruke, a natrag je gotovo trkom stizao, jer je i posao žurio.

Kad se već valjano smračilo, krene Antek kući, a bio je tako prozebao, umoran i iscrpen, da su ga sve kosti boljele, te se odmah iza večere uvukao pod perinu i zaspao tvrdo kao kamen.

Hanka nije imala srca da ga išta ispituje, ali ugađala mu je, koliko je mogla, neprestano je stišavala djecu, staroga natjerala da ne lupa cokulama, sama je hodala bosa po sobi, samo da ga ne probudi, a u zoru, kad se spremao na posao, svarila mu lončić mlijeka uz krumpir da se najede i da se malko ugrije.

— Pasja mu vjera, tako me bole kosti, da se ne mogu micati! — potuži se on.

— To je tako samo spočetka, jer niste navikli ni naučeni... — objašnjavao je starac.

— Znam, da će to proći. Hanuś, hoćeš li donijeti ručak?

— Hoću, kako bi mogao ti toliki put prevaliti, donijet ću...

On krene odmah, jer se moralo biti na poslu, čim dan svane.

I tako se počeše njegovi dani teškog, mučnog rada.

I makar bila i najljuća zima, ma duhala mećava i bješnjela s vjetrinom i snijegom, da čovjek oči ne može otvoriti, makar i zima popustila, moralo se cijele dane prestojati u razmočenu snijegu, dok je neugodna vlažna zima u kosti ulazila, makar snijeg sipao, da je čovjek jedva vidio svoju bradvu — valjalo je prije zore ustati, žuriti se i duge dane raditi, da su kosti sve škripile a svaka se žila natezala od umora, potrčati na posao, jer su četiri pile tako proždirale drvo, da su ga jedva mogli nasmagati, a Mateuš je gonio.

Ali nije mu to omrznulo, ni taj teški rad niti opaki vjetri, ciča zima, ni vlaga ni ljuti snijeg, na to se on pomalo privikao — jer ako se čovjek upre, ni u paklu nije zlo — vele mudri ljudi, nego ono, što nije mogao da podnese, to je bila Mateušova komanda i ono neprestano zadirkivanje.

Drugi se nisu više na to osvrtali, ali on je svaki put, kad bi ga čuo, uzavrio od ljutine, a više puta je tako zarežao, da je onaj samo očima zasjao, a onda se kao naumice o sve očešavao, ali ne izravno u oči, nego je uvijek znao pogoditi u slabine, da se Anteku koža naježila i šake ga zasvrbile, no ipak se svladavao, koliko je mogao, stišavao srdžbu i samo u pameti skupljao to bockanje, jer je dobro znao, da Mateuš samo čeka na priliku, da ga s posla otjera...

Anteku pak nije bilo toliko stalo do posla, nego više do toga, da se ne da od makar koga izgurati i nadvladati — i to još od takvog traljavca, kao što je Mateuš.

Dosta to, da su se kvačili sve oštrije, jer je na dnu njihova bijesa kao bolna trijeska potajno bila Jagusia. Obojica su oni još odavno od proljeća, a i od poklada, obilazili oko nje kao takmaci i potajno su se izigravali

znajući jedan za drugoga. Samo što je Mateuš to činio gotovo javno, pred svima i u sav glas govorio o svom ljubakanju, dok je Antek to morao skrivati, pa mu je potmula žestoka ljubomora žegla srce.

Nikada oni nisu prijateljevali, uvijek su se kostriješili jedan na drugoga i prijetili pred ljudima jedan drugome, jer je svaki od njih sebe smatrao najjačim u selu, ali sada je, od dana u dan, u njima rasla srdžba i bijes, pa se po prilici poslije nedjelje dana nisu ni pozdravljali, nego su prolazili jedan kraj drugoga krijeseći očima kao dva bijesna vuka.

Mateuš nije bio čovjek loš i mrk, nego je naprotiv bio dobra srca i široke ruke, samo što je bio suviše samosvijestan, bio je ponosan nad druge i ništa nije do drugih držao, a imao je još i tu pogrješku, da je sebe smatrao takvim momkom, kojemu ne bi odoljela nijedna djevojka, volio se hvalisati i dičiti, samo da u svemu bude prvi. Pa i sada mu je to godilo i rado je pričao, kako Antek kod njega radi i sluša ga u svemu, gleda mu u oči pokorno, samo da ga ne bi otjerao s posla.

Čudili su se ljudi, koji su Anteka poznavali, ali su mislili, da se čovjek upokorio i pognuo samo da ne izgubi zaradu, a drugi su pak tvrdili, da će se iz toga još koješta izleći i da će to Antek danas-sutra sebi naknaditi i bili su spremni da se klade, da će on Mateuša namlatiti kao vola u kupusu.

Antek, dakako, nije ništa znao o tom brbljanju, jer nije obilazio po kućama, znancima se bez riječi uklanjao, a s posla je išao ravno kući i natrag, no sigurno je osjećao, da mora biti nešto takvo, jer je dobro progledao Mateuša.

— Udesit ću te ja, strvino, tako u sitno, da te ni psi ne će prožderati, smekšat ću ti njušku, da se ne ćeš

hvastati i dičiti — otelo mu se jednom pri poslu, te je Bartek to čuo i rekao:

— Kanite ga se, zato ga i plaćaju, da ljude goni! — Starac nije razumio.

— I pas mi omrzne kad badava laje.

— Uzimate to k srcu, još će vam se džigerica zapaliti, a vidim da žestoko radite...

— Zato, jer mi je zima, — dobaci, samo da nešto rekne.

— Sve treba polako, po redu, polagano, i Gospodin Isus mogao je stvoriti svijet u jedan dan, no milije mu je bilo da ga stvara kroz nedjelju dana i da se odmara... posao nije ptica, ne će otprhnuti, a niti vam je sila niti želja da se izmorite za ljubav mlinara ili onog drugog... a Mateuš je zato tu kao ono psetance što čuva sirotinju, pa zašto da se ljutite na njega zbog lajanja?...

— Rekao sam, kako ja to smatram. Gdje ste vi bili u ljetno doba, da vas nisam vidio u selu? — zapita Antek, da skrene razgovor na drugo.

— Pomalo sam radio, pomalo božji svijet gledao, oči pasao i duši pomagao da ponaraste... — govorio je starac polagano i optesavao drvo s druge strane, kadšto se uspravio, protegnuo se, da su mu zglobovi zapucali, ali lulu nije vadio iz zuba i rado se razgovarao.

— Radio sam s Mateušem kod novoga dvora, ali kako je on gonio, a proljeće bilo na svijetu, sunašce mirisalo, pa sam ga ostavio, a baš su tada išli ljudi u Kalvariju — pošao sam s njima da budem na proštenju i da se malko svijeta nagledam.

— A je li daleko do te Kalvarije?

— Išli smo dvije nedjelje dana, to je čak iza Krakova, ali ja nisam stigao. U nekom selu, gdje smo ostali preko podneva, baš je gazda gradio kuću, a toliko se

u taj posao razumio kao magarac u kantar, pa sam se razljutio, opsovao ga, jer je drvo upropastio, i ostao sam kod njega, a i molio me, da ostanem. Za dva mjeseca sam mu podigao kuću, izgledala je kao kakav dvorac, pa me on htio oženiti svojom sestrom, udovicom, što je živjela kraj njega na pet jutara.

— Zacijelo je bila stara?

— Nego još da bude i mlada! No to nije ništa, samo što je bila malko ćelava, erlava i koso je gledala, a lice joj je bilo glatko kao hljeb, koji su miševi nekoliko nedjelja obgrizali, fina ženska, dobra, žderanja sam imao kod nje izobilja — bilo kajganu s kobasicom ili rakiju s masnim mesom, pa kojekakve prismoke, i tako se upalila za mnom, da me je svaki dan htjela pustiti sebi pod perinu... dok nisam noću pobjegao u svijet...

— Mogli ste se priženiti, ipak nekih pet jutara...

— I ušljiv kožuh od pokojnoga. A što će mi žena? odavno mi je omrznulo to bablje sjeme, odavno! Ništa ne zna nego samo se dere, vrišti, leti kao svraka po plotu, vi jednu riječ, a ona istrese dvadeset kao iz grahorine... vi imate pamet, a ona samo mlati jezičinom. Kažeš li joj štogod kao čovjeku, ona niti će razabrati niti shvatiti; nego samo klepeće makar što. Kažu, da je Gospodin Isus dao ženi samo pol duše, to je zacijelo istina... a drugu je polovicu sigurno sam đavo napravio...

— Kažu da ima i pametnih... — reče Antek snuždeno.

— Kažu da ima i bijelih vrana, samo što ih nitko nije vidio.

— A zar vi niste imali svoju ženu, a?

— Imao sam, imao!... — prekine starac naglo, ispruži se i zagleda se sivim očima u daljinu. Bio je već star, suh kao iver, žilav, ravan — samo što se sada

nekako pogurio, lula mu skakala u zubima, a vjeđama je treptao brzo, brzo.

— Izlazi, gurnite! — poviče čovjek kraj pile.

— Bartek, brže, ne stojte, jer će i pile stati — prodere se Mateuš.

— Eh, glupane, brže se ne može preko sile. Popela se vrana na crkvu, grakće i misli, da je pop na prodikaonici — promrmlja srdito, ali mora da mu se nešto desilo u utrobi, jer se češće odmarao, uzdisao i pogledavao, ne će li skoro podne.

Dobro da je odmah stiglo, već se i ženske pojavile s dvojkama,*) a Hanka se baš pokazala mlinu iza ugla. Pilana stade, svi pođoše u mlin da jedu. Antek pak, pošto je dobro poznavao mlinareva momka, jer su po koju flašu zajedno ispili, smjestio se u njegovu izbicu, nije više izbjegavao ljude, nije im se uklanjao, samo je tako gledao, da su mu se oni sami uklanjali s puta.

U tolikoj vrućini, da se jedva moglo disati, sjedilo je nekoliko ljudi u kožusima razgovarajući se veselo. To su bili ljudi iz udaljenijih sela, koji su dovezli na meljavu i čekali da se samelje, dometali treseta u malu peć, što je već pocrnjela, pušili cigarete, te je cijela izbica bila sva u dimu, i razgovarali se.

Antek sjedne na neke vreće kraj prozorčića, položi dvojke među koljena i lakomo se prihvati kupusa s grahom, a onda valjušaka od krumpira s mlijekom. Hanka je čučnula do njega i tronuto se zagledala u njega. Od rada se osušio, pocrnio, a od onog posla na zimi na licu mu se mjestimice ljuštila koža, ali uza sve to on joj se činio ljepši od ikoga drugog na svijetu: — dakako, tako je i bilo, visok, uspravan, vitak, u pojasu tanak, u plećima širok, gibak; lice je imao

*) Dwojak, dva lonca u jedno slijepljena, sa zajedničkim uhom odozgor.

dugoljasto, suho, nos kao kljun u jastreba, samo ne tako kukast, oči krupne, sivozelene, a obrve kao da je netko ugljenom povukao crtu preko cijelog čela gotovo od sljepočice do sljepočice, te kad bi ih u jarosti namrštio, strahota ga je bilo pogledati, a čelo je imao visoko, samo napolak pokrito ravno podsječenom, tamnom, gotovo crnom kosom, brkove je sasvim brijao kao i svi drugi, pa su mu samo oni bijeli zubi treptali među crvenim usnama kao zrnca krunice... Tako je bio lijep, da ga se nikako nije mogla dosta nagledati.

— Zar nije mogao donijeti otac, valjada ne ćeš ti svaki dan toliki put prevaljivati!

— Otac je morao ispod junice da počisti, a voljela sam ja da ti donesem ručak.

Uvijek je tako udešavala, da ona sama donese ručak i da ga se barem nagleda.

— Kako je tamo? — zapita on svršavajući s jelom.

— Kako bi bilo — isprela sam već vreću vune i odnijela orguljašici pet motovila pređe. Bila je vrlo zadovoljna... Samo je Pietruś nekako vruć, ne će da jede, nego samo cmizdri...

— Prežderao se, to je sve.

— Zacijelo je tako, zacijelo... A i Jankiel je dolazio po guske...

— Hoćeš li prodati?

— Eh, a na proljeće da ih onda kupujem!

— Uradi, kako misliš, to je tvoj posao.

— A kod Wachnikovih su se opet potukli, išli su po župnika, da ih rastavi... a kod Paczešovih se, kažu, tele ugušilo od mrkve.

— Što to mene briga — promrmlja on nestrpljivo.

— Orguljaš je bio po snopiće*) — reče ona malo kasnije ali već bojažljivo.

*) Snopkowe, desetina u snopićima, koje župnik (ovdje orguljaš) pobire od župljana. Vidi: Seljaci, Jesen, str. 104.

— A što si dala?

— Dvije šake očešljanog lana i četiri jajeta... Rekao je, ako nam ustreba, da će dati voz zobene slame i da će počekati na novce do ljeta ili da se odradi. Nisam uzela, zašto da uzimam od njega... jer... pripada nam još paša od oca, uzeli smo samo dva voza, a s toliko jutara...

— Ne ću ići tražiti a i tebi zabranjujem. Uzmi od orguljaša na odradu, a ako ne, prodat ćemo posljednje goveče, ali dok sam živ, oca ne ću ni za što moliti, razumiješ li?...

— Razumijem, da uzmem od orguljaša...

— A možda ću i zaraditi toliko, da će nam dostajati, samo ne cmizdri pred ljudima!

— Pa ja ne plačem, ne... nego uzmi od mlinara pol vagana ječma za kašu, to će biti jeftinije nego da gotovu kupujemo.

— Dobro, reći ću danas i ostat ću koje veče, pa će se samljeti.

Hanka izađe, a on još ostane pušeći cigaretu i ne miješajući se u razgovor, što su ga poveli seljaci, a baš su govorili o vlastelinovu bratu iz Wólke.

— Jacek se zvao, dobro sam ga poznavao! — poviče Bartek, koji je baš u taj čas unišao u izbicu.

— Onda zacijelo znate, da se vratio iz dalekih krajeva.

— Ne, mislio sam, da je već davno umro!

— Živ je, vratio se prije neke dvije nedjelje.

— Vratio se, ali kažu, da nije sasvim pri pameti. Ne će da živi u dvoru, preselio se u šumu, k šumaru, sam sebi sve priređuje i jelo i odijelo, da se svi čude, a naveče svira u gusle. Često ga sreću i na putovima, po onim različitim humcima, kako na njima svira...

— Kazivali su mi, da obilazi po selima i da svakoga pita za nekakvog Kubu...

— Za Kubu! zar se jedan pas zove šarov?

— Prezime ne spominje, nekoga Kubu traži, koji ga je, veli, iznio iz rata i spasio od smrti!

— Kod nas je bio Kuba, koji je s gospodarom pošao u šumu, ali taj je umro! — dobaci Antek i digne se, jer se već Mateuš derao iza zida.

— Izlazite, što je to, zar će do užine trajati podnevni odmor.

Anteka spopade srdžba, istrči i povikne:

— Ne deri se zabadava, čujemo svi.

— Nažderao se mesa, pa hoće da mu vikom odlane trbuhu — reče Bartek.

— Eh... dere se, da se pokaže revan pred mlinarom — dobaci netko.

— Za jelom se izvale, razgovaraju, prave se da su gazde, a nemaju ni čitavih hlača... — neprestano je gunđao Mateuš.

— To vama nazdravlja, Antonije, vama!

— Začepi gubicu i jezik za zube, da ti ga ne bih prikratio, a gazdâ se čuvaj! — poviče Antek, spreman već na sve.

Mateuš zašuti, samo pogleda kao razbojnik, cijeli dan nije nikomu ni riječi progovorio, ali pazio je pozorno na Antekov posao i nadzirao ga na svakom koraku, no nije mogao ništa da prigovori, jer je Antek radio tako valjano, da je i sam mlinar, koji je po nekoliko puta na dan dolazio na posao, to primijetio i kod prve nedjeljne isplate povisio mu na čitava tri zlota.

Mateuš je bjesnio, mlinaru u oči skakao, ali mlinar reče:

— Dobar si mi ti, dobar mi je i on, dobar mi je svaki, tko valjano radi.

— Povisili ste mu samo zato, da meni napakostite.

— Vrijedi on toliko, koliko i Bartek, a možda i više, pa sam povisio. Pravedan sam čovjek, neka to svatko zna.

— Sve ću ostaviti do sto vragova, pa vi sami nadzirite posao — zaprijeti Mateuš.

— Pa ostavi, potraži pogaču, ako ti kruh ne prija, idi, pilanu će voditi Boryna i to još za četiri zlota na dan! — reče mlinar smijući se, jer je tako promišljeno udešavao, da dobije jeftinijeg radnika.

Mateuš je odmah razabrao, da mlinar ne će popustiti i da se ne da preplašiti, pa nije dalje navaljivao. Srdžbu na Anteka spremio je duboko pod pazuho, te ga je tamo pekla kao živa vatra, ali prema ljudima je postao mekši i uviđavniji, a oni to smjesta primijetiše, pa Bartek na to pljune i reče drugima:

— Glup je kao ono štene, što nije moglo pregristi čizmu, dobilo po zubima, pa joj se sada umiljava. Mislio je, da je došao u milost, a isto će ga tako protjerati, samo ako se bolji nađe... tako je to uvijek kod bogataša...

Anteku je pak bilo svejedno, niti ga je obradovala povišica niti se previše veselio, što se Mateušu smekšala njuška i što mu se selo rugalo, o čemu su govorili na poslu, to ga se toliko ticalo kao lanjski snijeg, a još i manje. Nije radio radi plaće, njoj se samo Hanka radovala, radio je zato, što mu se tako sviđalo, a da mu se prohtjelo ispružiti se i ležati — ispružio bi se i ležao, makar se što događalo. No, kako mu je posao omilio, prionuo je upravo ludo i radio kao konj na vršaju, koji i negonjen trči unaokolo, dok ga ne zaustave.

I tako je prolazio dan za danom, sedmica za sedmicom, sve do Blagdana u teškom i neprekidnom radu, te mu je duša polagano pritihnula i regbi skrutila se kao led, pa nimalo nije bio sličan prijašnjem Anteku.

Ljudi se čudili tome i svakojako o tom govorili. No to je bilo samo iznapolja, za ljudske oči, jer je iznutra bilo sasvim drukčije — kao u bistroj i dubokoj vodi, koju zima ledom okuje i snijegom zagrne — a ona ipak neprestano žubori, šumi, tutnji, te se čovjek i ne nada, kad će kora pući i voda provaliti... Tako je bilo i u njemu; radio je, mučio se, novce do posljednjega groša davao ženi, kod kuće naveče sjedio, dobar je bio kao još nikada, tih, miran, s djecom se igrao, pomagao u kućanstvu, nijedne loše riječi nikomu nije rekao, nije se tužio, kao da je na sve krivice zaboravio — ali nije uza sve to obmanuo Hankino srce, nije; istina, radovala se ona toj promjeni i od sveg je srca za to Bogu hvalila, pazila je na njega, koliko je najviše mogla, neprestano mu gledala u oči, da pogodi, što mu treba, služila ga najvjernije i najpažljivije, ali često je znala očima uhvatiti njegove tužne poglede, često je preplašeno prisluškivala njegovo tiho uzdisanje, često su joj klonule ruke i obamrla se srca obazirala, kao da je htjela predvidjeti, odakle će doći nesreća, jer je dobro osjećala, da se u njemu bori nešto strašno, nešto, što on samo silom svladava, što se tek pritislo, pritajilo i ispija mu dušu, ispija...

Ali on nije ni riječi progovorio, da li mu je zlo ili dobro, vraćao se s posla ravno kući, u zoru se dizao kad bi zazvonilo na zornicu, pa je svaki dan prolazio kraj osvijetljene crkve, svaki dan se zaustavio pred crkvenim predvorjem da posluša sviranje orgulja, one glasove muzike, ono brujanje, što tiho i srdačno prodire, kao da dopire iz zime, kao da se rodilo iz tog sivog svitanja zore, kao da zuji iz jutra crvenog kao bakar, iz ledenih koprena i diže se iz promrzle zemlje kao čeznutljivi dugotrajni san, koji se kidao u snovima, teški san zime, — i svaki je dan požurio korak, da ga ne vide, kako sluša, i žurio se drugom stranom

jezera, dužom, samo da ne prođe kraj očeve kuće i da nikoga ne sretne.

Nikoga!

Zato je nedjeljom sjedio nepomično kod kuće, mada je Hanka molila, da pođe s njom u crkvu. Ne i ne. Bojao se, da će sresti Jagnu, a dobro je znao, da ne će izdržati, da ne će odoljeti!

A osim toga je čuo od Barteka, s kojim se prilično sprijateljio, a i sam je slutio, da se selo neprestano bavi njim, da ga paze i prate na svakom koraku kao lopova, kao da su se urotili proti njemu — često je znao primijetiti nečije oči kako vrebaju iza ugla, često je osjećao, kako se za njim ogledavaju, kako lete radoznali hitri pogledi, što bi htjeli da mu segnu do dna duše, da ispitaju svaku pomisao i da je prozru naskroz. Boljele su ga te oči, jer su mu kao svrdlo prodirale kroz dušu, ljuto su ga boljele.

— Ne ćete pregristi, strvine, ne ćete pregristi — šaptao je pun mržnje i zapadao u sve ljuću srdžbu prema svima, pa je još više izbjegavao ljude.

— Nikoga ja ne trebam. Toliko prijateljujem sam sa sobom, da se jedva snalazim — reče on Kłębu, kad mu je ovaj prigovorio, što nikada nikome ne nailazi.

Istinu je rekao, da se jedva sam sa sobom snalazi, istinu; čvrsto se stisnuo pesnicom, stegnuo je dušu kao u žvale kakve i čvrsto pritegao, nije popuštao uzdu — ali duša mu je sve češće znala klonuti od umora i sve češće mu je bilo tako, da sve odbaci i da se prepusti sudbini. — Kakva će biti, loša ili dobra, bilo mu je svejedno, jer mu je život omrznuo i izjedala ga tuga, duboka tuga, koja mu se upila u srce pandžama kao kakav jastreb, i čupala ga, kidala.

Teško mu je bilo pod tim jarmom, mučno, tijesno i zagušljivo kao sputanu konju iza pletera, kao psetu na lancu, kao... to se ni iskazati ne može!

Osjećao se kao rodna voćka, koju je vihar polomio i koja je na propast odsuđena pa polako sahne posred rascvatjelog zdravog voćnjaka.

Jer naokolo su živjeli ljudi, bilo je selo, život je vrio običnim svojim ključanjem, zapljuskivao kao voda tekućica, prosipao se neprestano podjednakim, bujnim, žustrim potokom. Lipce je živjelo običnim, svagdanjim životom; ili je kod Wachnikovih bilo krštenje, ili zaruke kod Kłębovih, makar i bez muzike, ali zabavljali su se kako priliči u doba adventsko; ili je netko nekomu umro, na priliku onaj Bartek, kojega je nakon okapanja dragi zet tako izmlatio, da je propadao i trunuo, dok se nije preselio u Abrahamovo krilo; ili je Jagustynka opet pozvala djecu pred sud radi izdržavanja, a bilo je još i drugih događaja, svakakvih, gotovo u svakoj kući bilo je nešto novo, te je narod imao o čemu da povede riječ, čemu da se smije ili žalosti, a po različitim se kućama za dugih zimskih večeri sastajale žene da kudjelju predu — koliko je tamo smijeha bilo, Isuse dragi, kakve li zabave, vike i krike, da se čak na put čulo to veselje! Pa koliko je svuda bilo svađe, prijateljstva, dogovora, očijukanja, zastajkivanja pred kućama, žurbe, vreve, tučnjave, vesela razgovora — kao u kakvom mravinjaku ili pčelinjaku, da je tutnjilo po kućama.

Svatko je živio na svome, kako mu je bilo po volji, kako mu je bilo zgodnije, a u društvu s drugima, kako je Gospod Bog zapovjedio.

Netko je kuburio, patio se i brinuo, netko se zabavljao i rado se čašicama kucao s prijateljima, netko se naduo i uznosio se nad druge, netko za curama obilazio, netko bolovao i u župnikov obor pogledavao, netko leškario u toplom zapećku, za nekoga radost, za nekoga tuga, a za nekoga ni jedno i ni drugo, — ali svi su živjeli bučno, iz sve snage, iz dna duše.

Samo je on jedini bio kao izvan sela, izvan ljudi i osjećao se kao tuđa ptica, preplašena i gladna, koja poletava oko rasvijetljenih prozora, uzdiše za punim hambarima, svom dušom prianja k ljudima, ali ne ulijeće; samo kruži, zaviruje, prisluškuje, mukom se hrani i čežnju pije, ali ne ulijeće.

Jedino, ako Gospodin Isus malko promijeni... ali na dobro.

No on se još bojao da misli na takvu promjenu.

Tako nekako nekoliko dana pred Blagdane sreo je ujutro kovača, htjede da ga mimoiđe, ali kovač mu zakrči put, prvi pruži ruku i reče mekano, gotovo tužno:

— Čekao sam da dođeš kao svomu rođenomu... posavjetovao bih te, pomogao, premda se i kod mene baš ne presipa.

— Mogao si doći i pomoći!

— Kako, zar da se ja prvi ponudim, da me istjeraš kao što si Józku...

— Pa da, tko ne kuburi, tome se ne žuri.

— Ne kuburi! Ista nam je krivica nanesena, pa nam je i glavobolja ista.

— Ne laži mi u oči, gle ga! misli da ima posla s glupanom...

— Tako mi dragoga Boga, da sam ti čistu istinu rekao.

— Lisac ti si; juriš, njuškaš, repom mašeš, trag brišeš, da te ni vjetar ne uhvati, da ti se osveti za štetu.

— To, što sam na svadbi bio, to je, vidim, ono, što mi zamjeravaš! Istina je, bio sam, ne poričem, ali morao sam poći, sam me je župnik nagovarao i silio, da ne bi bilo uvrede božje, što djeca za sebe, a otac za sebe.

— Išao si po župnikovu nagovoru — reci to komu drugomu, neka ti vjeruje, a ne meni. Guliš ti staroga za ljubav tog prijateljstva, kako se samo može, praznoruk ti ne odlaziš.

— Samo lude ne uzimlju kad im se daje, ali proti tebi ne govorim, ne, neka cijelo selo kaže, pitaj Jagustynku, ona neprestano sjedi kod staroga, a govorio sam već ocu, da se pomiri s tobom... napravit će se to... udesiti... urediti, da se sve sja...

— Miri ti pse, a ne mene, jesi li čuo! Nisam te molio da me posvadiš, nemoj me ni miriti, gledaj ga, kakav mi je on prijatelj! Udesio bi pomirbu, samo da mi možeš svući s pleća makar i ovaj posljednji kožuh... Velim ti još jedamput, okani me se sasvim, makni mi se s puta, jer ako me bijes spopadne, iščupat ću ti tu vjeveričju dlaku i poravnat ću ti rebra, da te ne će obraniti ni žandari, mada s njima držiš. Zapamti to!

Okrene se i pođe ni ne osvrnuvši se na kovača, koji ostade nasred puta zinuvši od čuda.

— Lažljiva mrcina, sa starim drži, a mene predusreće prijateljski. Obojicu bi nas doveo na prosjački štap, samo da može.

Iza tog susreta nije se skoro umirio, a osim toga mu danas već od rana jutra nije polazio posao za rukom; tek što se latio tesanja, bradva mu se oškrbila na čvoru, a zatim mu je, prije podneva, drvo prignječilo nogu, pravo je čudo, da nije pukla, ali morao je čizmu izuvati i ledom oblagati, jer je natekla i žestoko boljela... A osim toga je danas Mateuš bio ljut kao pseto, svađao se sa svakim, ništa mu nije valjalo, uvijek je bilo malo, vikao je, gonio, a s njim kao da je naumice kavgu tražio, te umalo da nije došlo do zla.

Tako se nekako čudno sve složilo, da ni ona kaša, koju je Franek obećao danas samljeti, a zbog koje mu

je Hanka svaki dan punila glavu, nije bila samljevena, a on se ispričavao, da nije imao kada.

A i kod kuće je bilo neobično. Hanka je obilazila zabrinuta i zaplakana, jer je Piotruś ležao u groznici kao u vatri, pa je morala pozvati Jagustynku, da dječaka obaje i protare, jer se zacijelo strunio.

Jagustynka je došla baš za vrijeme večere, sjela kraj ognjišta, potajno se obazirala po sobi i neobično joj se htjelo da priča, samo što su njih dvoje slabo odgovarali, pa se latila pregledavanja dječaka i vračanja...

— Idem u mlin, da pripazim, jer mi inače ne će samljeti — reče Antek i prihvati kapu.

— Zar ne bi mogao otići otac da sasipa!...

— Idem ja, pa će sigurnije biti kaša samljevena!

I pođe žurno, ljutit, uzbuđen i u nutrašnjosti svojoj tako raskidan, kao osamljeno drvo na vjetrini, a osim toga u kući mu je sve smetalo, uzbuđivalo ga, a ponajviše one radoznale, lopovske Jagustynkine oči.

Veče je bilo tako tiho, blago, jer je od jutros naglo popustilo, zvijezda nije bilo mnogo, samo gdjegdje je po koja kao kroz koprenu drhtala u daljini, od šumske je strane dopirao vjetar, a s njim je stigao dalek, mukao šum kao uoči mijene, psi su štektali po selu, a svaki čas bi se kao prašina stresao snijeg s drveća... po putu se protegao dim, a zrak je bio vlažan i hladan.

U mlinu je, kao što biva prije svetaca, bilo mnogo ljudi; oni, kojima se žito mljelo, čekali su po hodnicima, a ostali su sjedili u izbici mlinareva momka, a posred njih Mateuš. Zacijelo je pričao nešto zanimljivo, jer su ljudi svaki čas praskali u smijeh.

Antek uzmakne gotovo s praga izbice i pođe u mlin da potraži Franeka.

— Prepire se na nasipu s Magdom, znate s onom, što su je otjerali od orguljaševih.

— Mlinar ga je htio otjerati, ako još jedamput zatekne curu u mlinu, jer je tu cijele noći znala prosjediti, a i kamo da se djene sirota — kazivao je neki seljak.

— U proljeće s kojom spavaš, tu na zimu izbjegavaš! — dobaci netko smijući se.

Antek sjedne kraj valjka, gdje se mljelo najfinije brašno, baš nekako sučelice otvorenim vratima od izbice, te je vidio Mateušova pleća i glave ostalih, što su se nagnule prema njemu slušajući. Mogao je čuti, što su govorili, jer nije bilo daleko, samo što lupa mlina to nije dopuštala, a i njemu se nije htjelo slušati.

Gotovo se izvalio na vreće i kao da je malko zadrijemao od umora.

Mlin je neprestano klepetao, sav se tresao, drhtao i radio u svim hodnicima, kolesa su tako snažno udarala, kao da sto žena lupa pratljačama i bez prekida, voda je bučno šumila i rušila se preko kotača, razbijala se u ključalu pjenu i snježno iverje i rušila se urlajući u rijeku.

Antek je čekao na Franeka možda cijeli sat, napokon se digne, da ga potraži napolju, a i da se usto malko razdrami, jer ga je san hvatao. Izlazna su vrata bila tik kraj izbice i kad je prihvatio za bravu, odjednom stane, jer je čuo Mateušovo pričanje.

— ...a stari sâm vari mlijeko, kuha čaj i nosi joj u krevet... — kazivali su, da i krave timari i s Jagustynkom sve posvršava, samo da ona ne uprlja ručice... vele, da je u gradu kupio ono nešto od porculana, jer bi se ona prehladila, da ide iza štaglja...

Oni prasnuše u gromki smijeh, a dosjetke se prosuše kao tuča. Antek se povuče na prijašnje svoje mjesto ne znajući ni sam zašto, sruši se na vreće i bez misli se zagleda u dugački, crveni trak svijetla, što je udarao kroz otvorena vrata izbice. Ništa nije

čuo, klepetanje je nadglasalo razgovor, mlin se neprekidno tresao, sivi je oblak brašnene prašine zastirao mlin. Lampe, što su visjele na stropu gdjegdje su treptale u bijeloj prašini, žutile se kao mačje oči kada vrebaju i zadrhtale bi kadšto na uzicama. Nije mogao izdržati sjedeći, digne se i opet tiho, na prstima primakne se k vratima i posluša.

— ...sve mu je ona objasnila — govorio je Mateuš — žurila se, veli, preko plota i to je od toga — Dominikova je to potvrdila, da se to curama često dešava, pa i njoj da se tako desilo dok je djevojkom bila... Sada se svaka može ispričati oštrim plotom... a stari je ovan povjerovao. Takav mudrijaš, pa ipak je povjerovao...

Smijali su se tako, da je grohot ozvanjao po mlinu, a oni se stadoše valjati od smijeha.

Antek se primakne bliže, stao je gotovo na prag, bio je blijed kao mrtvac, stisnuo je pesnice, zgrčio se u sebi, spreman na skok.

— A ono, što su govorili o Anteku — prihvati opet Mateuš, kad su se do sita nasmijali — da je dobro poznavao Jagusiu, to nije istina, ja to znam najbolje. Na svoje sam uši čuo, kako je cvilio pred vratima komore kao pseto, da ga je morala metlom otjerati. Prilijepio se uz nju kao čičak uz pasji rep, ali ona ga je otjerala...

— Jeste li vi to vidjeli, jer u selu se drukčije govorkalo... — zapita netko...

— Kako ne bih, zar sam jedamput bio u njenoj komori, zar mi se jedamput tužila na njega!

— Lažeš kao pas! — poviče Antek i korakne preko praga.

Mateuš u taj tren skoči prema njemu, ali prije no što se mogao snaći, već je Antek nasrnuo kao bijesan vuk, spopao ga jednom rukom za gušu, pritisnuo

ga, te je Mateuš izgubio dah i glas, a drugom ga rukom uhvatio oko pasa, dignuo s mjesta kao perce, nogom odgurnuo vanjska vrata i brzo ga ponio iza pilane, prema rijeci ograđenoj plotom i bacio ga tolikom snagom, da su se četiri letve slomile kao slamčice, a Mateuš kao teška klada pao u vodu.

Nastade metež i strašna galama, jer je rijeka na tom mjestu bila brza i duboka. Ljudi se baciše da ga spase i brzo su ga izvukli. Mateuš je bio bez svijesti, jedva su ga osvijestili. Odmah je dojurio mlinar, a nakon nekoliko očenaša dovedoše Ambrozija, nađoše se ljudi iz sela te ga prenesoše u mlinarevu kuću, jer se svaki čas onesvješćivao i bljuvao krv. Poslaše odmah po župnika, jer je izgledalo, da je s njim tako zlo, te su mislili, da ne će jutra dočekati.

Antek pak, kad su Mateuša iznijeli, sjedne mirno na njegovo mjesto kraj vatre i grijaše ruke, razgovarajući s Franekom, koji se pronašao — a čim su se ljudi vratili i malko se umirilo, reče Antek tako glasno, da svi čuju i da svatko dobro upamti:

— Tko me bude zadirkivao i olajavao, svakoga ću isto tako udesiti, a još i bolje!

Nitko se ne oglasi, gledali su ga s velikim udivljenjem, s poštovanjem, a kako i ne bi, nije to malenkost takvog momka kao što je Mateuš dići tako lako kao da je snopić slame, ponijeti ga i baciti u vodu! Nitko još nije čuo o takovoj sili od čovjeka!... Da su se, recimo, potukli, po'rvali i da je jedan drugoga svladao, polomio mu kosti, pa makar i ubio — to je obična stvar! Ali ne! nego uzeti ga kao kakvo štene za uši i tresnuti u vodu! Što su mu rebra popucala od onih letava, to nije ništa, izliječit će se, ali toliku sramotu, toliku sramotu valjda Mateuš ne će podnijeti!... Tako osramotiti čovjeka za čitav život!...

— No, no, znate, dragi moj, toga još nije bilo — šaptali su među sobom.

Ali Antek se na njih nije osvrtao, samlio je kašu i oko ponoći otišao kući. Kod mlinara je još gorjelo svijetlo u onoj sobi, gdje su položili Mateuša.

— Ne ćeš se ti, mrcino jedna, nikada više hvalisati, da si zalazio u komoru k Jagni! — šaptao je mrsko i pljunuo.

Kod kuće nije rekao ništa, premda Hanka još nije spavala, uposlena predenjem, ali sutradan nije pošao na posao, jer je sigurno znao, da će ga otpraviti, no odmah nakon užine dohrlio je sam mlinar.

— Hodite na posao, što vi s Mateušom imate, to su vaše stvari, ja se u to ne miješam, ali pilana ne može stajati, dok on ne ozdravi; vodite vi posao, platit ću vam četiri zlota i ručak.

— Ne ću, dat ćete mi koliko i Mateušu, pa ću doći, a ne ću lošije voditi posao.

Mlinar se ljutio, cjenjkao, ali morao je privoljeti, jer nije bilo pomoći, pa ga odmah povede i oni pođoše.

Hanka još ništa nije od toga svega razumjela, jer još ništa nije znala.

IV.

Uoči Blagdana, na Badnjak, već je od rana jutra kipio pospješeni grozničavi život u čitavom Lipcu.

Noću, zapravo tek pred zoru opet je stisla zima, a kako je hladnoća došla nakon nekoliko blagih dana i poslije vlažne magle, posula je drveće injem kao staklovinom, ili kao najbjeljim pahuljicama; sunce se posve olupilo i sjalo na modrom nebu, koje kao da je bilo isprepredeno tankim prozračnim maglama, samo što je bilo blijedo, hladno kao hostija u monstranci skrivena, nimalo nije grijalo, nego je, naprotiv, s danom bivala sve jača ciča i prožimala tako oštro, da je čovjeku zastajao dah i svaki je stvor bio okružen parom od disanja kao gvaljama magle, no cijeli je svijet bio obasjan suncem i stajao u tako treptavom, žarkom sjaju, u tako oštrom iskrenju, kao da je netko dijamantnom rosom pokrio snijeg, te su oči čovjeka zaboljele gledajući.

Okolišna polja pokrita snijegom ležala su bijela, iskričava, ali nijema i mrtva, samo bi kadšto koja ptica prolepršala iznad treptave bjeloće, samo bi njena crna sjena zatreptala preko razora, ili bi se dozivalo jato jarebica pod zasutim grmljem i plaho i oprezno se kradom primicalo ljudskom naselju pod pune hambare; negdje bi se opet, ali ne često, zacrnio koji zečić, skakutao preko snijega, stao dupke i griskao tvrdu koru, da dopre do žita, ali preplašen lajanjem pasa, potrčao

bi natrag u injem pokrite šume, zatrpane snijegom i obumrle od zime. — Prazno i nijemo činilo se na tim oku nedohvatnim snježnim ravnicama, samo su se negdje u plavkastoj daljini nazirala sela, sivili se voćnjaci, crnilo se šikarje i svjetlucali zamrznuti potoci.

Žestoka hladnoća, svjetlucava tim hladnim sjajem, vladala je cijelim svijetom i naskroz prožimala sleđenu tišinu.

Nijedan krik nije pomutio ukočenu tišinu polja, nijedan živi glas nije zadrhtao, pa ni fijuk vjetra nije zašuštio kroz suhi, iskričavi snijeg — samo bi jedva pokatkad s putova, što su se gubili u zasipima, dolutao plašljivi glas zvonca i škripa saonica, ali tako slabo i udaljeno, da ga još nisi posve ni čuo, ni razabrao, odakle dolazi i gdje je, pa je već zamnio i posvema propao u tišini.

Ali po lipčanskim je putovima, s obje strane jezera, sve vrvjelo od ljudi i galame; veselo raspoloženje blagdana drhtalo je u zraku, proniklo ljude, a i kod blaga se pokazalo; dozivanje je zvonilo u hladnom zraku punom jeke poput glazbe, glasan, veseo smijeh letio je s jednoga kraja sela na drugi, radost je provalila iz srdaca; psi su se kao pomahnitali valjali po snijegu, lajali od veselja i gonili vrane, što su lutale oko kuća, po stajama su rzali konji, iza obora je dopiralo otegnuto čeznutljivo rikanje, a i snijeg kao da je veselije škripio pod nogama, salinci su pod saonicama cvilili po tvrdom utrtom saoniku, dim se dizao u modrim stupovima ravno kao iz puške, a prozori na kućama tako su se prelijevali na suncu, da su oči zaboljele — i svuda je bilo puno vreve, djece, galame, gakanja gusaka, što su lupale krilima na jezeru, gdje je bio prosječen led, puno dovikivanja; puno je bilo ljudi po putovima, pred kućama u ljesama, a kroz snijegom pokrite voćnjake zacrvenile bi se ženske haljine, kad

bi one potrčale od kuće u kuću, te bi voćke i grmlje, dodirnuto u trku prosulo kišu inja kao srebrnu prašinu.

Pa ni mlin nije danas klepetao, počivao je preko čitavih svetaca, samo je hladno staklo prozirne vode, što je bila puštena na oluk, zvonilo ključajući, a negdje iza mlina, u blatima i močvarama, iz magle, što se dizala, dopirali su krikovi divljih pataka, koje su jatima letjele u krugu.

A u svakoj kući, kod Šimunovih, kod Maćekovih, kod kneza, kod Kłębovih i tko bi sve nabrojao i spomenuo svakoga, vjetrile su se sobe, pralo se, ribalo, posipale sobe, trijemovi, pa i snijeg pred pragom svježim iglicama, a gdjegdje su krečili pocrnjela ognjišta, svuda su se na vrat na nos pekli hljebovi i one blagdanske pletenice, spremali sleđevi, miješao u nekalaisanim loncima mak za valjuške.

Blagdani su dospijevali, svetac djetešceta Gospodnjega, radostan dan čuda i smilovanja Isusova nad svijetom, blagosloveni prekid dugih, radinih dana, pa se i u ljudima budila duša iz zimske ukočenoti, otresala sa sebe sivoću, dizala se i krenula radosna, snažno čuvstvujući, ususret narođenju Gospodnjem!

I kod Boryninih je bio isto takav metež, trka i spremanje.

Stari se još prije dana odvezao u grad da kupi što treba. Odvezao se s Pietrekom, kojega je uzeo k svojim konjima, na Kubino mjesto.

A u kući se živo vrzlo, Józka je tiho pjevuckala i sjeckala od šarena papira one neobične izreske, koji kad se prilijepe na gredu ili na okvir slike čine se kao da su živim bojama naslikane, pa sve trepće pred očima. A Jagna, zasukanih rukava sve do ramena, mijesila je u naćvama tijesto i uz materinu pomoć pekla pletenice tako dugačke, te su se činile kao lijehe u vrtu, gdje se peršun sije, i hljebove malko bjelje od prosijana brašna,

žustro se kretala, jer je tijesto već bilo ukislo i trebalo je praviti hljepčiće, a nadzirala je i Józkin posao, pogledavala na pogaču sa sirom i medom, što se već grijala pod perinom i čekala da bude metnuta u peć, čas bi poletjela na drugu stranu do peći, u kojoj je već plamsala jaka vatra.

Witekova je dužnost bila da pazi na vatru i da domeće cjepanice, ali vidjeli su ga samo za doručkom, jer se odmah negdje izgubio. Zalud su ga tražile čas Józka čas Dominikova po ljesi i dozivale ga, ni odazvao se nije gad; sjedio je iza hambara u polju kraj grmlja i stavljao zamke jarebicama i posipao ih pljevom, da se ne vide i da primame. S njim je bio Łapa i ona roda, što ju je jesenas bolesnu uzeo k sebi, izliječio, odgojio, hranio, različite ju majstorije naučio i tako se s njom sprijateljio, da je bilo dosta da joj zafićuka na svoj način, pa bi ptica išla za njim baš kao i Łapa, s kojim se roda dobro slagala, jer su zajedno lovili štakore u staji.

Rok, kojega je Boryna primio u kuću preko svetaca, bio je još od jutros u crkvi i tamo je s Ambrozijem kitio oltare i zidove jelovim granama, što ih je dovezao župnikov sluga.

Već se približavalo podne, kad je Jagna dovršila posao oko hljebova, poslagala hljepčiće na dasku i još ih tapšala i mazala bjelanjkom, da ne popucaju previše na vatri, kad je Witek pružio glavu kroz vrata i zaviknuo:

— Koledu nose!

Stariji orguljašev sin, Jasio, onaj, što je bio na školama, već je od ranoga jutra raznosio oblatke zajedno s mlađim bratom.

Jagna ih je ugledala pred hodnikom, pa nije bilo vremena da išta pospremi, kad su oni već unišli rekavši »Hvaljen Isus!«

Vrlo se zbunila, jer je u sobi bio velik nered, pa je samo sakrila gole ruke pod pregaču i ponudila im da sjednu i otpočinu, pošto su imali velike košare, a mlađi je nosio omašne torbe, koje nisu bile prazne.

— Još imamo pola sela obići, a vremena nema mnogo!... branio se orguljašev sin.

— Ogrijte se barem, gospodine Jasio, zima je jaka.

— Možda ćete malko topla mlijeka, da vam svarim — ponudi ih Dominikova, oni se stadoše izgovarati, ali sjedoše kraj prozora na sanduk. Jasio se pak tako zagledao u Jagnu, da je ona pocrvenjela i žurno stala svlačiti zasukane rukave na ruke, te je i on pocrvenio kao cikla i stao po košari tražiti oblatke, izvadio bolji i deblji zamotak, vezan zlatnom vrpcom i ukrašen šarenim oblatkama. Jaguś uze oblatke kroz pregaču i položi ih na tanjur, kraj kipa Majke Božje, a zatim iznese priličnu mjericu lanena sjemena i šest jaja.

— Jeste li davno stigli, gospodine Jasio?

— Tek u nedjelju, prije tri dana.

— Zacijelo vam je dojadilo na tim školama? — zapita majka.

— Nije baš toliko, ali ne ću više dugo, samo do proljeća!

— Kazivala mi je gospođa orguljašica još na mojoj svadbi, da će gospodin Jasio u svećenike...

— Da, od Uskrsa, da! — reče on tiše i spusti oči.

— Bože moj, kolika se to radost roditeljima sprema, koliko veselje, što ćete postati svećenikom, a možda još, daj Bože, i u našoj župi.

— A kako je kod vas? — zapita Jasio, da prekine ta neugodna pitanja.

— Pa tako, Bogu hvala, nije zlo. Sve polako, polako i unaokolo, kao na suvači, kao obično u seljačkom staležu.

— Htio sam doći u svatove. Jaguś, ali me nisu pustili.

— Takva je bila zabava, da su cijela tri dana igrali! — poviče Józka.

— Kažu, da je Kuba međutim umro!

— Da, umro je, umro siromašak, krv mu je iscurila, preminuo je bez svete ispovijedi. Pričaju po selu, da okajava, da su vidjeli, kako noću nešto po putovima obilazi, na raskršćima stenje, kraj križeva stoji i smilovanje božje čeka!... To mora da je Kubina duša, ničija druga!

— Što vi to ne kažete!

— Da, tako je, istinu vam kažem, nisam doduše vidjela i ne ću priseći, da je tako, ali moguće je, moguće, ima takvih stvari na svijetu, kojih čovječji razum, ma bio i najveći, ne razumije, ne shvaća — to je božji uređaj, a ne ljudski, ne, jer što mi jadnici možemo, to možemo, a ostalo može Bog!

— Šteta je Kube, župnik je proplakao od tuge, kad mi je pričao o njegovoj smrti.

— Pošten je bio to sluga, da drugoga takvog ne ćemo naći, a miran, pobožan, radin, tuđe ne bi taknuo, a sa siromahom bi i zadnji kaput podijelio.

— Tako se uvijek nešto mijenja u Lipcu, pa kadgod dođem, ne mogu da se snađem. Danas sam bio kod Antekovih, djeca su im bolesna, sirotinja takva, da je Bogu plakati, a on se tako promijenio, tako je izmršavio, da sam ga jedva prepoznao.

One na to nijednom riječju ne uzvratiše, samo što je Jagna brzo otkrenula lice i počela namještati hljeb na lopatu, a stara samo izvrne oči, te je odmah razabrao, da je u tome nešto neprijatno za njih, htjede da to popravi, poče razmišljavati, o čemu još da govori, kad priđe Józka sva užarena i stade moliti, da joj da nekoliko šarenih oblatka.

— Trebam ih za svjetove,*) bili su još od lanjske godine, ali su se na svadbi sasvim upropastili.

On joj, dakako, dao nekoliko oblataka u nekih pet različitih boja.

— Čak toliko! Isuse dragi, pa to će dostajati i za svjetove i za mjesece i za zvijezde! — usklikne ona radosno, prošapće nešto s Jagnom i stidljivo, sakrivši pregačom lice, iznese mu za oblatke nekih šestero jaja.

Boryna se međutim vratio iz grada i ušao u sobu, a za njim se uvukao Łapa s rodom, pošto seWitek javio istodobno s gazdom.

— Zatvarajte brzo vrata, jer će mi se tijesto ohladiti! — poviče stara.

— Kad se babe late reda, onda muškarci neka sebi traže stana makar u krčmi, da ne budu krivi, što je kruh gnjecav! — našali se Boryna grijući prozeble ruke. — Put je kao po staklu, saonik divan, ali tako je zima, da je teško ostati u saonama! Jaguś, daj Pietreku makar kruha, jer je do kosti prozebao u toj svojoj soldačkoj bluzi. A Jasio će dugo ostati kod kuće?

— Sve do Tri kralja.

— Otac ima priličnu pomoć u Jasiu, i kod orgulja i u kancelariji! Pa da, žao je staromu, da po takvoj zimi ostavi perinu.

— Nije zato, nego što se danas krava otelila, pa je ostao kod kuće i pazi.

— U dobar čas, bit će mlijeka preko cijele zime.

— Hej, Witek, jesi li napojio ždrijebe?

— Ja sam mu sama nosila, ali ni s prsta nije htjelo da pije, samo skače i silom hoće kobili pa sam ga odvela u veću ogradu.

*) Od ostrižaka papira načinjeni svjetovi, mjesec, sunce i t. d. (V. Seljaci, Jesen, str. 226.)

Dječaci odoše, ali se Jasio još iz ljese osvrtao za Jagnom, jer mu se činilo, da je postala još ljepša nego što je bila jesenas prije svadbe.

Nije ni čudo, da je staroga sasvim predobila, te osim nje nije vidio svijeta. Istina je, što se govorilo po selu, da je posve oglupavio od te zaljubljenosti, dok je prema svakom bio tvrd i nepopustljiv kao i prije, Jagna je mogla raditi s njim što hoće, bio joj je poslušan u svemu, njenim je očima gledao, nju pitao za savjet, a i Dominikovu, pa su ga držale u svojoj kordi! A dobro mu je bilo tako, kuća je napredovala, sve je bilo u redu, imao je svoju udobnost, mogao je pred kim da se izjadikuje i posavjetuje, ni na što nije mislio, ni za što se nije brinuo, što nije bila Jagusia, a u nju je gledao kao u kakvu svetu sliku.

Pa evo i sada, dok se grijao kraj ognjišta, pratio ju je zaljubljenim očima kao još i prije svadbe, neprestano je govorio slatke riječi i samo na to mislio, kako i čime da joj se još većma umili.

A Jagna je za njegovu ljubav marila kao za lanjski snijeg, bila je mrka, dosađivalo joj je njegovo ljubakanje, srdila se, sve joj je smetalo, jurila je po sobi kao bijesna oluja, sav posao je nametala ili majci ili Józki, a često bi i staroga znala natjerati na posao nemilim riječima, a dotle bi otišla tobože da prigleda peć na drugoj strani ili ždrijebe u staji, a uglavnom zato, da ostane sama i da razmišlja o Anteku.

Jasio ju je podsjetio na njega, te se kao živ javio pred njom, kao živ . . .

Nije ga vidjela gotovo tri mjeseca, davno još prije vjenčanja, osim onda, usput, kad se provezla, kod topola . . . da, vrijeme je protjecalo kao voda; a onda vjenčanje, preseljenje, različite brige, kućanstvo, pa gdje da i misli na njega! Nije ga viđala, pa joj nije na um dolazio, a ni ljudi se nisu usuđivali da ga pred

njom spomenu... A sad je, Bog bi znao zašto, tako iznenada stao pred njenim očima i gledao ju tako tužno, prijekorno, da joj je duša zadrhtala od grižnje.

— Ništa ti nisam skrivila, ništa, pa zašto si mi se javio kao kakva pokajnička duša, zašto dolaziš kao sablast? — mislila je tužno, braneći se od uspomena... ali čudno joj je bilo, zašto se baš njega tako živo sjetila, a zašto ne ni Mateuša, ni Stacha Płoszke, ni drugih?... Nikoga drugoga, nego baš njega! Mora da joj je nešto podmetnuo, da se sada tako muči i kida u sebi, da se pati, jer takva ju je čežnja spopala, da ju je stislo u utrobi, i tako joj je nešto vuklo dušu u svijet, da bi pošla, kud je oči povedu, u šumu, makar kuda.

— Što radi tamo on, siromašak, što li on misli? I nema načina, da se s njim porazgovori, nema mogućnosti i ... nije slobodno! Istina, nije slobodno, Isuse slatki, pa to bi bio smrtni grijeh, smrtni grijeh! — rekao joj je to župnik na ispovijedi, rekao... — samo da se može s njim porazgovoriti jedamput, makar i pred svjedocima, makar... a, eto, ni danas, ni sutra, ni nikada! Ona je Borynka na vijeke vijekova, amen...

— Jagusia, hodi ovamo, hljebove treba maknuti! — zovne stara.

Jagna potrči u kuću, prihvati se posla, ali nisu je napustile misli o njemu, neprestano joj se vraćao pred oči i svuda se sjećala njegovih plavih očiju i onih crnih obrva i usana crvenih, slatkih, požudnih!

Badava se latila posla, da joj je sve gorilo pod rukama, spremala je sobu, podveče se našla oko krava, što nije gotovo nikada činila, ali sve to nije ništa pomoglo, jer je on stajao pred njom neprestano, a u njoj je rasla čežnja, te je sjela na sanduk kraj Józke, koja je žurno pravila svoje svjetove, i brizne u plač.

Stišavala ju majka, mirio ju preplašeni muž, obilazili su oko nje kao oko razmažena djeteta, milovali je, gledali joj u oči, ništa nije pomoglo, isplakala se do sita, i odmah se u njoj nešto odjedamput preokrenulo, digla se sa sanduka gotovo vesela, razgovarala smijući se, pa bi bila i zapjevala, da nije bilo adventsko doba.

Boryna pogleda začuđeno, pogleda i majka, a onda stadoše dugo i pozorno gledati jedno u drugo, izađoše u trijem, nešto su tamo šaputali i vratili se radosni, veseli, nasmijani i stadoše je grliti, ljubiti, i tako su bili dobri, da je stara žestoko poviknula:

— Ne diži te naćve, Maćej će ih iznijeti!

— Kao da mi je nešto novo ponijeti i teže!

Nije ništa razumjela.

Ali stari nije dopustio, sam je iznio naćve, a zatim ju je prvom prilikom pritisnuo negdje u komori, žestoko ju izljubio i radosno nešto šaputao, da Józka ne čuje.

— I vama i majci miješa se u glavi, nije istina to, što kažete, nije!...

— Majka i ja razumijemo to, kad ti ja kažem, da je tako. Odmah, što je sada? Božić... to bi prema tomu bilo tek u srpnju, baš u žetvu... Nije najzgodnije vrijeme, vrućina, veliki poslovi, ali što se može, treba i za ovo zahvaliti Gospodinu Bogu... — I htjede da je opet izljubi, no ona mu se srdito otme i potrči k majci da se potuži, ali stara joj odlučno potvrdi.

— Nije istina, vama se to samo čini! — poricala je ona uzbuđeno.

— Vidim, da te to ne veseli?

— Kako bi me veselilo, zar imam malo brige, pa tu još nova pokora.

— Ne jadikuj, da te Gospodin Isus ne pokara.

— Pa neka, pa neka!

— Pa zašto se toliko braniš od toga, a?

— Jer ne ću, to je sve!

— Ali da imaš dijete, onda u slučaju, Bože sačuvaj! smrti staroga uz ono, što ti je pripisao, pripao bi i dječji dio, jednako kao i ostalima, a možda bi ostala sama i na čitavoj zemlji.

— Vama je na pameti samo zemlja i zemlja, a za mene je to toliko, koliko i ništa.

— Jer si još mlada i luda, pa govoriš sve koješta! Čovjek je bez zemlje kao bez nogu, samo se valja i valja, a nikuda ne stigne. Nemoj da se pred Maćejem braniš, jer će se ražalostiti...

— Ne ću se prenavljati valjda, što mi je stalo do Maćeja!

— Onda laj pred cijelim svijetom, kad nemaš pameti, a mene pusti na miru da izvadim kruh, jer će se u ugljen prepeći, bolje da se latiš posla, metni sleđeve iz vode u mlijeko, da izgube više soli, a Józka neka natuca maka, još ima toliko posla, a veče tek što nije stiglo.

Tako je i bilo, veče je već stajalo pred pragom, sunce je padalo za šume, a crvenilo na zapadu prolilo se po nebu krvavim zalivima, kao da je snijeg gorio, tako se činilo, kao da je žeravicom posut, — a selo je postajalo tiše i mirnije; još su nosili vodu iz jezera, sjekli drva, netko se žurio na saonicama, da su konjima slezena udarala, trčali su još preko jezera, gdjegdje su škripila vrata, tu i tamo javili bi se različiti glasovi, ali polako, zajedno s rumenilom, što se gaslo, i s onom pepeljastom sivoćom, što se prosipala na svijet, obumirao je život u selu, utišale se ljese i opustjeli putovi. Daleka su polja tonula u mrak, zimsko je veče brzo nadolazilo i uzimalo zemlju pod svoju vlast, a hladnoća se dizala i tako stezala, da je snijeg glasnije škripio pod cokulama, a okna se krasila prutovima i čudnim cvjetovima!...

Selo se izgubilo u sivom, snježnom mraku, kao da se razlilo, te se nisu vidjele ni kuće, ni plotovi, ni voćnjaci, nego su samo svjetlašca oštro treperila i gušće nego obično, jer su se svuda spremali za badnje veče.

U svakoj se kući, kod bogataša kao i kod nadničara i onog posljednjeg siromaha, spremalo i svečano čekalo, svuda su u kutu prema istoku postavljali snop žita, pokrili klupe ili stolove bijeljenim platnom, prostirali sijeno i očekivali kroz prozor prvu zvijezdu.

U rano veče nekako se nisu vidjele zvijezde, kao što obično biva zimi, jer čim se posljednje rumenilo ugasilo, počelo se nebo prevlačiti nekim plavkastim dimom i sasvim se prekrilo nekom sivoćom.

Józka i Witek dobro ozeboše stojeći na straži pred hodnikom, kad će se pojaviti prva zvijezda.

— Eno je! Eno! — poviče odjednom Witek.

Na to izviri Boryna, izviriše i drugi, a naposljetku i Rok.

I javila se, tik nad istokom kao da su se razderale sive koprene, a iz dubokih plavih dubina rodila se zvijezda i kao da je pred očima rasla, letjela, iskrila se, gorjela sve brže i sve bliže dolazila, te Rok klekne na snijeg, a za njim ostali.

— To je zvijezda Triju Kraljeva, betlehemska zvijezda, u njenu se sjaju rodio Gospodin naš, neka bude hvaljeno ime njegovo!

Oni ponoviše za njim pobožno i upiše pogled u tu daleku svjetlost, u tog svjedoka čuda, u taj vidljivi zrak milosrđa Gospodnjeg prema svijetu.

Srca im zakucaše ganutljivom zahvalnošću, vrućom vjerom, pouzdanjem, i primahu to čisto svijetlo u sebe kao svetu vatru, koja istrebljuje zlo kao sakramenat.

A zvijezda je rasla, dizala se već kao vatrena kugla, plave su zrake izbijale iz nje kao žbice na sve-

tom kotaču, iskrile se na snijegu i sjajnim su varnicama prodirale tminu, a za njom su kao vjerne služavke izvirale iz neba druge, mnogobrojne, u nebrojenim i nepreglednim jatima, te se nebo pokrilo svjetlucavom rosom i razapelo se iznad svijeta kao modra ponjava izbodena srebrnim čavlima.

— Vrijeme je večerati kad riječ postade tijelom! — reče Rok.

Uđoše u kuću i smjesta sjedoše oko visoke i dugačke klupe.

Prvo je sjeo Boryna, onda Dominikova sa sinovima, a dometnula je od svoga, da zajedno večeraju. U sredinu sjede Rok, sjede Pietrek, sjede Witek kraj Józke, samo je Jagusia sjela načas, jer se trebalo pobrinuti za jelo i za poslugu.

Sobom zavlada svečana tišina.

Boryna se prekrsti, razdijeli oblatku među sve, a oni je pojedoše nabožno, kao kruh Gospodnji.

— Krist se u ovaj sat rodio, pa neka se svaki stvor krijepi tim svetim kruhom! — reče Rok.

Premda su bili gladni, jer su cijeli dan proveli o suhu hljebu, ipak su jeli polagano i dostojanstveno.

Najprije je došao kvas od cikle, kuhan s gljivama, s neoljuštenim krumpirom, a onda sleđevi brašnom posuti i pečeni na konopljinom ulju, zatim pšenični valjušci s makom, a onda kupus s gljivama, također s uljem priređen, a na kraju je Jagusia ponudila pravim smokom, pogačice od heljdina brašna, medom zamiješene, a na makovu ulju pečene. Sve su to jeli uz prosti kruh, jer toga dana nije priličilo da jedu pogaču ili pletenicu, jer su one načinjene s mlijekom i maslom.

Dugo su jeli i jedva je tkogod prozborio koju riječ, čulo se samo struganje žlica o rub tanjura i mljaskanje

— samo se Boryna jednom digao da pomogne Jagusi i da posluži, ali stara ga ukori:

— Sjedite, ništa joj se ne će dogoditi, daleko je još vrijeme, a ovo su joj prvi blagdani na svojem, pa neka se vježba! ...

Łapa je tiho cvilio, češao se glavom njima za leđima, umiljavao se i pritiskao, da mu što prije dadu, a roda, kojoj je mjesto bilo u trijemu, često bi kljuckala o zid ili zaklepetala, da su se kokoške odazivale s prečaka u kokošinjcu.

Još nisu dovršili, kad netko zakuca na prozor.

— Nemojte puštati i ne obazirite se, to je zlo, ušuljat će se i ostati cijelu godinu! — klikne Dominikova.

Spustiše žlice i stadoše slušati preplašeni. Kucanje se opet ponovilo.

— Kubina duša! — prošapće Józka.

— Ne brbljaj, to je netko, koga je nužda natjerala. Na današnji dan ne smije nitko ostati gladan i bez krova — reče Rok i ustane, da otvori vrata.

Bila je Jagustynka, ponizno je stajala kraj praga i tiho molila kroz suze, što su joj se prosule krupne kao grašak:

— Udijelite mi mjestance i makar onoliko, koliko psu dobacite! Smilujte se sirotici ... Čekala sam, da me djeca pozovu ... čekala ... a u kući zima ... uzalud sam ozebla ... sve zabadava ... Isuse dragi ... a sada, kao kakva prosjakinja ... kao ... rođena me djeca ostaviše samu bez korice kruha ... gore nego kakvo pseto ... a kod njih sve bruji, puno je ljudi ... obilazila sam oko kuće ... zavirila u prozore ... sve zabadava ...

— Sjedite k nama. Trebali ste doći odmah s večera i ne čekati na djetinju milost ... samo će u lijes

rado zabiti posljednje čavle, da budu sigurni, da se ne ćete više vratiti k njima.

I s naročitom joj dobrotom ustupi mjesto kraj sebe.

Ali ona nije mogla ništa progutati, premda joj Jagusia ništa nije žalila i iskreno ju nudila da jede, ali što će, kad nije mogla, sjedila je mirno, šćućurila se i stisla u sebi, pa se samo po drhtanju njenih pleća vidjelo, koliku je muku mučila.

U sobi nastade tišina, tako toplo, srdačno, pobožno i tako svečano, kao da je med njima ležalo ono sveto djetešce Isus.

Velika, neprestano poticana vatra veselo je praskala na ognjištu i obasjavala cijelu sobu, te su se sjala stakla na slikama i crvenila se zamrznuta okna, a oni su sjedili uz klupu kraj vatre i razgovarali se tiho i ozbiljno.

Zatim je Jaguś skuhala kavu, pa su je obilato sladili i polagano pijuckali...

Onda Rok izvadi iz njedara knjigu opletenu čislom i stade iz nje čitati tihim i duboko ganutim glasom:

»novo čudo se zbilo, djevica rodila sina, čak u žudijskoj zemlji, u Betlemu, prilično malom gradu, rodi se Gospod u bijedi; na sijenu, u štalici jadnoj, med blagom, što mu je te tihe noći jedino bilo društvo. — I ista ova zvijezda, što nama danas sja, zasjala je tada zbog svetog tog djeteta — i put je kazivala trojici kraljeva, koji premda bijahu pogani i garavi kao kotlovi, no srca su imali dobra i iz dalekih bijahu zemalja, iza nepreglednih mora, iza visokih gora stigoše s darovima, da dadu istini svjedočanstvo...«

Dugo je on čitao onu priču, a glas mu je jačao i prelazio u molitvu, gotovo u pjevanje, kao da je kazivao svetu litaniju, i svi su sjedili šuteći nabožno,

tiho slušajući srcem, drščući dušom očaranom čudom i osjećajući duboku milost Gospodnju, koja je iskazana narodu.

Oj, Isuse moj dragi! U jadnoj si se štalici morao roditi, tamo u onim dalekim zemljama, u stranom svijetu, među gadnim židovima, među okrutnim krivovjernicima! pa još u takvoj sirotinji i po takvoj zimi! O, presveto siromaštvo, o, slatko djetešce!... Mislili su tako, a srca su im kucala samilosno, duše su se dizale i prhnule u svijet kao ptice, čak u onu zemlju, gdje se On rodio, u onu staju, pred one jasle, nad kojima su pjevali anđeli, spustili su se srcima do svetih nožica djetešceta i svom snagom žarke vjere i ufanja predavali mu se kao navjernije sluge na vijeke vijekova amen!

Rok je neprestano čitao, dok se Józka, kako je bila djevojčica mekana srca i veoma osjetljiva, nije gorko rasplakala nad sudbinom Gospodnjom, a i Jaguś je također plakala naslonivši lice na ruke, te su joj suze sve curile kroz prste, pa je sklanjala glavu za Andriju, koji je kraj nje slušao otvorenih usta i tako se neobično čudio onome, što je čuo, da je svaki čas trzao Šimeka za surku i uzvikivao!

— He!... čuješ li, Šimek! — ali odmah bi zašutio ukoren strogim majčinim pogledom.

— Ni kolijevčice nije imalo siroče!

— Čudo, da se nije smrzlo!

— I da je Gospodin Isus htio toliko da trpi!

Govorili su tako razmišljajući, kad se svršilo čitanje, a Rok im reče na to:

— Jer je samo žrtvom i mukama mogao spasti narod, jer da nije bilo toga, već bi nečastivi posvema zavladao svijetom i izbirao bi za sebe duše.

— Vlada on i onako već prilično — šapne Jagustynka.

— Vlada grehota i zloća, a to su kume nečastivoga!

— Eh... što vlada, komu li gospodari, tko bi znao, samo je sigurno, da nad čovjekom ima vlast opaki udes i patnja.

— Ne govorite tako, zaslijepila vas srdžba na djecu, pazite, da ne zgriješite!...

On je strogo ukori, pa se nije više protivila, a svi zamukoše i zamisliše se, samo Šimek ustane s mjesta i htjede da kradom ode.

— Kuda se tako žuriš? zasikće stara, koja je na sve pazila.

— Idem u selo, vrućina me mori... — promuca Šimek preplašeno.

— K Nastki te vuče, da se pošališ, a?

— Ako mi branite, zadržite me!... — reče on oštrije, ali već je bacio kapu na sanduk.

— Idi kući s Andrijom, kuća je ostala na božjoj milosti, zavirite kravama i počekajte, doći su po vas, pa ćemo zajedno u crkvu. — Ona tako odredi, ali momcima je bilo milije da tu ostanu nego u pustoj kući da sjede, a ona ih nije više gonila, nego je odmah ustala i uzela sa stola oblatku.

— Witek, zapali fenjer, idemo kravama. U božićnu noć svako blago razumije ljudski govor i može progovoriti, jer se među blagom Gospod rodio, samo ako netko, tko je bez grijeha, zapita, oni odgovaraju ljudskim glasom; danas su oni ravni ljudima i zajedno s njima osjećaju, pa treba s njima i oblatku podijeliti...

Svi krenuše u staju, a Witek sa svijetlom naprijed.

Krave su ležale jedna kraj druge i preživale polako, ali na svijetlo i glasove počeše pomalo stenjati,

spremati se kao da će ustati i okretati teške krupne glave.

— Ti si gazdarica, Jaguš, tvoje je pravo, da im podijeliš. Bolje će ti uspijevati i ne će bolovati, samo se sutra ujutro ne smiju musti, sve do večera, izgubile bi mlijeko.

Jagna prelomi oblatku na pet dijelova i nagnuvši se nad svakom kravom načini sveti križ među njihovim rogovima i svakoj gurne komadić u gubicu na široki hrapavi jezik.

— A konjima ne ćete dati? — zapita Józka.

— Nisu bili u ono vrijeme kod Rođenja, pa se ne može.

Vraćali su se u sobu dok je Rok kazivao:

— Svako stvorenje, svaka travka, pa i najmanja, najsitniji kamenčić, pa i ona jedva vidljiva zvijezda — sve to danas osjeća, sve zna, da se Gospod rodio.

— Isuse dragi! Sve! zar i ta zemja, i ovo kamenje! — klikne Jagna.

— Istinu rekoh, tako je to — sve ima svoju dušu. Sve, što postoji na svijetu, sve to osjeća i čeka svoj čas, da se Isus smiluje i da kaže: Ustani, dušo, i oživi, zavrijedila si da dođeš u nebo! Jer i najmanji crvak i ona slaba travka, sve je to zaslužno na svoj način i na svoj način stiče diku Gospodnju. I jedne noći u cijeloj godini sve se diže, budi, prisluškuje i očekuje tu riječ! Jednima ona stiže, drugi još nisu na redu, pa oni liježu u mrak i strpljivo čekaju zoru, netko kao kamen, voda, zemlja, drvo, a netko kao što drugo, već kako je komu Gospod odredio!...

Zašutješe razmišljavajući o onome, što je Rok rekao, jer mudro je rekao, ravno k srcu, samo što se ni Boryni ni Dominikovoj nije to činilo da je prava istina, pa su u svojoj glavi promišljali i ovako i onako, ali nikako nisu mogli shvatiti. Istina, božja je snaga

nepojmljiva i čudesa ona stvara, ali da kamenje i sve drugo ima svoju dušu... to nisu mogli razumjeti. I nisu duže o tom mislili, jer su došli kovačevi s djecom.

— Malko ćemo posjedjeti kod oca i zajedno ćemo onda na ponoćku — objašnjavao je kovač.

— Sjedite, sjedite... ljepše će biti ovako u društvu, svi ćemo biti zajedno, samo što nema Grzele.

Józka pogleda oštro u oca, jer se sjetila Antekovih, ali se bojala, da mu to spomene.

Sjedoše opet na klupe uz ognjište, samo je Pietrek ostao na dvorištu i cijepao drva, da ne ponestane ogrjeva preko blagdana, a Witek je drva nosio i slagao ih u trijemu.

— Eh, gotovo sam zaboravio! Stigao me knez i zamolio, da Dominikova odmah ode k njoj, jer već viče i napinje se, zacijelo će noćas roditi!

— Hjela sam s drugima u crkvu, ali kad kažete da već viče, odmah ću da vidim. Bila sam jutros, mislila sam, da će još koji dan potrajati.

Tiho se porazgovori s kovačicom i potrči k bolesnici, pošto je bila vješta bolestima i mnogoga je bolje izliječila nego kakvi doktori.

A Rok stade pričati različite zgode, prikladne današnjem danu, a među ostalima i ovu:

— Bit će da je to davno bilo, toliko godina, koliko ih ima od Rođenja, kad je neki seljak, bogat gazda, išao tako sa sajma, gdje je prodao par jakih telića; novce je dobro sakrio u saru, u šaki je imao priličnu batinu, a i jak je bio, možda ponajjači u selu, ali žurio se, da prije noći stigne kući, jer su se u ono vrijeme skrivali hajduci po šumama i stajali na put poštenim ljudima.

Mora da je to bilo u ljetno doba, jer je šuma bila zelena, sva mirisava i puna živih glasova, a duhao je

jak vjetar, pošto se drveće njihalo i veliki se šum čuo odozgor. Žurio se čovjek, koliko je mogao, plašljivo se obzirao unaokolo, ali ništa nije primjećivao... samo su grane stajale uz grane, hrastovi uz hrastove, jela uz jelu, a nigdje ni žive duše, samo su ptičice lijetale između debala. Sve veći ga je strah spopadao, jer je prolazio kraj križa, kroz guštaru, kroz koju ni okom prozreti ne bi mogao, a tu su baš najčešće napadali hajduci, pa se prekrstio, glasno očenaš molio i trkom trčao...

Već je sretno dospio iz visoke šume, samo je još prolazio sitnim jelikom i kroz kržljavu borovicu, već je vidio zelena polja, kako se njišu, dopirao je već do njega pljusak rijeke, ševe su pjevale, ugledao je već ljude uz plugove, rode su kao u ključu letjele prema barama, s vjetrom je namirisao već višnjeve voćnjake, što su cvali... kad u taj čas iz onog posljednjeg grmlja iskočiše hajduci! Bilo ih je dvanaest, a svi s noževima! Branio se, ali oni ga smjesta svladaše, a kako nije htio da od svoje volje dade novce, nego je stao vikati, oni ga povališe na leđa, pritisnuše nogama, podigoše noževe i već, već ga htjedoše zaklati... ali u taj se čas odjedamput skameniše i ostadoše s tako podignutim noževima, sagnuti, bijesni ali nepomični — i sve se u taj tren zaustavilo na mjestu... Ptice utihnuše viseći u zraku... rijeke stadoše... sunce kao da se ukočilo... vjetar je klonuo... drveće ostade onako, kako ga je vjetar nagnuo... žito isto tako... rode kao da su se s nebom srasle, s raširenim krilima... pa i onaj seljak, što je orao, ostade stojeći s dignutim bičem — sav se svijet u taj čas prepao i skamenio.

Kako je to dugo trajalo ne zna se — sve dok se nije nad zemljom oglasilo anđeosko pjevanje:

— »Bog se rodi, sila stade!«

Odjedamput se opet sve krenulo, hajduci ostaviše seljaka pošto su u tom čudu raspoznali opomenu i krenuše zajedno za onim anđeoskim glasovima prema onoj štalici, da se poklone Rođenomu, a zajedno s njima sve, štogod je živjelo na zemlji i u zraku.«

Mnogo su se čudili tomu, što je Rok pričao, a zatim Boryna a i kovač uzeše pričati svašta i koješta.

Dok napokon Jagustynka, koja je cijelo vrijeme mirno sjedila, ne progovori oporo:

— Govorite, govorite, a samo zato, da vam vrijeme brže prođe! Eh, zar je to bilo istina, da su prije s nebesa dolazili različiti zaštitnici, koji nisu siromahu i potlačenom čovjeku dali da propadne? Zašto sada nema takvih? Zar sada ima manje jada i kubure i grizodušja? ... Čovjek je kao nemoćna ptica, puštena u svijet — koju svaki jastreb i druga zvijer, glad, a napokon i smrt davi — a ovi ovdje govore o milosrđu, ludo tovare i obmanjuju obećanjima, da će spasenje doći! Doći će, ali Antikrist, i on će odmjeriti pravdu, on će se smilovati kao jastreb piletu.

Rok se trgne i poče glasno da viče:

— Ne huli, ženo, ne griješi, ne slušaj šapat đavolski, jer u propast i u vječni oganj srćeš! — klone na klupu, suze mu zališe glas, sav je drhtao od svetog zgražanja, od boli nad tom izgubljenom dušom, a kad je malko došao k sebi, iz sve je snage vjerujuće duše stao tumačiti istinu i voditi je na pravi put.

I dugo je, dugo govorio, da ne bi mogao bolje ni pop na propovijedaonici.

Međutim je Witek, duboko potresen riječima, da te noći krave imaju dar ljudskog govora, tiho pozvao Józku i oboje pođoše u staju.

Držeći se za ruke i drščući od straha, križajući se svaki čas, odšuljaše se u staju, među krave.

Klekoše kraj najveće, koja kao da je bila majka cijele staje; daha im je ponestalo, duše im se tresle, suze navirale na oči, srca im prožeo strah, sveti strah, kao u crkvi za vrijeme podizanja, ali srdačno je ufanje i vjera u njima bila, pa se Witek sagne sve do njenoga uha i drščući prošapće:

— Sivulja, sivulja! ...

Ona se ne oglasi nijednom riječi, samo što je stenjala, preživala, micala gubicom i mljaskala jezikom.

— Nešto joj se dogodilo, dok ne odgovara, možda za kaštigu.

Klekoše kraj druge i Witek opet zapita, ali sada gotovo plačući:

— Šarulja! Šarulja! ...

Prionuše oboje uz njenu gubicu slušajući sustavljena daha, ali ništa nisu čuli, nijedne riječi, ništa ...

— Zacijelo smó grješni, dok ne čujemo, jer samo onima bez grijeha odgovaraju, a mi smo grješni ...

— Da, Józia, da, grješni smo mi, grješni ... Isuse dragi ... da ... istina je, uzeo sam gazdine konopce ... da, i onaj stari remen ... pa i one ... nije mogao dalje govoriti, spopao ga plač, tuga i osjećaj krivnje, te je jecao, a Józka ga je od sveg srca pratila i plakali su tako zajedno, da se nisu mogli sustaviti u plaču, dok nisu jedno pred drugim iskazali krivnje svoje i sve grijehe ...

Ali u sobi nije nitko primijetio, da ih nema, pjevali su sada nabožne pjesme, jer prije ponoćke ne priliči se pjevati kolede.

A na drugoj se strani umivao i čistio Pietrek i sasvim se preoblačio, jer mu je Jagna iznijela novo odijelo, što je imao u komori.

Kliknuše od udivljenja, kad je zatim unišao u sobu; skinuo je bluzu i ono vojničko ruho i pojavio se u običnom seljačkom odijelu.

— Ismjehivali su me, sivonjom su me zvali,*) pa sam se presvukao! — promuca Pietrek.

— Govor promijeni, a ne tralje! — dobaci Jagustynka.

— Vratit će mu se, vratiti, jer, kako se vidi, dušu još nije sasvim izgubio.

— Pet je godina bio u svijetu, svoga govora nije čuo, pa nije ni čudo!...

Odjednom zamuknuše, jer je oštar, prodiran glas zvonca dopirao u sobu.

— Zvoni na ponoćku, valja nam se spremiti.

Tako po prilici nakon jednog očenaša izađoše svi osim Jagustynke, koja je ostala da čuva kuću, a glavno zato, da odoli svom potištenom srcu.

Noć je bila hladna, puna zvijezda, plavkasta.

Zvonce je neprestano zvonilo i kao kakva ptičica cvrkutalo pozivajući u crkvu.

A narod je izlazio iz kuća, gdjegdje je kroz otvorena vrata zapljusnuo potok svijetla i zatreptao kao munja, gdjegdje su se gasili prozori, kadšto bi se začuo kakav glas u mraku, kašalj, škripa snijega pod nogama, ili božja riječ, kojom su se pozdravljali, i sve gušće su vrvjeli u toj sivoplavkastoj noći, hrlili u gomilama, da se samo bahat čuo u suhom zraku.

Sve, što je bilo živo, krenulo je u crkvu, u kućama ostadoše samo starci, bolesnici ili bogalji.

Već su se izdaleka vidjeli rasvijetljeni crkveni prozori i glavna širom otvorena vrata, kroz koja je udaralo svijetlo, a narod je vrvio kroz njih, tekao kao voda i polagano punio nutrašnjost okićenu jelama i smrekama, kao da je gusta šuma izrasla u crkvi, pritisla se uz bijele zidove, obrasla oltare, dizala se s klupa

*) Sivonja, po boji vojničke ruske uniforme (vidi »Jesen«, str. 192.). Pietrek muca, jer je u vojsci već zaboravio pomalo poljski.

i vršikama sezala gotovo do svoda, ljuljala se i svijala pod pritiskom onog živog talasa i zastirala se maglom, parom disanja, iza koje su jedva treptala žarka svijetla na oltarima.

A narod je još neprestano stizao i tekao bez kraja...

Stigoše kao kakva četa čak iz Polnih Rudaka, išli su rame uz rame, oštro i teško, a bili su ljudi visoki, krupni, u plavim surkama, sami plavokosi, kao da im je kosa bila od lana ispredena, a žene im lijepe sve od reda, do posljednje, u dvostrukim pregačama i s poculicama zamotanim u crvene marame.

Prispijevali su pomalo, kao da kaplju, po dvojica, po trojica i oni iz Modlice, kukavci i puka sirotinja, u zakrpanim sivim surkama, s batinama, pošto su pješke putovali; po krčmama su im se rugali, da se samo piškorima hrane, jer su živjeli na niskim njivama, posred močvara, a iz njih je izbijao vonj treseta.

I iz Wole je pristizao narod, a išli su u porodicama kao što borovica uvijek raste u gustoj hrpi; nisu bili stasiti, svi srednjega rasta, a zdepasti kao vreće, no hitri ipak, lajavci, veliki pravdaši, prilični razbijači, šumski štetočinci, zagrnuti u sive surke s crnim gajtanima i opasani crvenim pojasima.

Stiglo je i rzepečko plemstvo, što je prema uzrečici bilo »tek krpa na zakrpi«, to znači, da ih se po petoro držalo uz jedan kravski rep, a u troje da jednu kapu imaju — išli su u grupi, šuteći, gledajući ispod oka i ponosno, a žene su svoje, kao vlastelinke da su kakve nacifrane i vanredno lijepe, bijele u licu i brbljave, vodili po sredini i budno na njih pazili.

A tik iza njih nahrupiše ljudi iz Przyłęka, a išli su stasiti kao jelova šuma, vitki i snažni, a odjeveni, da te oko zaboli: surke su im bile bijele, prsluci crveni, vrpce na košuljama zelene, a hlače sa žutim prugama,

gurali su se sredinom ustrajno, ne pazeći ni na koga, sve do pred oltar.

A za njima, gotovo već na kraju, kao vlastela kakva ulazili su dębički seljaci, nije ih mnogo bilo, ali svaki je išao napose, paradno, nadimao se, oholio i sjedao u klupe pred velikim oltarom i prvenstvo pred drugima preuzimao, ponosan svojim bogatstvom — a žene su im imale molitvenike, s poculicama bijelim, podvezane ispod brade i u suknjama od tanka sukna... a onda su još dolazili iz udaljenijih sela, iz različitih zaselaka, iz kuća poraštrkanih po šumama, iz cjepačkih koliba, iz dvorova, a tko bi sve to zapamtio i nabrojao!...

A u tom stisnutom mnoštvu, što se njihalo i šumilo kao šuma, gusto su se bijelile lipčanske surke i crvenile se marame njihovih žena.

Crkva je bila natrpana sve do posljednjeg mjesta u predvorju, a koji su bili posljednji, molili su se vani na zimi kraj vratiju.

Svećenik izađe da odsluži prvu misu, orgulje zasviraše, a narod se zatalasa, prigne i pade na koljena pred veličanstvom Gospodnjim.

Tišina je nastala, nitko nije pjevao, nego se svatko molio i zagledao se u svećenika i u onu svjećicu, što je plamtjela visoko iznad oltara, orgulje su brujale prigušenim ali tako nježnim glasom, da je jeza prolazila kroz kosti, kadšto bi se župnik okrenuo, raširio ruke, glasno izgovorio svetu latinsku riječ, a narod je pružao ruke, duboko uzdisao, sagibao se u pobožnoj poniznosti, lupao se u prsa i žarko se molio.

A kasnije, kad se misa svršila, uspeo se župnik na prodikaonicu i dugo je govorio, naučao o ovom svetom danu, opominjao od zla, korio, rukama mahao i grmio žestokim riječima, te je po netko teško uzdahnuo, netko se udarao u prsa, jedan se u savjesti svojoj

kajao zbog grijeha, drugi se zanio u misli, a tko je bio mekše ćudi, naročito žene, zaplakaše — jer je župnik govorio tako toplo i mudro, da je svakomu to dopiralo do srca i u pamet, dakako, onima samo, što su slušali, jer mnogo ih je bilo, koje je morio san od vrućine.

A tek prije druge mise, kad se narod već pomalo skrušio od molitve, zabrujaše opet orgulje, a župnik zapjeva:

— »Oj pastiri čudo novo.«

Narod se zatalasa, ustade na noge, prihvati napjev i punim prsima i iz sve snage zaurla u jedan glas:

— »Niste nigda vidjeli ovo!«

Zatresoše se vrata i zadrhtaše svijetla od te nabožne oluje glasova.

Tako su se stisli dušama, vjerom i glasovima, kao da je pjevao cigli jedan glas i udarao golemom pjesmom, što se otkidala iz svih srdaca prema tim svetim nožicama djetešceta.

Kad su već i drugu misu čuli, orguljaš stade svirati kolede s takvim plesnim napjevom, da je teško bilo ostati stojeći, pa su se zato gurkali, gazili, okretali se prema koru i veselo uzvikivali riječi kolede za orguljama.

Samo jedini Antek nije pjevao s ostalima, došao je sa ženom i sa Stachovima, pustio ih naprijed, ostao sam uz klupe, jer nije htio da zaprema nekadašnje mjesto među gazdama pred oltarom, nego se baš ogledavao, kamo da sjedne, kad ugleda oca zajedno s cijelom kućom, kako se guraju kroz sredinu, a Jagna je išla sprijeda.

Maknuo se pod smreku i nije s nje oka skinuo, jer se vidjela izdaleka uzrastom, sjela je u klupu odmah skraja, do ulaza — i ne misleći na to i ne zna-

jući, tiskao se kroz svjetinu ustrajno dok nije dopr'o do nje, a kad su za vrijeme mise klecali, kleknuo je i on i tako se sagnuo, da je glavom doticao njena koljena.

Ona ga u prvi mah nije ni smotrila, jer je muket, uz koji se molila iz molitvenika, širio tako slabo svijetlo, a smrekovo je granje naokolo sve tako zastiralo, da čovjek nije ništa mogao razabrati, nego tek za vrijeme podizanja, kad je klekla i udarajući se u prsa sagnula glavu — pogledala je nehotice u stranu — i obumrlo joj srce, skamenila se od radosti, nije se usudila ganuti, nije se usudila pogledati po drugi put, jer joj se kao san pričinilo to priviđenje i dugo je, dugo klečala pognuta, k zemlji sagnuta, gotovo izvan sebe od ganuća... dok nije odjednom sjela i pogledala mu ravno u lice.

Da, on je to bio, Antek, on, posve izmršavio, pocrnio, propao toliko, da je i u onom mraku to primijetila, a one njegove krupne, izazovne i ponosne oči tako su slatko gledale, tako su bile pune tuge, da joj se stisla duša od straha i samilosti, a suze joj same od sebe navriješe na oči.

Sjedila je ukočeno kao i druge žene, gledala u molitvenik, ali nijednog slova nije razabirala, niti stranice, ništa, jer su te njegove oči tužne, žalosne oči, oči, što su sijevale pogledom, stajale pred njom, sjale kao zvijezde, zastrle joj cijeli svijet, te se posvema izgubila, sasvim iščezla — a on je neprestano klečao, čula je njegov kratak i vruć dah i osjećala onu slatku snagu, onu strašnu snagu, što je izbijala iz njega, išla joj ravno prema srcu, vezala ju kao užetima i prožimala strahom i slatkoćom, jezom, od koje čovjeka pamet ostavlja, uzvikom ljubavi toliko snažnim, da je u njoj zadrhtala svaka koštica, a srce joj lupalo kao u ptice, kojoj iz obijesti pribiju krila uz zid!...

Misa se odslužila, propovijed je prošla, druga je misa prošla, narod je zajednički pjevao, molio se, uzdisao, plakao — a oni su bili izvan cijeloga svijeta, ništa nisu čuli, ništa vidjeli ni osjećali osim sebe.

Strah, radost, ljubav, sjećanje, obećanja, prisege i požude žarile su se u njima naizmjence, išle su od srca k srcu, vezale se, te su isto osjećali, podjednako su im srca kucala, jednakom su im vatrom oči plamsale.

Antek se primaknuo još bliže, ramenom se naslonio na njeno bedro, da ju je svijest ostavila i rumenilo oblilo, a kad je opet klekla, šapnuo joj je ustima vrelim kao ugljevlje ravno u uho:

— Jaguś! Jaguś!

Stresla se i gotovo pala od ganuća, tako ju je taj glas proširnuo strašću kao slatkom oštricom i radošću.

— Izađi koji dan iza plasta... svako ću veče čekati... ne boj se... moram se s tobom porazgovoriti... izađi... — šaptao je strastveno i tako blizu, tako blizu, da ju je lice zapeklo od njegova daha.

Nije odgovorila, ponestalo joj snage, glas joj je zapeo u grlu, srce joj drhtalo i tako lupalo, da su zacijelo morali čuti oni unaokolo — ali se digla malko, kao da je već htjela da pođe onamo... kamo je molio... gdje je milovanje nagoviještao... iza plasta...

Uto su baš nekako zapjevali prvu koledu, crkva se zatresla od pjevanja, te se ona malko sabrala i sjela ogledavajući se po ljudima i po crkvi...

Ali Anteka nije više bilo, neopazice je izmaknuo i polagano se odvukao čak na groblje.

Dugo je stajao na zimi kraj zvonika, osvježavao se i udisao zraka, osvješćivao se... ali tolika mu je radost širila srce, takav je poklič imao u sebi, toliki vihar snage, da nije čuo pjevanja što je dopiralo kroz crkvena vrata i širolo se svijetom, niti nekih tihih gla-

sova, što su cvilili u zvoniku... Ništa, ništa nije znao, zahvatio je šaku snijega i lakomo gutao, a onda je skočio preko zida na put — i pojurio u polje poput vjetra.

V.

Borynini se tek pred zoru povratiše iz crkve i tek što je prošlo koliko bi izmolio očenaš, već je cijela kuća hrkala da se sve orilo, samo što jedina Jagusia nije zaspala, premda je bila veoma umorna; zalud se stiskala među jastuke, badava je oči zaklapala pa i perinom pokrivala glavu — nije pomoglo, san nije dolazio, nego se nešto kao mora strovalilo na nju i palo joj na prsa s tolikom težinom, da nije mogla ni dahnuti, ni viknuti, ni skočiti s kreveta; ležala je nepomično, u ukočenosti nekoga polusna i polujave, u kojoj razum ništa ne razbira, nego se samo duša raspreda od uspomena kao iz kudjelje i sama sobom omata cijeli svijet, vidi svakojake divote, diže se nad zemljom, suncem se odijeva — a sama je samcata kao oni odrazi na čistoj i uzburkanoj vodi... tako je bilo Jagni, pa premda nije zaspala, iz njenog je sjećanja sve iščezlo i poput ptice se dušom dizala nad divotama — nad onim ugaslim danima, nad pokojnim vremenima, koja samo u uspomenama žive... osjećala je, kao da je u crkvi... Antek je kraj nje... govori neprestano i žeže je očima, pali je riječima, prožima slatkom mukom i strahom u isti mah... nekakva se pjesma zaorila i orgulje zabrujale tako jasno, da je svaki glas napose u sebi osjetila... čas je vidjela crveno strogo župnikovo lice i ruke ispružene nad narodom... čas svijetla... a onda navališe druge, davne uspomene...

susreti s njim... poljupci... zagrljaji... te ju je vrućina podilazila i takva milina, da se protezala i čvrsto pritiskala uz jastuke... a onda je opet izrazito, glasno čula: izađi! izađi!... te se dizala: kao da je u sebi išla, išla... kradom ispod drveća, po mraku... a strah je u njoj drhtao, nekakav je krik za njom letio, iz mraka je pirila groza.

I neprestano tako uokrug, čas jedno, čas drugo, čas deseto stizalo je za njom, da se sabrati i oteti tomu nije mogla — ništa drugo, nego ju je zacijelo mora davila ili ju je nečastivi napastovao i na grijeh navodio.

Kad je uvelike svanulo, digla se s postelje, ali osjećala se kao da je s križa snimljena, sve su je kosti boljele, blijeda je bila, rastresena i strašno tužna.

Zima je malko popustila, ali nekako se smrklo na svijetu, snijeg je na mahove pršio, a onda bi se dizao snažan vjetar, tresao drvećem, te se oko drveća stvorila snježna prašina, fijukao putovima, ali uza sve to selo je brujalo blagdanskim veseljem, mnogo je ljudi prolazilo putem, često bi tkogod projurio saonama, ili su ljudi u gomilama stajali u ljesama razgovarajući se, ili bi se pohađali kao susjedi, a djeca se u čoporima kao ždrebad na pašnjaku igrala na jezeru da je cijelim selom odjekivala njihova vika.

Ali Jagusi nije bilo pri srcu veselo ni voljko, ne: zima ju je podilazila, premda je vatra veselo plamsala na ognjištu, tiho joj je nekako bilo uza sav žamor i Józkino pjevanje, što je ozvanjalo kućom, strâna se osjećala među svojima, tako strana, da je preplašeno gledala u njih i osjećala se, kao da je pala među razbojnike.

Pošto se nije mogla oteti, često je nanovo slušala onaj vrući šapat Antekov, što joj je neprestano, s istom snagom brujao u srcu...

— »Srdžba božja i vječno prokletstvo na takve« — izrazito je čula župnikov glas i vidjela pred sobom njegovo crveno lice i ispružene ruke, kako prijete.

Čvrsto se zaklela, prepala se u dubokom osjećaju krivnje, ne, ne ću izaći! Bio bi smrtni grijeh, smrtni! ponavljala je krijepeći se tom riječju i krsteći se oda zla, ali duša joj je cvilila od tuge i muke, jer ju je privlačilo k njemu, privlačilo svom snagom, svom silom života, kao što se drvo pritisnuto snijegom, u proljeće otima k suncu, kao što se zemlja proteže pod prvim dahom topline...

Ali strah pred grijehom prevladao je još, te se sabrala i nastojala da zaboravi na njega, da ga zaboravi zanavijek... nije izlazila iz kuće, bojala se izviriti do ljese, jer možda on tamo negdje vreba i čeka, pa je može zovnuti... pa hoće li mu se moći oteti, svladati dušu, da ne poleti za tim glasom!...

Žustro se latila kućanskih poslova, ali što je mogla učiniti, kad nije bilo mnogo posla, Józka je već sve posvršavala, a osim toga je stari neprestano išao za njom i nije joj dopuštao, da se ičega lati.

— Odmori se, ne laćaj se posla, da ti se ne desi kakvo zlo.

Pa nije ni radila ništa, nego je lutala po sobama bez posla, gledala u svijet bez potrebe, zastajkivala u hodniku i sve veća ju je čežnja spopadala a podjedno i ljutnja, jer su je dražile one muževe oči, što su je nadzirale, smetala joj je i ona roda, što je obilazila po sobi, te ju je naumice svojom suknjom gurala, a kad više nije mogla da izdrži i kad je uhvatila zgodan čas, potrči k majci, ali pojuri preko jezera poprijeko i još se plaho obzirala, ne stoji li onaj gdjegod skriven iza drveta.

Majke nije bilo, jutros je, rekoše, zavirila i vratila se kneževoj ženi, a Andrija je puštao dim u ognjište

i svaki čas istrčavao pred kuću, da vidi, dolazi li majka putem, jer se Šimek cifrao u komori.

U njoj se odjedamput sve preobrazilo, sve joj muke odlanuše, čim je osjetila da je kao nekoć u svojoj sobi, na starim svojim krpama, sva se razvedrila i gotovo nesvijesno stala se vrsti, zavirila kravama, procijedila mlijeko, koje je još od jutros stajalo u muzlicama, dobacila kokoškama zrnja, pomela sobu, spremila što je trebalo i veselo se razgovarala s momcima, kad je Šimek u novoj surki ušao u sobu i češljao se pred ogledalcem.

— Kamo se to spremaš?

— U selo, kod Płoszkinih se sastaju momci.

— Hoće li te pustiti majka?

— Ne ću uvijek pitati za dopuštenje, imam i ja svoju pamet i svoju volju... i što mi bude drago, to ću uraditi!...

— Zacijelo će uraditi, zacijelo! — dometne Andrija i plašljivo izviri na put.

— Pa da znaš, uradit ću, uprkos ću uraditi, poći ću k Płoszkinima, u krčmu ću otići, s momcima ću piti! — uzvikivao je oholo.

— Pusti glupanu po volji, pa će kao tele krenuti u široki svijet, mada bi trebalo da ide za sisom! — reče ona tiho i ni u čem se ne usprotivi, premda je psovao majku i žestoko prijetio, ona je od svega toga malo čula, jer joj se trebalo vratiti kući, vratiti se, a tako joj je žao bilo otići odavde, te je gotovo plačući ustala i krenula polagano i teško.

A kod kuće je bilo još bučnije i veselije nego prije. Dotrčala je Nastka Gołębianka i šalila se s Józkom, da se čulo čak na put.

— Znate, moja se šipka rascvala! — vikne ona Jagni, kad je ušla.

— Kakva šipka?

— Ona, što sam je odsjekla na Andriju, zasadila u pijesak, držala na peći i rascvala se! Pogledam jučer, nije bilo još nijednog cvjetića, a preko noći se sasvim rascvala, pogledajte!

Oprezno donese lončić pun pijeska, a u njemu je bila zataknuta velika trešnjeva grana posuta nježnim cvijetom.

— Trešnja, ružičasti i mirisni cvjetići! — šapne Witek ozbiljno.

— Da, trešnja je!

Okružiše je unaokolo i s čudnom radošću i udivljenjem stadoše gledati u rascvjetanu mirisnu granu, a uto dođe Jagustynka. Danas je bila po starome samosvijesna, lajava, ohola i vrebala je, kako bi mogla koga valjano pecnuti.

— Procvala je šipka, istina, ali ne za tebe, Józia, tebi treba još remen ili i štogod još tvrđe! — reče odmah na ulazu.

— Za mene je procvala, ja sam je odsjekla na Andrijino u noći, ja...

— Mlada si ti još, to zacijelo znači, da će se Nastka udati! — tumačila je Jaguś.

— Zajedno smo metnule u lončić, ali ja sam je odsjekla, pa je za mene procvala... — vikala je i bila je spremna da zaplače, što joj ne odobravaju.

— Imaš ti još kada da trčiš za momcima i da postajkuješ kraj plotova, starije su na redu, starije! — reče ona ne gledajući ni u koga, a smiješeći se Nastki — umiri se, Józia! Znate li, sinoć je orguljaševa Magda rodila u crkvenom predvorju.

— Što vi to ne kažete!

— Istinu, čistu istinu kažem! Ambrozije je pošao da pozvoni i nagazio na nju.

— Isuse dragi! I nije se smrzla!

— Ona nije, ali dijete je do smrti prozeblo! Magda jedva diše. Uzeli su je u župnikov dvor i još je bude... a bolje bi bilo, da je ne probude... koja joj je nužda da živi, kakvo je dobro čeka: samo muka i kubura.

— Kazivao je Mateuš, kad su je orguljaševi istjerali, da je dolazila neprestano k mlinaru i da je tamo sjedila, a onda ju je Franek izlupao i istjerao, kažu po mlinarevu nalogu.

— A što je mogao s njom da uradi? da je uokviri i na zid objesi? On je momak kao i drugi, prisizao dok je dosizao, a kad dostao, prestao! Istina, nije on bez krivice, ali najviše su krivi orguljaševi! Dok je bila zdrava, orali su njom kao u dva vola, sama je radila sve, a zar im je kućanstvo malo! Kravâ samo imaju pet, a koliko djece, svinja, živadi, koliko polja! A kad je obolila, istjerali su je. Mrcine su to, a ne ljudi!

— A što se upuštala s Franekom! — poviče Nastka.

— I ti bi to isto uradila makar s Jaškom, samo da znaš, da ćete se navijestiti.

Razljuti se na to Nastka i stade odgovarati, ali uto uđe Boryna pa obje zamuknuše.

— Jeste li čuli za Magdu? Oživjela je, napipali su u njoj dušu. Ambrozije kaže, da je potrajalo još jedan očenaš, da bi otegla papke; Rok je još tare snijegom i napaja, ali kažu, da će se dugo morati liječiti.

— A kud će se djenuti sirota, kamo?

— Pa Kozielovi će je valjda morati uzeti k sebi, ona im je rod!

— Kozielovi! Sami žive onim, što gdje otrgnu i isprose ili ukradu, pa da je oni liječe! U selu ima toliko gazda, toliko bogataša, a nitko da joj priskoči s pomoću!

— Dakako, gazde imaju bunare bez dna, njima samo od sebe leti s neba, da dijele na sve strane! Svaki ima dosta svoga, što mu je do tuđih! Još da svakoga, tko je potreban, pobiram s puta, kući da ga odvezem, jesti da mu dajem, da ga liječim i možda još i da doktore plaćam! Stari ste, ali kroz glavu vam vjetar duše.

— Istina, nema sile, da jedan mora pomagati drugomu, ali ni čovjek nije marva da krepava kraj plota.

— Takva je i takva će biti uredba na svijetu, hoćete li vi to promijeniti?

— Sjećam se, da je prije, još prije rata, u vlastelinsko doba, bila u selu bolnica za sirotinju, u onoj kući, gdje sada živi orguljaš, dobro se sjećam, plaćalo se po jutru.

Boryna je postao nestrpljiv i nije htio duže da o tom govori.

— Naš će razgovor toliko vrijediti koliko mrtvacu kađenje! — dokrajči mrko.

— To se zna, ne će pomoći, to se zna! Tko nema milosrdna srca prema ljudskoj bijedi, tomu je i plakati suvišno! Komu je dobro, tomu se čini, da se na svijetu zbiva sve kako treba, kako je Gospodin Bog odredio!

Ali Boryna nije na to odvratio, pa se Jagustynka okrene prema Nastki:

— Kako je s Mateuševim rebrima, bolje?

— Mateuš, što mu se dogodilo?...

— Zar ne znate?... usklikne Nastka. — Još prije blagdana, čini mi se u utorak, istukao ga vaš Antek; spopao ga za gušu, iznio ga iz mlina i tako ga tresnuo o plot, da su četiri letve pukle, pao je u vodu i gotovo se udavio. Sad je bolestan, krv pljuje, ne može da se gane, Ambrozije kaže, da mu se maternica prevrnula i četiri su mu rebra slomljena! Pa samo jauče i stenje!

Rasplakala se.

Jagna se trgla na prve riječi, kao da ju je netko ubo ravno u srce, jer joj je odmah palo na pamet, da je to sigurno zbog nje, ali opet je sjela na sanduk i stala pritiskati uzdrhtale vjeđe uz trešnjev cvijet i hladiti ih...

Svi su se u kući začudili, jer nisu ništa o tome znali, cijelo je selo još od početka o tom govorilo, ali još nije bilo stiglo do Boryninih.

— Naišao tuk na luk, haramija na haramiju, ne će se oni suviše povrijediti! — promrlja starac, ali mora da se razljutio, jer se namrgodio i stao drvca bacati na ognjište.

— Zbog čega su se potukli? — zapita malo poslije Jagna.

— Zbog tebe! — zareži stara srdito.

— Zbilja? Recite istinu!

— Rekla sam! Mateuš se hvalio u mlinu pred ljudima, kako je često bivao kod tebe u komori, Antek je to čuo i izlupao ga! Kao psi oko kuje, tako se ujedaju zbog tebe.

— Nemojte se rugati, nije mi lako to slušati.

— Propitaj se po selu, ako mi ne vjeruješ, svatko će ti to potvrditi, ja ne kažem, da je Mateuš govorio istinu, nego samo ono, što je kazivao ljudima...

— Lažljivac gadni, lažljivac!

— Tko će te sačuvati od zlih jezika! i iza groba često ne opraštaju.

— Dobro je, da ga je izbio, dobro, i ja bih još dometnula! — zasikće ona bijesno...

— Gledaj, kako piletu pandže rastu!

— Za laž bih odmah ubila! Laže strvina!

— I ja to isto svima govorim, samo što ne vjeruju, nego te raznose po jezicima.

— Kad im Antek podreže jezičine, zašutjet će.

— Eh, s cijelim će svijetom zapodjenuti rat zbog tebe, a? — naceri se stara pakosno.

— A vi baš kao Juda šapućete svoje i radujete se tuđoj nesreći.

Jaguś se žestoko razljutila, možda prvi put u životu do te mjere, tako se srdila na Mateuša, da je bila spremna pojuriti i grepsti ga makar i noktima! Ne bi mogla podnijeti tu ljutinu, da se nije sjetila Anteka i njegove dobrote! Oblila ju velika raznježenost, neizreciva je zahvalnost gorjela u njenom srcu, što ju je obranio i što nije dopustio da je obijede. Ali uza sve to tako se bacala po kući, tako je makar zbog čega vikala na Józku i na Witeka, da se stari uznemirio, sjeo uz nju, stao ju milovati po licu i zapitao:

— Što ti je, Jaguś, što?

— A što bi bilo, ništa. Maknite se, ne ćete me pred ljudima milovati!

Odgurne ga surovo.

— Eh, milovat će me i možda još grliti starkelja neki, šeprtlja! — pomisli ona srdito, jer je prvi put primijetila, kako je star, prvi put se u njoj probudila odvratnost prema njemu i duboka nesklonost, gotovo mržnja. S pritajenim i radosnim prezirom posmatrala ga je sada, jer se doista u zadnje vrijeme jako postarao, vukao je noge, pogurio se i ruke su mu drhtale.

— Starkelja, šeprtlja!

Stresla se od gnušanja i tim je upornije mislila na Anteka i nije se više branila od uspomena i nije bježala od onog zavodljivog, slatkog šaptanja.

A dan se vanredno otegnuo, da se nije dalo izdržati, svaki je čas izlazila na hodnik, čas u voćnjak iza kuće i kroz drveće gledala na polja... ili se naslonila na plot od živice, što je dijelio voćnjak od puta, koji je vodio iza sela, uzduž voćnjaka i gospodarskih zgrada, i čeznutljivim je očima hrlila u svijet, na bijela snježna

polja, u šume, što su se jedine tamnjele, ali ništa nije razabirala, tako ju je svu prožimala duboka radost, što se on za nju zauzeo i što nije dopustio, da joj bude nanesena nepravda.

On bi obračunao sa svakim! Junak je on, junak! — mislila je nježno. — Da se javi sada, u ovaj tren, ne bi mu mogla odoljeti, ne bi!...

Plast je stajao nedaleko, tik iza puta, malko u polju, vrapci su u njemu cvrkutali i čitavim jatima se skrivali u veliku jamu, što je bila iskopana u sijenu; sluga nije htio da se penje i da odozgor zbaca, premda je Boryna tako nalagao, nego je čupkao pomalo, pregrštima, dok nije izdubao jamu, da se u nju moglo smjestiti nekoliko ljudi.

— Izađi! iza plasta! izađi!

Otrči u kuću, jer je počelo zvoniti na večernju, a njoj se prohtjelo da sama ode u crkvu, u mukloj, nejasnoj nadi, da će ga tamo sresti.

Nije ga bilo u crkvi, no zato je srela odmah na ulazu, u predvorju, Hanku, nazvala joj Boga suzdržavši ruku pred škropionicom, neka Hanka prva umoči prste, ali Hanka nije uzvratila pozdrava i nije pružila ruku do svete vode, nego je prošla kraj nje i ošinula ju tako pogledom kao da ju je kamenom udarila.

Udariše joj suze na oči zbog te uvrede i očite srdžbe, ali sjedila je u klupi i nije mogla skinuti očiju s njenog izmršavjelog i blijedog lica.

— Antekova žena, a gledaj je, kako je kržljava i mršava! — pomisli, ali brzo zaboravi na nju, jer se na koru pjevalo i orgulje su tako lijepo svirale, tako tiho i svečano, da se posve zanijela u glazbu. Još nikada joj nije bilo tako ugodno i slatko u crkvi, baš nikada; nije se ni molila, molitvenik je ležao neotvoren, krunica je počivala na prstima nezapočeta, samo

je uzdisala, očima pratila mrak, što je polagano prodirao s prozora, promatrala slike, treptanje svijetla i pozlate, boje, što su se jedva nazirale i prenosila se dušom u drugi svijet, u onu divotu i u nebeske slike, u prigasle zvukove, što su se stišavali, u pjevanje puno molitve, u sveti mir zanosa i pila je zaborav na sve, pa nije više ni primjećivala, gdje se nalazi, samo joj se činilo, da sveci silaze sa slika, da idu prema njoj s preslatkim smiješkom, da pružaju nad njom ruke blagoslivljajući i da polaze dalje preko cijelog naroda, koji se pognuo kao žito, a nad njim leprša ruho plavo, ruho crveno, milosrdni pogledi, neiskazana svirka, pjesme zahvalnice — da se to ne može iskazati!

Prenula se, kad se večernja svršila i kad su orgulje zamukle, tišina ju je probudila iz sanjarenja, tužno se digla i izlazila s drugima, ali pred crkvom se opet srela s Hankom, koja joj je stala nasuprot kao da je htjela nešto reći, no samo je mrsko pogledala i pošla dalje.

— Bulji u mene i misli, da će me tim preplašiti, glupača — pomisli Jagna kad se vratila kući.

Već se spustilo veče, tiho veče, nekako mlohavo, blagdansko; napolju je bio mrak, zvjezdano se svijetlo gubilo na mutnom nebu, samo je gdjegdje zasvjetlucala koja zraka, snijeg je pršio, polagano padao, bez šuštanja, treptao iza okana i vio se kao beskrajno predivo kudjelje.

I u sobi je bilo isto tako tiho i malko pospano, došao je Šimek odmah predveče tobože da ih pohodi, a uglavnom da se sastane s Nastkom, sjedili su jedno uz drugo i vodili tihe razgovore. Boryne nije još bilo. Jagustynka je sjedila kraj ognjišta i ljuštila krumpire, a na drugoj je strani Pietrek tiho svirao u gusle, ali tako nekako tužno, da je Łapa kadšto zacvilio i otegnuto urlao, a tamo je sjedio i Witek s Józkom,

dok nije Jagna, koju je ta svirka tronula, viknula kroz vrata:

— Pietrek, prestani, jer mi je došlo da zaplačem od te svirke.

— A ja bih najljepše zaspala uz svirku — nasmije se Jagustynka.

Gusle prestadoše, tek se nakon nekog vremena oglasiše opet tihom, jedva primjetljivom svirkom iza staje, pošto je onamo otišao Pietrek i dugo je u noći svirao. Večera je bila već skoro gotova, kad se stari vratio.

— Kneževa je žena rodila, veliki je tamo rusvaj, Dominikova rastjeruje ljude, toliko ih se skupilo. Sutra bi, Jaguš, trebalo da je prigledaš.

— Odmah ću onamo, odmah! — usklikne ona žurno, sva uspaljena.

— Pa možeš i odmah, otpratit ću te.

— Eh... možda je ipak bolje sutra... kažete, da je tamo toliko naroda, bolje je danju, snijeg pada, mrak je!... izvinjavala se ona i postade odjednom neraspoložena, ali on i na to pristade i nije navaljivao, tim manje, što je baš unišla kovačeva žena s djecom.

— A gdje je tvoj?

— Pokvarila se suvača u Woli, pa su ga pozvali, jer dvorski kovač ne može da se snađe...

— On nekako često sada polazi u dvor! — dobaci Jagustynka značajno.

— Zar vam to smeta?

— A što bi, samo kažem, primjećujem i čekam, što će se od toga izroditi...

Ali s tim se i svršilo, jer nitko nije htio da vodi glasan razgovor za ljubav drugih, svatko je razgovarao tiho i lijeno, gotovo sve je spopadala pospanost od jučerašnjeg bdijenja, pa su i večerali bez teka, samo je po netko začuđeno pogledavao u Jagusiu,

koja se grozničavo vrzla po sobi, nudila ih da jedu, premda su već odložili žlice, iznenada bi znala prasnuti u smijeh, a onda bi opet sjela k djevojkama i pomalo razgovarala, a zatim bi, ne dovršivši razgovora, poletjela prijeko na drugu stranu, ali se već iz trijema vraćala natrag. Bila je kao u teškoj groznici, punoj bojazni i uznemirenosti. Veče se otezalo polagano, mlitavo, pospano, a u njoj je rasla i nepokolebljivo se dizala volja da istrči iza kuće... iza plasta... Ali nije se mogla odlučiti, bojala se, da će se primijetiti... bojala se grijeha... suzdržavala se svom snagom i drhtala od muke, duša je u njoj cvilila kao pas na lancu, srce se trzalo... ne, nije mogla, nije mogla... a on možda već tamo stoji... čeka... izgleda... možda luta oko kuće... možda negdje u voćnjaku prikriven viri u prozore i sada gleda u nju... i moli... i vene od tuge, što nije izišla... za cijelo će pojuriti van, ne će dulje izdržati... samo na jedan trenutak, samo da mu kaže jednu jedinu riječ: otiđi, ne ću izaći, grijeh je... već se ogledavala za pregačom, već je polazila prema vratima... pošla je... ali nešto kao da ju je spopalo za vrat i pridržalo na mjestu... bojala se... a Jagustynkine su je oči pratile u korak kao psi kad njuškaju trag, a i Nastka je čudno pogledavala... a i starac također... znadu li oni što?... primjećuju li?... Ne, danas ne ću izaći, ne ću...

Napokon se svladala, ali osjećala se tako izmorena, da nije pravo znala, što se oko nje zbiva. Tek se prenula, kad je Łapa stao lajati pred kućom, u sobi nije bilo gotovo nikoga, samo je Jagustynka drijemala kraj ognjišta, a starac je gledao kroz prozor, jer je pas lajao sve jače.

— Zacijelo je Antek, nije dočekao pa... — trgne se preplašeno.

Ali to se stari Kłąb pojavio na vratima, a za njim uđoše polagano stresajući snijeg i lupajući čizmama o prag da skinu snijeg — Winćorek, hromi Grzela, Michał Caban, Franek Bylica, sinovac Hankina oca, Walent krivousti i Józef Wachnik...

Začudio se Boryna toj procesiji, ali, dakako, nije ni riječi pisnuo, na pozdrav je odzdravljao, ruku pružao, nudio da sjednu, klupu podmještao i burmutom nudio...

Posjedaše jedan do drugoga, burmutom se rado poslužiše, jedan je usekao nos, drugi brisao oči, jer je burmut bio jak, ovaj se razgledavao po sobi, a onaj bi dobacio po koju riječ, a treći bi promišljeno i ozbiljno uzvraćao — jedan bi pričao o snijegu, kako se mučno saonicama vozio, a drugi bi uzdisao i klimanjem glave odobravao — i svi su zajedno mudre razgovore vodili i polagano smjerali na ono, zbog čega su došli...

Boryna se vrtio na klupi, gledao im u oči, povlačio ih za jezik i s različitih strana zaobilazio.

Ali oni se ne dadoše izvesti na tanak led; sjedili su u redu, svi od reda sijedi, suhonjavi, obrijani, godinama vršnjaci, čvrsti još, premda su starošću i radom bili prignuti k zemlji, plješivi kao ono kamenje u polju, strogi, tvrdi, nepristupni, a mudrijaši, čuvali su se da kažu svoje prije vremena i obilazili su oko kere kao oni pametni ovčarski psi, kad hoće da ovce stjeraju na vrata.

Napokon se nakašlje Kłąb, pljune i reče svečano:

— Što da tu šeprtljimo i otežemo; došli smo da pitamo, držite li s nama?...

— Bez vas ne možemo stvoriti odluku...

— Jer ste vi prvi u selu.

— A nije Gospodin Isus bio škrt kad vam je pamet davao.

— Iako niste u općinskoj službi, vi općinu vodite...

— Svaki se obzire na vas.

— S tim više, što se radi o krivici proti svima. — Svaki je rekao svoje, laskavo, te je Boryna pocrvenio, raširio ruke i uzviknuo:

— Dragi ljudi, ali ja ne znam, zbog čega ste došli?

— Pa zbog naše šume, hoće da je sijeku poslije Tri Kralja!

— Pa u pilani već sijeku nekakvo drvo.

— Pile židovsko iz Rudke, zar ne znate?

— Nisam znao, nemam kada da obilazim ljude i da raspitujem...

— A vi ste prvi počeli vikati na vlastelina...

— Jer sam mislio, da je prodao našu sječu...

— A čije je prodao, čije? — poviče Caban.

— Pa ono, što je dokupio.

— Prodano je ono, što je dokupio, ali prodao je i ono u Vučjim jarugama i hoće da siječe...

— Bez našeg odobrenja ne će sjeći.

— Kako ne, već su obilježili drveće, šumu izmjerili i počet će sjeći poslije Tri Kralja.

— Ako je tako, treba poći s tužbom pred komesara — reče Boryna nakon promišljanja.

— Od sjetve do žetve vrijeme prođe i smrt dođe! — promrmlja Caban.

— Koga smrt ne poštedi, tom doktor ne vrijedi! — dometne Walent krivousti.

— Tužba će toliko hasniti, da prije no što stigne i zabrani ured, ne će ni panja ostati u našoj šumi, kao što je bilo u Dębici, sjećate li se?

— S dvorom je kao i s vukom, čim jednu ovcu okusi, već cijelo stado probire.

— Ne treba dati, da se ne navikne.

— Mudru ste riječ rekli, Maćeju; sutra, poslije mise, treba da se gazde sastanu kod mene, da svi nešto zaključimo, pa smo zato došli k vama, da vas pozovemo na vijeće.

— Hoće li svi doći? ...

— Svi, odmah iza mise ...

— Sutra ... Ali ja svakako moram sutra u Wolu, istinu vam kažem, rođaci dijele baštinu, pa se svađaju i parniče, obećao sam, da ću presuditi, da siročadi ne bude krivice, moram onamo, ali što vi odlučite, primit ću kao da sam se s vama dogovarao.

Izađoše malko zabrinuti, premda je sve odobravao i pristajao uza sve, što su govorili, ali dobro su osjećali, da ne drži iskreno s njima.

— Eh, vijećajte vi samo, ali bez mene! — mislio je Boryna — ni knez, ni mlinar, ni prve gazde ne će poći s vama! Neka samo čuje dvor, da se ne dižem proti njemu, brže će mi platiti kravu i htjet će da se sa mnom nagodi ... Glupani ... mjesto da mu dopuste da posiječe do posljednjeg stabalca — a tek onda da udare u viku, pa na sud, pa zapljenu, pritisnut o zid — dao bi više nego dobrim. Neka vijećaju samo, počekat ću na strani, ne žurim se ja, ne! ...

Cijela je kuća već legla spavati, samo je Maćej još sjedio, kredom pisao po klupi, zbrajao i dugo u noći mozgao.

Sutradan, odmah nakon doručka, naloži sluzi da spremi saone.

— Kao što sam jučer rekao, povest ću se u Wolu, a ti, Jaguś, pripazi na kuću, a ako tko zapita, reci, da sam morao na put, a zaviri kod kneževe žene.

— Hoćete li se kasno vratiti? — zapita ona s pritajenom radošću u srcu.

— Podveče, a možda i kasnije.

Svečano se oblačio, a ona mu je iz komore donosila odijelo, vezala mu vrpcu na košulji oko vrata, pomagala mu u svemu i s grozničavom je nestrpljivošću gonila Pietreka, da brže zapregne konje, sva je drhtala, nije se mogla smiriti na mjestu, radost je u njoj klicala, radost, da će stari otići preko cijeloga dana, da će se kasno vratiti, možda tek u noć, a ona će ostati sama i u sumrak — u sumrak će izaći iza plasta ... Izaći će! Hej! Trzala joj se duša kao da će poletjeti, smijale se oči, pružale se ruke, nadimala prsa, a vatra ju je žarkim munjama podilazila i polivala ju slatkom mukom ... ali odjednom, nenadano ju je spopao čudan strah i stisnuo za srce, te je zašutjela, primirila se u sebi i kao izvan sebe stala gledati u Borynu, kad se opasivao, nadjenuo kapu i izdavao Witeku neke naloge.

— Povezite i mene sa sobom! — šapne ona tiho.

— Eh! A tko će ostati kod kuće? — začudi se on veoma.

— Povezite me, danas je sv. Stjepan, posla mnogo nema, povezite me, tako mi je dosadno, povezite — molila je tako toplo, da se on nije usprotivio, premda se čudio, i pristao je.

Za nekoliko je časaka bila spremna i odmah krenuše kasom ispred kuće tako brzo, da su saone digle snježnu prašinu.

VI.

— Mislio sam već, da si negdje zapala u snijegu! — šapne on ujedljivo.

— Eh, tko bi se mogao žuriti po takvoj vijavici, išla sam nasumce, jer tako šiba snijeg, da čovjek ne može oči otvoriti, a na putu su toliki zapusi, takva mećava, da ni na dva koraka ne vidiš pred sobom.

— Je li majka kod kuće?

— Jest, a kuda bi išla po tom pasjem vremenu: jutros je bila kod Koziołovih, ali s Magdom je slabo, gleda ona već u župnikovo polje, nisu joj mogli pomoći — odgovori Jagna stresajući sa sebe snijeg.

— A što ima nova u selu? — zapita on podrugljivo.

— Idite i pitajte, pa ćete znati, nisam bila da lovim novosti!

— Došao je vlastelin, jesi li čula?

— I pas bi jedva izdržao na ovakovoj vijavici, pa kako bi se vlastelinu prohtjelo...

— Koga sila goni, taj ne pazi na mećavu.

— Zacijelo, koga sila goni... — nasmiješi se ona sumnjivo.

— Sam se najavio, nitko ga nije zvao — reče Boryna strogo, odloži rezlicu, ustane s nogara i priđe k prozoru da izviri u svijet, ali napolju je bila tolika vijavica, tako se prašilo, da se nisu vidjeli ni plotovi ni drveće.

— Čini mi se, da snijeg više ne pada — reče on blaže.

— Ne, nego samo zameće, vitla, zasipava i tako praši, tako šiba, da se put ne razaznaje — reče Jagna, razgrije ruke i lati se namatanja povjesma s vretena na motovilo, a stari se lati svoga posla, no sve je nestrpljivije pogledavao na prozor i prisluškivao.

— A gdje je Józka? — zapita on malko kasnije.

— Zacijelo je kod Nastke, tamo sjedi cijelo vrijeme.

— Vjetrenjasta je, nijednog očenaša ne može da izdrži kod kuće.

— Dosadno joj je, kaže.

— Gle, željna je zabave.

— Kaže tako, samo da izmakne poslu.

— Pa zar ne možeš ti to zabraniti?

— Govorila sam joj jedamput i dvaput, ali zinula je na mene kao na psa. Ako joj vi ne zapovjedite, slabo ona haje za moje govorenje.

Starac se nije osvrtao na to jadikovanje, nego je sve nestrpljivije prisluškivao, ne dopire li kakav ljudski glas iz dvora, ali to je bio samo vihar, rušio se svijetom, udarao o zidove kao plećima, da je kuća sve škripila i stenjala.

— Hoćete li poći? — zapita ona tiho.

On ne odgovori, jer je čuo kako se otvaraju vrata trijema, a u taj čas nahrupi Witek sav zadisan i vikne s praga:

— Vlastelin je već stigao!

— Davno? Brzo zatvoraj vrata!

— Još se čuju praporci!

— Je li bio sam?

— Takva je mećava, da sam samo konje raspoznao.

— Trči u taj čas i ispitaj, gdje je stao!

— Hoćete li poći k njemu? — zapita ona tiho, pritajivši dah.

— Počekat ću dok me pozovu, nametati se ne ću, ali bez mene ne će ipak ništa svršiti...

Zašutješe oboje, Jagna je namatala, brojala niti i vezala ih u trake, a starac, jer mu je posao ispadao iz ruku radi nestrpljivosti, odbacio je sve i stao se spremati da izađe, ali prije no što je bio gotov, doleti Witek.

— Vlastelin sjedi kod mlinara u sobi s puta, a konji su u dvorištu.

— A što si se tako zaprljao?

— Jer me vjetar svalio u zapuh...

— Sigurno — mora da si se prilično tezmao s dječacima po snijegu...

— Vjetar me je srušio...

— Samo ti deri odijelo, deri, dok te ja, gade, remenom ne podgrijem, da zapamtiš.

— Ali kad kažem istinu... tako vitla, tako šiba, da se jedva može stajati na nogama...

— Kani se ognjišta, dosta ćeš se ogrijati preko noći, reci Pietreku, neka se prihvati mlaćenja, pomozi mu i ne leti po selu kao pseto s isplaženim jezikom.

— Idem, samo još da drvâ donesem, kako mi je gazdarica naredila... — šapne on tužno i žalosno, što nije mogao pričati, što je sve vidio u selu, okrene se po sobi, zovne Łapu, ali pas se smotao u klupko i nije htio da ga čuje, pa Witek pođe sam, a Boryna, odjeven da izađe, stade obilaziti iz kuta u kut, podsticati na ognjištu, pođe u štagalj, pogleda kroz prozor, izađe pred kuću i sve je nestrpljivije čekao, ali nitko nije dolazio po njega.

— Možda su zaboravili... — primijeti Jaguś.

— Kako bi na mene zaboravili...

— Jer vi vjerujete kovaču, a on je prva laža u selu...

— Luda si i ne govori ono, što ne razumiješ...

Ona zašuti uvrijeđena, te ju je zalud blagim riječima ispitkivao, dok se nije napokon razljutio, nadjenuo kapu na glavu i izašao tresnuvši vratima.

Jaguś priredi kudjelju, sjedne kraj prozora i stade presti gledajući na mahove u snježnu vijavicu, što je bjesnila iza prozora.

Vjetar je strahovito urlao, snježni oblaci valjali su se svijetom u vrtlozima velikim kao kuće ili kao drveće, raskidani, i svaki su čas udarali po kući, da je u sobi sve zadrhtalo, zvečale su zdjele poslagane u ormaru, a pod stropom se ljuljali svjetovi načinjeni od oblataka. Oštra je hladnoća duhala od prozora i vratâ, te je Łapa neprestano tražio topliji ležaj, a Jagna se opasala pregačom.

Tiho se ušuljao Witek i bojažljivo zapitao:

— Gazdarice!

— Što je?

— Znate, vlastelin se dovezao ždrijepcima! Konji kao zmajevi, vranci, s crvenim mrežama, s perjem na glavi, a na kajišima praporci, sve se sjaju od zlata kao slike u crkvi! A jurili su kao vjetar!

— Nije ni čudo, dvorski su, a ne seljački!

— Isuse, još nikad nisam vidio takvih zmajeva!

— A kako i ne bi, ništa ne rade, čistom se zoblju hrane!

— Istina je, ali da našu ždrebicu uhranimo, da joj rep podsiječemo, grivu spletemo i da je upregnemo s kneževim bijelcem, isto bi tako jurili, zar ne? gazdarice...

Odjednom se pas trgne, nakostriješi se i poče lajati.

— Pogledaj-der, netko je na hodniku.

No prije nego što je dospio, pojavi se na pragu čovjek pun snijega, nazove Boga i stresajući kapu o čizme stade se ogledavati po sobi.

— Hoćete li mi dopustiti, da se ogrijem i da malko otpočinem? — zapita on.

— Sjedite; Witek, dometni na ognjištu — reče ona zbunjeno.

Neznanac sjedne kraj ognjišta, malko se ogrije i zapali lulu.

— Je li to Borynina kuća, Maćeja Boryne? — zapita on čitajući s papirića.

— Jest, Borynina — potvrdi ona preplašeno, jer joj se činilo, da je to netko iz ureda.

— Je li otac kod kuće?

— Muž mi je pošao u selo.

— Početak ću, dopustite da ostanem uz vatru, prozebao sam.

— Sjedite samo, ne će nam zato ponestati ni klupe ni vatre.

Neznanac skine kožuh, ali zacijelo mu je bilo zima, jer je sav drhtao, tr'o ruke i sve većma se primicao vatri.

— Ljuta je zima ljetos — šapne on.

— Da, nije blaga. Da vam svarim mlijeka, da se razgrijete?

— Hvala, ako imate čaja!...

— Bilo ga je, bilo, još jesenas, kad je mog bolio trbuh, donijela sam iz grada, ali potrošilo se, a ne znam, kod koga bi se u selu našlo...

— Kažu da velečasni uvijek samo čaj pije — uplete se Witek.

— Eh, potrči k njemu i pozajmi!

— Ne treba, ne, imam ja čaja sa sobom, skuhajte mi samo vodu...

— Vrele vode, zar ne?

Pristavi lončić s vodom k vatri i opet sjedne za kudjelju, ali nije prela, samo je kadšto zazvrčala vretenom, kao da tobože prede, a gledala ga je pozorno puna mukloga nemira i radoznalosti; tko je to, što hoće, možda je iz ureda, radi nekog popisa, pošto je neprestano zavirivao u knjižicu... a odjeven je bio gotovo gospodski, sivo sa zelenim, kako se nose dvorski lovci! a usto seljački kožuh i kapa! Čudak nekakav ili protuha svjetska! A možda je i što drugo! Razmišljavala je sporazumijevajući se očima s Witekom, koji je tobože podsticao vatru a zapravo je promatrao neznanca i vrlo se začudio, kad je on mljasnuo Łapi.

— Ugrist će, ljut je pas! — šapne Witek nehotice.

— Ne boj se, mene psi ne grizu — nasmiješi se stranac čudno milujući glavu psu, koji mu se pritisnuo uz koljena.

Doskora stiže Józka, a odmah za njom priviri Wawrzonova ili po netko od susjeda, jer se već pročulo među susjedima, da nekakav stranac sjedi kod Boryninih.

A on se samo grijao ne obzirući se na ljude, ni na njihovo šaptanje ni na primjedbe, a tek kad je voda uzavrela, izvadi iz nekakavog papirića čaj, uspe, sam uzme s police bijeli lončić, nalije kipuće vode i griskajući komadić šećera stade pijuckati hodajući po sobi i promatrajući slike, namještaj, zaustavivši se usred sobe i zagledavajući se tako pronicavo u oči, da je ljude zavrtjelo u utrobi.

— Tko je to lijepio? — zapita on i pokaže na svjetove, što su visjeli sa stropa.

— Ja! — pisne Józka sva crvena.

I opet je dugo hodao, a Łapa za njim korak za korakom.

— Tko je to tako naslikao? — klikne začuđen i stane pred ostrišcima, što su bili prilijepljeni na okvire slikâ, a pogdjegdje i na zid.

— To nije naslikano, to je ostriženo od papira!

— Nije moguće! — klikne on.

— Ja sam strigla, valjada znam!

— I sami ste to izmislili, a?

— Sama, tako zna i svako dijete u selu.

On opet zašuti, nalije sebi čaja po drugi put, sjedne kraj ognjišta i dobrih nekoliko očenaša ne izusti nijedne riječi.

Ljudi se raziđoše, jer je stizalo veče, a i mećava se stišavala, samo se još pokadšto dignuo oštar vjetar, zavrtio, zavitlao i ošinuo prema kućama, ali sve rjeđe i sve slabije. Treptao je poput ptice, koja je smalaksala dugo leteći.

A Jagna napokon odloži kudjelju i lati se spremanja večere.

— Je li kod vas služio Jakob Socha? — zapita neznanac.

— Mislite Kubu! Dakako, služio je, ali umro je siromah još jesenas.

— Župnik mi je to isto rekao. Bože moj, tražio sam ga od ljetos po svim okolišnim selima, a nađoh ga nakon smrti...

— Tražili ste našega Kubu? — klikne Witek ganut.

— Onda vi mora da ste vlastelinov brat iz Wole?

— Odakle me poznajete?

— Kazivali su ljudi, da se vlastelinov brat vratio iz daleka svijeta i da po selima traži nekakvoga Kubu, ali nitko nije znao, kojega.

— Sochu, tek sam danas doznao, da je kod vas služio i umro.

— Nastrijelili su ga, krv mu je iscurila i umro je, umro! — klikne Witek kroz suze.

— Je li dugo bio kod vas?

— Oduvijek, otkako se sjećam, oduvijek je bio kod Boryninih.

— Kažu, da je bio vrijedan? — zapita stranac plaho.

— I još kako, cijelo selo može posvjedočiti, svi, pa i velečasni je plakao na ukopu i ništa nije uzeo za misu.

— Mene je učio očenaš i pucati me je učio i kao rođeni otac pazio je na mene! A znao bi mi kadšto dati i desetak i... — Witek brizne u plač, kad se sjetio.

— A pobožan je bio, miran, radin sluga, te ga je često znao pohvaliti i velečasni...

— Sahranjen je na vašem groblju?

— A gdje bi bio?

— Ja znam mjesto, pokazat ću vam. Ambrozije mu je postavio križ, a Rok je na daščici napisao sve, mada je snijeg zameo, naći ću i odvest ću vas — usklikne Witek.

— Hajdemo onda odmah, da stignemo prije mraka.

Neznanac se zagrne kožuhom i dugo je stajao posred sobe zagledavši se nekuda pred sebe. Bio je već star, malko poguren, sijed, suh kao iver; lice mu je bilo naborano i crno kao zemlja, u desnom je obrazu imao rupu — stari trag od kugle i crvenu, dugačku brazgotinu nad okom, dugačak nos, rijetku čupavu bradu i tamne oči, duboko upale i vrlo sjajne, ni na čas nije puštao lulu iz zuba i neprestano ju je pripaljivao. Napokon se maknuo i htjede da Jagusi dade neke novce, ali ona povuče ruku i pocrveni.

— Uzmite, u svijetu ništa ne daju zabadava...

— Eh, možda je u svijetu takva moda; zar sam ja židov ili trgovac, koji traži, da mu se plati i voda i vatra? — šapne ona uvrijeđena.

— Bog vam platio za gostoprimstvo! Recite mužu, da je tu bio Jacek iz Wole. On će se sjetiti mene, naići ću još koji put k vama, sada se žurim, jer noć stiže, ostajte zbogom!

— Bog vas pratio!

Htjede ga poljubiti u ruku, ali on se istrgne i žurno krene iz kuće.

Po zemlji se prosipao prvi, jedva primjetljivi sumrak, vjetar je prestao, samo je još sa zameta, što se ispopriječiše preko puta, dopirao suhi, sitni snijeg, kao da netko pretresa brašnene vreće. Samo se odozdo još prašilo i kovitlalo, a odozgo se stišalo, tu su kuće i voćnjaci izvirili u svijetlo i postali vidljivi u mlitavoj, plavkastoj sutonskoj magli.

A selo kao da se probudilo iz ukočenosti, putovi se napuniše ljudima, ljese uzavrješe glasovima, gdjegdje se latiše odgrtanja snijega ispred kuća, u jezeru stadoše prosijecati led, nositi vodu, otvarati širom vrata na štagljima, te je udaranje cjepova glasnije odjekivalo po putovima, a gdjegdje su i saonice same sebi utirale put, pa i vrane se javiše po dvorištima, što je bio nesumnjivi znak, da će se vrijeme promijeniti.

Gospodin Jacek se radoznalo osvrtao, kadšto zapitao, tko su oni ljudi, koje su sretali, čije su kuće, a išao je tako bodro, da je Witek jedva stizao, samo je Łapa trčao naprijed i veselo lajao.

Pred crkvom se tolik naslagao zamet, da je potpuno zasuo ogradu i sezao gotovo do granja drveća. Morali su obilaziti drugom stranom kraj župnoga dvora, pred kojim se čitava četa dječaka vrišteći natjerivala i tukla grudama, te je Łapa počeo na njih lajati, dok ga netko od njih nije spopao za leđa i bacio

u prhki, još zamagljen zamet. Witek priskoči u pomoć, ali i on je prilično dobio gruda, da se jedva izvukao, malko je doduše uzvratio, a onda je trkom potekao, jer gospodin Jacek nije čekao.

Jedva se proprtiše do groblja, a i tamo je bilo snijega u visini čovjeka, toliko, da su se samo ramena križeva crnila nad jamama i grbinama snijega; a usto je mjesto bilo malo više izloženo, pa je vjetar još na mahove duhao i mećava je na časove sve zastirala snježnom maglom, u kojoj se samo golo drveće trzalo i sablasno stršilo svojim deblima. Polja unaokolo bila su pokrita bjelinom, kao slijepa i plavkasta u mraku, te čovjek nije mogao razabrati ništa, ni drveće, ni kamenje, ni šume, — samo što je tik iza groblja, po zasutoj stazi prolazilo nekoliko ljudi teško natovarenih i prignutih k zemlji, — mećava ih je svaki čas zastirala, pa su se gubili bez traga, ali kad se stišalo, sve većma su se približavale crvene suknje žena i razlikovale se jedna po jedna.

— Kakvi su to ljudi, idu li sa sajma?

— Eh, najamnici, išli su u šumu po drva.

— I na leđima ih nose!

— Nego kako? Konjâ nemaju, pa moraju na leđima.

— Ima li ih mnogo u selu?

— Pa nema ih malo. Samo gazde imaju zemlju, a drugi su najamnici i idu na nadnicu ili se pogode da služe.

— A idu li često po drva, a?

— Dvor dopušta da jedamput u nedjelju dana svatko dolazi s kukom, pa koliko suha granja nalomi i ponese, to je njegovo, samo gazde imaju pravo da dođu s kolima i sa sjekirom u šumu... Kuba i ja često smo tako išli i mnogo smo se puta vraćali s omašnim stablom u kolima... jer Kuba je znao tako posjeći

koji grab i skriti ga pod granje, da ni šumar nije poznao — klikne on ponosno.

— Je li Kuba dugo bolovao, ispripovijedaj sve.

Witek se, naravno, nije dao moliti, nego ispripovjedi sve, štogod je znao. Gospodin Jacek prekidao ga je pitanjima, zastajkivao od uzbuđenja, širio ruke, nešto glasno uzvikivao, ali dječak nije razumio zbog čega je to i zašto se toliko čudio, a zapravo nije mnogo ni pazio na to, jer ga je pomalo podilazio strah, pošto se smrkavalo već a cijelo groblje kao da se zaogrnulo mrtvačkim pokrovom i različitim glasovima govorilo, pa se zato žurio naprijed i preplašenim očima tražio Kubin križ, dok ga napokon nije našao. Nalazio se tik kraj plota, kraj razgaženih humaka, onih što su pali u ratu, kraj kojih se ono molio na dušni dan.

— Evo, tu je, na križu piše: Jakób Socha! — promuca pokazujući prstom bijela krupna slova. — To je napisao Rok, a križ je postavio Ambrozije.

Gospodin Jacek mu dade dvije złotówke i naloži mu, da se žurno vrati kući.

Dječak odjuri trkom, samo se jedamput obazreo, da zaviždi Łapi i da pogleda, što onaj radi.

— Isuse! Vlastelinov brat pa kleči na Kubinu grobu — šapne začuđen, ali kako se spuštao mrak i pognuto drveće nekako užasno drhtalo, spopao ga toliki strah, da je trkom i prijekim putem pojurio u selo. Zaustavio se tek kraj crkve da malko odahne i da pogleda u novac, koji je čvrsto držao u šaki, a uto ga je baš i pas stigao, pa su se vraćali zajedno i polagano kući.

Kraj jezera naiđoše na Anteka, koji se vraćao s posla, pas skoči pred njega i stade se umiljavati, lajati i veselo cviliti, te ga Antek pogladi.

— Dobar si ti pas, valjan, dobar! Odakle se vraćaš Witek?

Witek ispriča sve, ali, naravno, o novcima nije ni riječi spomenuo.

— Da kadgod prigledaš djeci.

— Doći ću, doći ću, za Pietrusia sam napravio kolica i jednu životinju...

— Donesi je, evo ti desetica, da ne zaboraviš!

— Ovaj čas ću doletjeti, samo dok vidim, da li se vratio gazda...

— A zar nije kod kuće? — reče on tobože ravnodušno, ali sav zadršće.

— Kod mlinara nešto vijeća s vlastelinom i s ostalima!

— Je li gazdarica kod kuće? — zapita Antek tiše.

— Kod kuće je, sprema. Čim prigledam, odmah ću skoknuti...

— Dođi, dođi! — šapne Antek. Htio ga je još pitati, ispitivati, ali se nije usudio, ljudi su prolazili kraj njih, premda se već smrkavalo, a usto je dječak glup, mogao bi još izbrbljati, raznijeti. Brzo se požuri kući, ali pred crkvom se pozorno obazre na sve strane, ne gleda li tkogod, i skrene u stranu, stazicom, što je vodila iza štaglja.

A Witek potrči kući.

Boryne nije još bilo, u sobi je bio mrak, samo su se na ognjištu žarile klade. Jagna se vrzla oko večernjeg spremanja, bila je srdita, jer se Józka opet negdje izgubila, a posla je bilo toliko, da nije znala, čega bi se prije latila. Nije slušala Witekovo pričanje, tek kad je spomenuo Anteka, naglo se zaustavila i pozorno slušala...

— Ne reci nikomu, da ti je dao deseticu.

— Kad zapovijedate, ne ću ni pisnuti.

— Evo ti još jedna i dobro to zapamti. Je li otišao kući?...

Ne, nije više čekala na njegov odgovor, naglo se trgla s mjesta i kao preplašena istrčala na hodnik i stala dozivati Pietreka kružeći plahim pogledom i vrebajući okom preko vrta i ljese. Zavirila je iza štaglja, kraj plasta, nikoga nije bilo... Smjesta se smirila, ali tolika ju je zla volja snašla, da je stala vikati na Józku i goniti je, da brže spremi kravama napoj, i prigovarati joj, što se neprestano povlači po kućama i što ništa ne radi, a djevojče, naravno, nije prešutjelo. Ponosna je bila Józka, jezičava i na zlo brza, pa se prepirala riječ na riječ.

— Samo ti laj, samo ti laj, kad otac dođe, već će te on remenom stišati! — zaprijetila se Jagna dok je palila lampu i laćala se opet pređe. Nije više uzvraćala na Józkino gunđanje, jer joj se činilo, da netko ide kraj prozora od strane zabata...

— Witek, pogledaj-der, zacijelo je krme izašlo iz svinjca i hoda po voćnjaku.

Ali Witek je tvrdio, da ih je sve stjerao i da je zatvorio vrata. Józka je otišla na drugu stranu i s Pietrekom iznosila kablove s napojem za krave, a zatim dotrči po muzlice da pomuze krave.

— Ja ću pomusti, odmori se, kad si se toliko naradila!

— Muzite samo vi, opet ćete polovicu mlijeka ostaviti u vimenima! — reče zajedljivo Józka.

— Jezik za zube! — vikne Jagna ljutito, obuje cokule, potpregne suknju, uzme muzlice i pođe u staju.

Već se spustilo veče, vjetar je stao, mećava se stišala, ali visjelo je crno nebo bez zvijezda, nabreklo oblacima, nisko. Snijeg je bio tmurno siv, a neka tužna, umorna tišina pritiskala je svijet, iz sela nije dopirao nijedan glas, samo se negdje iz kovačnice čulo daleko muklo udaranje čekića.

U staji je bilo mračno i zagušljivo, krave su hlaptale napoj i glasno strugale jezicima dno kablova, a na mahove teško zastenjale.

Jagna nađe nasumce klupčicu, sjedne uz prvu kravu skraja, napipa vimena, obriše ih pregačom i naslonovši glavu kravi o trbuh poče musti.

Okružila ju je tišina takva, da bi čula i najneznatniji šum posve izrazito, mlijeko je štrcalo polako u muzlicu, iz staje se čuo topot konja, a od strane kuće dopiralo je prigušeno i svadljivo Józkino razgovaranje.

— Klepeće mjesto da oljušti krumpire! — promrmlja ali odjednom zašuti prisluškujući, jer je na dvorištu zaškripio snijeg kao da netko dolazi s desne strane, od štaglja, polako... zastajkuje... jedan se tren nije ništa čulo... opet ide... snijeg škripi sve bliže... digne glavu i pogleda u sivi otvor vratâ... na vratima se pojavi neki nejasan lik...

— Pietrek!... zovne ona.

— Mir, Jaguś, mir!

— Antek!

Prepala se i tako ju je napustila sva snaga da nije istisla više nijedne riječi, nije se mogla maknuti, ništa pomisliti, nesvijesno je stezala vimena, te je mlijeko štrcalo na suknju i na zemlju. Spopala ju vrućina kao da vjetar po njoj nosi žarki plamen, trepće munjama u očima a slašću rasteže srce, tako ju je nešto ščepalo za grlo i pritislo joj prsa, da je čudo, što nije pala mrtva...

— Od Božića sam vrebao na tebe, svaki dan, svako sam veče stražio kao pas kraj plasta, a ti nisi izašla... — šapne on.

Taj prigušeni glas, strastven, pun vrele snage ljubavi, nabujao strašću, polivao ju je žarom, vatrom, slašću, krikom snage... Stajao je prema njoj, osjećala

je, da se naslonio na kravu, nagnuo se i gleda u nju iz tolike blizine, da je njegov vrući dah žegao njenu glavu.

— Ne boj se, Jaguš. Nitko nije vidio, ne plaši se. Ja nisam mogao duže izdržati, ne mogu podnijeti, ti i danju i noću, u svako doba neprestano stojiš preda mnom, na očima mi visiš, Jaguš. Zar mi ništa ne ćeš reći?

— A što da ti kažem, što? — šapne ona zaplakanim glasom.

Oboje zašutješe. Ponestalo im glasa, ganuće ih gušilo i ta blizina, ta žuđena samoća, ta noć svalila se na njih svojom nemoći, slatkim teretom, ali i čudnim strahom! Otimalo se jedno prema drugom, a sada im je teško izgovoriti i jednu riječ, željeli su jedno drugo, a ni ruku nisu mogli da ispruže — šutjeli su.

Krava je glasno srkala napoj i tako je šibala repom po bokovima, da je Anteka koji put ošinula po licu, te ga on čvrsto pridrži, nagne se jače preko leđa i opet prošapće:

— Niti spavam, niti jedem, niti raditi mogu bez tebe, Jaguš, bez tebe...

— A ni meni nije lako, nije...

— Jesi li mislila kada na mene, Jaguš, jesi li mislila?...

— Kako bih mogla ne misliti, kad mi neprestano dolaziš na pamet, neprestano, pa ne mogu da se snađem. Je li istina, da si zbog mene izbio Mateuša?

— Da. Lagao je o tebi, pa sam mu začepio gubicu i svakom ću to isto učiniti!

Zatresnuše kućna vrata a netko brzo potrči preko dvorišta, ravno u staju, te je Antek jedva dospio priskočiti k jaslama i tamo se pritajiti.

— Józia mi je naredila da donesem kablove, jer svinjama treba dati da žderu.

— Uzmi obadava, uzmi! — jedva progovori ona.

— Cvjetana još nije ispila, doći ću kasnije.

Witek žurno otrči, opet se čulo kako su zalupila vrata, a tada se Antek izvuče iz svoga skrovišta.

— Vratit će se, mrcina... idem k plastu, počekat ću, hoćeš li izići, Jaguš?

— Bojim se...

— Dođi, makar bilo sat ili dva, čekat ću, dođi!... molio je on.

Primaknuo se straga, a kako je ona neprekidno sjedila uz kravu, obuhvatio ju je snažno oko njedara, nagnuo joj glavu unatrag i tako se čvrsto upio usnama u njena usta, da je izgubila dah, klonuše joj ruke, muzlica se prevrnula, izgubila je svijest, ali protezala se sve jače i tako je mahnito pritisla svoja usta k njegovima, da su se priljubili kao u smrti, pali u sebe i dugo su ostali u takvom mahnitom, divljem, besvijesnom poljupcu.

Napokon se on otrgnuo i kradom istrčao iz staje.

Ona se napokon trgla da priskoči k njemu, ali on je već šmuknuo kao sjena na pragu i izgubio se u noći. Nestao je, samo je onaj tihi, žarki šapat u njoj tako snažno trajao, tako kao zapovijed, da se začuđeno počela ogledavati po staji... Ne, nikoga nije bilo; samo su krave preživale krmu i šibale repovima. Izvirila je na dvorište, iza praga je stajala mračna neprozirna noć, tišina je pritisla svijet, samo se izdaleka čulo kuckanje čekića... A ipak je on tu bio, bio je... stajao je kraj nje, grlio ju je, ljubio... još je peku usta, još je podilazi vatra u munjama, a u srcu buja tako snažan poklik radosti, da se to ne može iskazati! Isuse, dragi Isuse! Nešto ju je zgrabilo i ponijelo, pa makar bilo u široki svijet, odmah, u taj tren, pošla bi onamo s njim!... Jantoš! — krikne ona besvijesno i tek ju je vlastiti glas malko osvijestio. Iz

sve snage latila se muzenja, ali bila je tako rastresena, da je često tražila vimena među prednjim kravskim nogama, a tako je bila raznježena srećom, da je tek vani, na zimi, kad se vraćala u kuću, osjetila, da joj je lice mokro od plača. Odnijela je mlijeko, no zaboravila ga je procijediti, pohitala je na drugu stranu, jer je čula Nastkin glas, ništa joj nije rekla nego se vratila, spremala se pred ogledalom, dobacila na vatru nekoliko klada i razmišljala, kakvog ima još hitnog posla... ali što će, kad se nije mogla ničega sjetiti, ničega... jer joj je na pameti bilo samo to, da Antek čeka kraj plasta, čeka... okrenula se smućeno po sobi, povezala se maramom i izašla.

Tiho se prošuljala kraj prozorâ i pošla uz zabatni zid prema uskom prijelazu između voćnjaka i štaglja, što je bio granama prekriven kao krovom, a na njima je bio snijeg, pa se morala sagnuti.

Antek je vrebao kod prijelaza, skočio prema njoj kao vuk, gotovo ju ponio i povukao pod plast, što je stajao odmah iza puta.

Ali toga dana nisu imali sreće, jer tek što su ušli u plast i stisli se u poljupcima, oglasi se oštro, glasno Borynino dozivanje:

— Jaguś! Jaguś!...

Kao da je grom udario među njih, tako se rastaviše, Antek skoči u stranu i stade se kriomice šuljati kraj voćnjaka, a Jagna potrči na dvorište ne obzirući se na to, što joj je granje strglo maramu s glave i svu ju obasulo snježnom prašinom. Protare lice snijegom, nakupi kraj štaglja pregršt drva i polako se, mirno vrati u sobu.

Starac je pogleda ispod oka, nekako čudno.

— Prigledala sam Sivulji, jer nešto stenje i valja se...

— Tražio sam te u staji, ali te nisam našao...

— Onda sam valjada bila kraj štaglja, drva sam kupila.

— A gdje si se tako zaprašila snijegom?...

— Gdje? S krova vise gomile snijega kao brade, čim ih takneš, prospu ti se po glavi — ispričavala se mirno, ali lice je okretala od vatre, da se ne vidi, kako je crvena u licu.

Ali staroga nije prevarila iako on nije gledao ravno u nju, dobro je ipak vidio, da je sva vatrena, crvena, a oči da joj se sjaju kao da je bolesna. Nekakva mukla, nejasna sumnja skliznula mu se u srce, zagrižljiv ljubomor zarežao je u njemu kao pas i pritajio se poput psa. Dugo se mučio i razmišljao, dok mu napokon nije sinula misao, da ju je zacijelo negdje sreo Mateuš i pritisnuo ju o plot.

U taj je čas baš unišla Nastka, a on je poče potezati za jezik.

— Je li istina, kažu, da je Mateuš već ozdravio, da hoda?...

— Eh, kako bi ozdravio!

— Netko mi je kazivao, da su ga večeras vidjeli, da je obilazio selom... — zapita lukavo i pozorno se zagleda u Jagnu.

— Brbljaju koješta, što im padne na pamet, Mateuš se jedva miče, ni s kreveta ne može da se digne, samo što više ne baca krv. Ambrozije mu je danas metao kupice, a sad mu je dao rakiju s mašću, pa se obojica liječe sve u šesnaest, da se na cestu čuje pjevanje.

On dalje nije ispitivao, ali ga nije napustila sumnja.

A Jagusia, jer ju je mučila šutnja, a te joj njegove uhodljive oči nisu dale mira, stade da na široko priča, kako je tu bio gospodin Jacek.

On se vanredno začudio tomu i počeo je da promišlja, što bi to moglo značiti, razbijao je sebi glavu, prosuđivao, mozgao, svaku riječ napose u glavi premetao, dok napokon nije jasno iz svega toga izbilo, da je vlastelin poslao gospodina Jaceka k njemu, da ispita, što govori narod o sječi.

— Ali baš ništa nije pitao za šumu.

— Eh, takav će te izvesti kao na uzici, a da čovjek i ne primijeti, kad je, što je i kako je sve izlanuo. Ho, ho, poznam ja taj gospodski nakot.

— Velim vam, da je pitao samo za Kubu i za ove ostrižine!

— Okolo kere pa na mala vrata! U tome mora da ima nešto, neka vlastelinova majstorija, jer kako bi vlastelinov brat baš pitao za Kubu! Samo će luda u to povjerovati. Vele, da je taj Jacek ponešto luckast, da neprestano obilazi po selima, da svira u gusle na raskršćima pod raspelima i da koješta plete. I rekao je, da će još doći?

— Rekao je i za vas je pitao.

— No, no, to mi ne ide u glavu.

— A jeste li bili s vlastelinom? — zapita ona blago, samo da sebi ne razbija mislima glavu.

Trgne se, kao da ga je obad ubo u slabine.

— Nisam, cijelo sam vrijeme prosjedio kod Šimuna — reče on i zašuti.

Nije se više usudila da ga pita, jer je obilazio po kući kao bijesan pas, zbog makar čega vikao, psovao, galamio, te se sve tako smirilo i stišalo, svatko mu se sklanjao ispred očiju, samo da štogod ne izvuče.

U takvoj neprijatnoj tišini sjedoše za večeru kad uđe Rok i sjedne po svom običaju kraj ognjišta. Ništa nije htio da jede, a kad su odvečerali, reče tiho:

— Ne dolazim zbog sebe. Po selu govore, da se vlastelin razljutio na Lipce, i da ne će nijednog čo-

vjeka pozvati u sječu, došao sam da pitam, da li je to istina?

— U ime oca i sina, a kako ja da to znam, prvi put sada čujem...

— Danas se vijećalo kod mlinara, odande se pronio glas.

— Vijećao je knez, mlinar i kovač, a ne ja!

— Kako, rekoše, da je kod vas bio sam vlastelin glavom i da ste s njim otišli.

— Nisam se s njima dogovarao, vjerujte mi, istinu sam vam rekao...

Nije priznao, kako ga je ljuto boljelo, što su ga mimoišli i što su se dogovarali bez njega.

Ponovno se razgnjevio kad se toga sjetio, ali je šutio, progutao je tu uvredu kao koprivu, svladavao se, koliko je mogao, samo da Rok ne primijeti, kako mu je.

Kako i ne bi, čekao je, izglédao ih je kao kakva luda, a oni su se dogovarali bez njega! Ne će im on to oprostiti, zapamtit će oni. Oni ga drže, da je nitko i ništa, a on će im pokazati, što on vrijedi u selu. Nije to učinio nitko drugi nego mlinar, obični sluga, vucibatina, sve što ima, stekao je nepravdom, a sad se diže iznad sviju, varalica, zna on o njemu takvih stvari, iz kojih bi se mogao roditi i kriminal, zna on... Ili taj knez! stado neka pase, a ne da predvodi starije, pijanica; napravili su ga knezom, ali ga isto tako mogu sutra zbaciti i izabrati makar i Ambrozija, jednaka bi od njih bila korist! A kovač, taj ljubezni prokleti zet! samo nek mu se javi još u kući! Pa i taj vlastelin, što kao vuk obilazi oko naroda i trčka, a njuška, gdje bi mogao što da otkine! Gospodin, strvina, na seljačkoj zemlji sjedi, seljačku šumu prodaje, od seljačke milosti živi, pa će se on dogovarati proti narodu! Mrcina, ne zna, da gospodska koža isto tako boli kad se mlati

kao i svačija! — Ali ne reče ništa od sveg tog prosuđivanja, a i kako bi, nije on baba, da jadikuje pred drugima i da traži prijateljstvo! Peklo ga je to ljuto, boljelo ga veoma, ali što se koga tiče! Brzo je razabrao, da ne priliči pred strancem sjediti zatvorenih usta, pa se podigne s klupe i reče:

— Pričate novosti, ali ako se vlastelin usići i ako ne pozove, nitko ga ne će prisiliti.

— Tako je, ali ako mu netko ugledan prikaže, koliko će narod stradati zbog toga, možda bi popustio.

— Ja ga moliti ne ću — klikne on oštro.

— A u selu živi nekih dvadeset najamnika i čekaju na posao kao na milost! znate i sami, koji su to, a zima je teška, snijeg, hladnoća, mnogomu su i krumpiri promrzli, a zarade nema nikakve. Dok proljeće stigne, takva će nastati oskudica, da je strahota i pomisliti na to! A i sad je već toliko siromaštvo, da mnogi jedamput na dan toplo jelo jedu i gladna trbuha polaze u krevet! Svi su računali, čim vlastelin počne sjeći u Vučjim jarugama, da će se naći posla za svakoga! A on se, vele, zakleo, da ne će nijednog Lipčanina uzeti u posao! Razljutio se radi toga, što su, vele, podnijeli komesaru tužbu proti njemu.

— Ja sam je potpisao i čvrsto ću ostati uz to, da nijedne grane ne će posjeći, dok se s nama ne nagodi i dok ne da, što je naše.

— Kad je tako, onda možda ne će ni sjeći šumu.

— Našu ne će.

— A što će ova sirotinja, što? — zastenje Rok.

— Ja im ne mogu pomoći, ali da im se nađe posla, ne mogu im dati svoje. Ja da druge branim, da se zauzimam za nekoga, a kad meni nanesu krivicu, ni pas mi ne će pomoći...

— Po tome vidim, da ne držite s dvorom.

— Držim ja sa samim sobom i s pravdom, to zapamtite. Meni je nešto drugo na pameti. Ne ću ja zaplakati, ako neki Wojtek ili Bartek nema što da u zube metne, to je popov posao, a ne moj! A jedan čovjek sve da i hoće, ne bi mogao svima pomoći.

— Ali može mnogo pomoći, mnogo — dobaci Rok tužno.

— Pokušajte nositi vodu u protaku, pa ćete vidjeti, koliko ćete nanijeti, isto je tako i sa sirotinjom, kad je već takav uređaj božji, to će tako, čini mi se, i ostati, da jedan ima, a drugi hvata vjetar u polju.

Rok je samo klimao glavom i izađe zabrinut, jer nije očekivao, da će naići na toliku okorjelost prema ljudskoj bijedi kod Boryne. Starac ga otprati do ljese i kao što je obično činio svaki dan, pođe u dvorište da prigleda krave i konje, pošto je već bilo kasno.

Jagna je prostirala krevete i baš je pretresala perinu moleći očenaš u pola glasa, kad je unišao Maćej i bacio joj neku punu snijega krpu do nogu.

— Marame gubiš. Našao sam je na prijelazu! — reče on tiho, ali tako tvrdo i tako je pronicavo pogleda, da se ukočila od prenoraženja i tek se malko kasnije stala mucajući ispričavati:

— To je... taj Łapa... što bi drugo... izvukao iz kuće... jučer mi je cokule odnio u štenaru! mrcina je to, a ne pas, nevolja jedna...

— Łapa?... he... no, no... prošapće on podrugljivo, a nimalo joj nije vjerovao.

VII.

Na Tri Kralja, koji su te godine nekako pali baš na ponedjeljak, još prije nego što se svršila večernja, jer se još čula svirka i pjevanje u crkvi, već je narod polako kretao u krčmu, budući da je prvi put poslije adventa i božićnih blagdana trebala da bude muzika, a spremala se zapojka Małgośke Kłębianke s Wicekom Sochom, koji se doduše zvao baš kao i pokojni Kuba, ali je poricao, da je s njim u rodstvu, jer je bio čovjek loš, koji se vrlo ponosio svojim jutrima.

Govorilo se, da će i Stacho Płoszka, koji je još od kopanja udvarao kmetovoj Ulisi, zacijelo danas zaliti svoju prosidbu i da će sve sa starcem udesiti, jer mu je taj bio protivan i nije mu htio dati kćer, pošto je Stacho bio na glasu razbijač, neukroćeni vjetrogonja, s roditeljima se neprestano prepirao, a s Ulisiom je tražio čitava četiri jutra ili dvije tisuće u gotovom na ruku i još k tomu dva kravska repa.

A i knez je danas slavio krštenje, ali kod svoje kuće, no različiti su pozvanici računali, da on, kad se raspoloži, ne će izdržati kod kuće, nego da će s cijelim društvom krenuti u krčmu i tamo častiti.

A osim tih mamaca bilo je još i krupnijih, važnijih stvari, koje su se podjednako ticale sviju.

Tako se naime desilo, da se na velikoj misi dočulo od ljudi iz drugoga sela, da se vlastelin sa svim ljudima, što ih je trebao za sječu, već pogodio i zakapario: iz Rudke ih je trebalo doći desetorica, iz Modlice petnaestorica, iz Dębice nekih osam, a samog rzepečkog plemstva gotovo dvadesetorica — i iz Lipca baš nitko. To je bila čista i sigurna istina, jer je to i šumar, koji je bio na velikoj misi, potvrdio.

Zbog toga je pala na sirotinju prilična briga, ne baš laka.

Istina, u Lipcu je bilo bogataša na sva usta, a bilo je i manjih, koji nisu tražili zarade, bilo je drugih, kod kojih je sve škripilo od sirotinje, ali nisu to priznavali, da ne bi izgubili prijateljske veze s bogatašima i da se s njima drže kao ravni s ravnima — ali bilo je i najamnika, a nije falilo ni onih, što su imali samo kuću i koji su služili kod gazdâ mlateći ili radeći sjekirom u pilani, pa su, gdje se pružila prilika, toliko nastrugali, da su se uz božju pomoć nekako prehranili, no preostalo je još nekih pet porodica, za koje je u zimsko doba ponestalo svakoga posla, a baš su oni čekali na tu sječu kao na spasenje svoje.

A što će sada?

Zima je bila oštra, rijetko je tko imao koji groš na strani, mnogomu su već i krumpiri išli kraju, u kući je bila sirotinja, a glad se već kesila iz ugla, jer je do proljeća bilo još daleko, a pomoći ni otkud, pa nije čudo, što je teška briga pala na duše. Skupljali su se po kolibama, pretresali to pitanje, dok nisu svi zajedno krenuli Kłębu, da ih on povede k velečasnom na savjetovanje, ali Kłąb se izgovorio tobože kćerinom zapojkom, a i drugi su se slično izvukli kao piškori, jer im je stalo samo do sebe i mislili su samo na svoj račun. To je vrlo razljutilo Barteka iz pilane, koji je uvijek držao sa sirotinjom, mada je imao zarade, uputio se k Filipu preko vode, k zetu Stacha Byličinog, Barteku Koziełu, Waleku Krivoustom i njih petoro

krenuše k velečasnom, da ga zamole, da se kod vlastelina zauzme za njih.

Dugo ih nije bilo, tek je poslije večernje dojurio Ambrozije Kobusovima i rekao, da vijećaju sa župnikom i da će doći ravno u krčmu.

A međutim se već spustilo veče, posljednje je rumenilo do kraja izgorjelo, samo se pogdjegdje na zapadu iz onog sivog pepela žarilo kao klade kad se gase, a svijet se polagano zagrtao plavkastom hladnom noćnom ponjavom. Mjeseca još nije bilo, samo je od suhog promrzlog snijega udarao oštar, leden odsjev, u kojem se svaka stvar činila kao da je omotana u mrtvački pokrov i potpuno mrtva; a i zvijezde se stadoše prosipati po tamnom nebu i tako su rasle i drhtale u onolikim daljinama, tako su se jasno krijesile, da se sve iskrilo po snijegu. Zima je čvrsto stegla, nastala je tolika ciča, da je sve zvonilo u ušima, pa se i najtiši glas širio po cijelom svijetu.

Po kućama su naložili vatre i žurili se s pripremama za večeru, još su nosili vodu iz jezera, još bi kadšto zaškripala vrata ili bi se oglasilo koje goveče, netko se žurio saonicama, a ljudi su trkom prelazili preko dvorišta, jer je po licu peklo kao užarenim željezom i zaustavljalo dah, no cijelo se selo već smirivalo.

Samo su od krčme sve oštrije dopirali glasovi svirke, jer se, dakako, gotovo iz svake kuće netko spremao onamo, da čuje, što je i kako je, a drugi, kojima nije stalo ni do zapojke ni do novosti, krenuše, jer im je rakija mirisala. Kako je babama dosadilo da ostanu same, a djevojke su ginule za zabavom i noge im poskakivale na glas svirke, to su, prije nego što se posve smračilo, kradom trčale u krčmu bajagi da muževe potjeraju kući, ali su tamo ostale. Razumije se, da je za roditeljima stiglo sve, što je starije,

naročito dječaci, dozivajući se zviždanjem iz ljesa i idući u gomili, pa zaglaviše trijem krčme, mada je zima pekla kao živa vatra.

A u krčmi je već vrvjela prilična svjetina.

Na ognjištu je plamsala jaka vatra te je pol sobe obasjavalo svijetlo od klada, koje je služavka po nalogu židova neprestano dometala, a i čim bi tko unišao, otresao čizme o banak, grijao ukočene ruke i polazio da potraži svojtu, prolazeći kraj vatre i kraj lampe iznad tezge, mrak bi pao u kutove i teško se moglo raspoznati. U jednom kutu od strane puta sjedili su na kupusarama muzikanti, kadšto bi zvecnuli kao da im se ne će, budući da se ples još nije valjano ni započeo, jedva da se zavrtio po koji nestrpljivi par.

A u sobi su se, uz zidove, kraj stolova skupljali ljudi u grupama, ali jedva da je tkogod prihvatao čašicu i pio, samo su vodili razgovor, ogledavali se naokolo i pazili, tko ulazi.

Uz tezgu je jedino bila veća gužva. Tamo su u gomili stajali Kłębovi gosti i Sochina rodbina, ali i oni su slabo pili, nego se samo razgovarali, iskazivali jedni drugima čast, kako je već red na zapojci.

A svi su često i neopazice pogledavali pred prozore, gdje je za stolovima sjedilo nekoliko rzepčaka, došli su još za dana i ostadoše. Nitko im nije smetao, ali isto se tako nitko nije k njima pridružio osim Ambrozija, koji se odmah s njima pobratio i obilno potezao rakiju a lagao im, što mu je palo na pamet. A uz njih je stajao Bartek iz pilane sa svojim ljudima i glasno je pričao, što im je rekao velečasni i žestoko je psovao vlastelina, u čemu ga je najglasnije pratio Wojtek Kobus, suh čovjek, malen, ali tako žestok, da je svaki čas skakao, udarao šakom po stolu i tako se

bacao kao ona ptica, po kojoj je dobio ime,*) a činio je to naumice, jer su mislili, da će rzepčani sutradan krenuti u šumu u sječu, no nijedan od njih kao da nije ništa čuo, sjedili su tako mirno, zaokupljeni sami sobom.

Od gazda nije nitko slušao te psovke niti je suviše k srcu uzimao, što se velečasni nije htio zauzeti za njih kod vlastelina, nego su se, naprotiv, od njih okretali i izbjegavali ih, što su glasnije vikali, jer se u vrevi, što je u krčmi nastala, svaki pridružio kome je htio i pristupio, gdje mu je bilo draže, ne obziruć se na susjede — samo je Jagustynka išla od skupine do skupine, podjarivala, šalila se, ljudima uši punila novostima, ali uza sve to pazila, gdje zvekeću boce i gdje krugom čašica kruži.

I tako se polako, pomalo, neopazice narod upustio u zabavu, sve veći je žamor punio sobu i sve češće su kucale čašice i sve gušća je stiska nastajala, te se ni vrata gotovo više nisu mogla zatvoriti, tako su pridolazili i pridolazili — dok nisu muzikanti, počašćeni od Kłęba, udarili u bujni mazur, a kao prvi par zapleše Socha s Małgoškom, a za njima svatko, kome je bilo drago.

Nije ih mnogo plesalo; prvi su se lipčanski momci, Płoszka Stacho, Wachnik, knežev brat i drugi dogovarali po kutovima s djevojkama, vesele su razgovore vodili i u pola glasa se rugali rzepečkim plemićima, koje je stalno zaokupio Ambrozije.

Uto se pojavi Mateuš. Išao je podštapljujući se još, jer tek što se izvukao iz kreveta, ali vukla ga je želja za ljudima, pa je odmah naručio rakije kuhane s medom, sjeo po strani kraj ognjišta, guckao i dobacivao po koju veselu riječ znancima, no odjednom je

*) Kobus ili kobuz, kobac.

zamuknuo, jer se na vratima pojavio Antek, opazio ga, ponosno uzdigao glavu, bljesnuo očima i prošao kraj njega, kao da ga ne vidi.

Mateuš se digne i zovne:

— Boryna! hodi k meni!

— Ako imaš sa mnom posla, priđi mi prvi — reče Antek oštro, misleći, da Mateuš izaziva.

— Prišao bih, samo se još ne mogu maknuti bez štapa — odvrati Mateuš blago.

Antek mu ne povjeruje, strašno namršti obrve i priđe, ali Mateuš ga uhvati za ruku i prisili ga, da sjedne uz njega.

— Sjedni kraj mene. Osramotio si me pred cijelim svijetom, izbio si me tako jako, da su mi već i popa zvali, ali ja se nimalo ne ljutim na tebe i prvi pristupam s riječima pomirbe. Pij sa mnom! Nitko me još nije istukao i ja sam mislio, da takav čovjek ne postoji na svijetu. Silan si ti, zbilja, kad možeš ovakvog čovjeka, kao što sam ja, da baciš kao kakav snop, da, da...

— Zato, što si mi kod posla neprestano zabrundavao, a onda si lajao onako gadno, pa me je to razljutilo tako, da nisam više pazio, što radim.

— Imaš ti pravo, imaš, priznajem to, ali ne od straha, nego s drage volje... Valjano si me udesio, da, čistu sam krv pljuvao, rebra su mi popucala, u tvoje zdravlje pijem, Antek, svejedno, ne srdi se, ja ti to ne ću zapamtiti, premda me još i danas bole leđa... ti si zacijelo jači od Wawrzeka iz Wole?...

— Zar ga nisam izlupao na proštenju u žetvu, kažu, da se još liječi...

— Wawrzona! Kazivali su mi to, ali nisam im htio vjerovati. Židove, daj araka s esencijom, dok te nisam zaklao! — poviče Mateuš.

— A ono, što si brbljao pred ljudima, to nije istina, zar ne? — zapita Antek tiho.

— Nije istina, govorio sam tako samo iz prkosa, u ludo... ne, nije, pa i kako bi... — poricao je gledajući u flašu prema svijetlu, samo da mu ne pročita istinu iz očiju.

Ispiše jedamput i dvaput, a onda Antek naruči za obojicu i opet ispiše i tako su sjedili jedan uz drugoga, pomireni i u prijateljstvu, da su se u krčmi tome čudili. A Mateuš, pošto se prilično podnapio, stade podvikivati na muziku, da življe svira, lupati nogama, glasno se smijati momcima, a onda se umiri i poče Anteku govoriti na uho:

— Istina je doduše, da sam je htio silom uzeti, ali tako me je izgrebla noktima, kao da mi je tkogod trnjem prevukao preko njuške. Ti si joj bio draži, dobro ja to znam, ne izmotavaj se, ti, i zato nije htjela da me gleda!.. Teško je vola voditi kad ne će sam hoditi; ljubomora me izjedala, da se ne da iskazati, hej! Cura da je pravo čudo, nema joj para, a pošla je za starca na tvoju štetu, to ja ne mogu razumjeti...

— Na moju štetu i na moju propast! — jaukne Antek tiho i trgne se, jer je u njemu tako zaigrala vatra na taj spomen, da je samo nešto opsovao i gunđao u sebi.

— Mir, ljudi će čuti, pa će još raznijeti.

— Jesam li rekao što?

— Da, samo što ja nisam čuo, ali mogli su drugi.

— Teško mi je to podnositi, tako me kida u prsima, samo od sebe to izlazi iz mene, samo od sebe...

— Velim ti, ne daj se, dok je još vrijeme — svjetovao ga lukavo potežući ga polako za jezik.

— A što mogu, kad mi voljenje, gore od bolesti, kao vatra kroz kosti prolazi, ključa mi u srcu i tolikom mi čežnjom dušu prožima, da ne mogu ni jesti,

ni spavati, ni raditi ništa, nego samo da lupam glavom o zid ili da se lišim života!

— Kao da ja to ne razumijem! Isuse dragi, zar nisam i ja obilazio oko Jagne! Proti voljenju ima samo jedan način: oženi se, pa kao da si rukom odnio. Našla bi se i druga koja, ali kad ženidbom ne možeš dobiti ženu, odmah ti prođe volja na nju i voljenje se svrši! Pravo ti kažem, mnogo sam ti ja prepatio! — dokazivao je žestoko.

— A ako ipak ne prođe? zapita Antek tužno.

— Dakako, za onoga, koji iza plota stenje, iza ugla vreba a čim suknja zašušti, zadršću mu noge — kod takvog nema tako brze promjene, no to je tele, a ne muškarac, za takvog ne bih ja dao ni groša — dobaci Mateuš prezirno.

— Pravo si rekao, ali mi se čini, da ima i takvih, ima... zamisli se Antek.

— Kucni se sa mnom, osušilo mi se grlo! Vražju mater i babama, neke su ti takve lutke, da čovjek duhne, pokrit će se nogama, a često znadu i najkrepčeg momka voditi kao tele na uzici, lišiti ga snage, lišiti pameti i od njega stvoriti ruglo cijeloga svijeta. Đavolsko je to sjeme od gada, velim ti, kucni se sa mnom, velim ti!...

— U tvoje zdravlje, brate, u tvoje!

— Hvala ti, kažem ti, pljuni na to đavolje sjeme, valjada imaš svoju pamet...

Gucnuli su jedamput i drugi put i razgovarali se, Antek se malko već podnapio, ali kako nikada nije imao prilike da se pred kim izjada, sada ga spopala nesavladljiva želja da se očituje i jedva se suspregao, tek što je dobacio po koju riječ, po kojoj je Mateuš sve razumio, samo što nije pokazao, da razumije.

U krčmi se međutim razvila živahna zabava, muzika je svirala iz sve snage, igralo se sve u šesnaest,

pilo se po svim kutovima, gdjegdje su se izrodile već i prepirke, a svuda se govorilo tako glasno, da je vreva napunila sobu, a lupanje nogu plesačâ tutnjilo je kao da se mlati žito. Klębovo se društvo povuklo u sobicu, iz koje je također dopirala prilična galama, samo su Socha i Małgośka neumorno igrali ili bi se uhvatili oko pasa i potrčali na zimu, na zrak — Bartek s pilane stajao je sa svojima još uvijek na istom mjestu, pili su već iz druge flaše, Wojtek Kobus dovikivao je rzepečkim ljudima u lice:

— Plemići, strvine, našla krpa zakrpu! — i to mi se zove plemstvo.

— Vlastela, pola sela jednu kravu muze! — dobaci ujedljivo drugi.

— Kudravci*) nečisti, ne trebaju konjâ, jer ih ûši nose.

— Sluge židovske!

— Dvorska pometala, neka se među pse ubroje, kad tako dobro njuše!

— Nanjušili su u dvoru svoje, pa idu onamo.

— Oni će ljudima otimati posao.

— Očešljat ćemo vam kudrave glave, da ćete bez glava pobjeći.

— Tralje, vjetrogonje, židovi nemaju čim da lože svoje peći, pa pritrčaše! — dovikivali su glasno, a po neki bi prijetio pesnicom i nasrtao prema njima, sve više ljudi je ustajalo proti njima, sve ljući krug ih je zaokupljao, a i rakija ih zanijela — no oni se nisu odzivali, sjedili su jedan uz drugoga u gomili, koljenima su stiskali batine, pili pivo, griskali kobasicu, koju su ponijeli i oholo su, neustrašivo gledali na napadače.

*) Kołtuniarze, od imenice: kołtun, koja označuje bolest kože, kad se slijepi kosa na glavi i sraste u jednu krastu. Njem. Weichselzopf.

Možda bi bilo došlo do tučnjave, da nije dohrlio Kłąb i stao ih miriti, blažiti i moliti, a za njim stariji i Ambrozije, te je Kobus prestao izazivati, a druge odvukoše k tezgi, da ih počaste, a osim toga je muzika živo zasvirala, Ambrozije stao lagati nevjerojatne priče o ratovima, o Napoleonu, o načelniku, a kasnije i druge zabavne priče, pa su se mnogi počeli valjati od smijeha, a on, prilično nakresan, uživajući ispruži se preko stola i stade da priča:

»Napokon ću ispričati još jednu zgodu, kratku, jer mi se žuri da zaplešem, a cure se ljute, što im ne dolazim! Znate, danas je zapojka Kłębianke sa Sochom Wicekom. Da sam htio, bila bi danas moja zapojka s Małgośkom, moja! Tako vam je to bilo, kad u četvrtak navališe k starom Kłębu s vudkom! U isti čas dođoše i od Soche i od Pryczeka. Jedni nazdravljaju arakom, a drugi medenjačom, od jednih Kłąb pije, a od drugih ne prosipa. Dobar je jedan, a ni drugi nije gori!

Snuboci se sve znoje govoreći i preporučujući svoje momke.

Jedan ima divne njive, ševe mu ih nađubriše, a drugi isto tako, a na njima samo psi piruju.

Jedan ima kuću, u koju svinje kraj dovratka ulaze, a drugi po prilici isto takvu.

Obojica su bogataši, da im na daleko moraš tražiti para!

Socha ima cijeli ovratnik od kožuha, pošto su ostalo psi raznijeli. A Pryczek ima pojas od svečanih hlača i dugme, što se sja kao da je od zlata!

Jedan je momak vitak kao plast sijena, a drugome se trbuh naduo od krumpira!

Fini momci!

Sochi curi slina iz usta, a Pryczek ima krmeljive oči!

U svemu su jednaki, a tako su radini i žestoki, da bi mogli odjednom i pol frtalja krumpira pojesti i obzirati se, gdje je druga pola! oba bi bili valjani zetovi, oba bi mogla krave pasti, sobu pomesti, đubreta nabacati; obojica ne bi djevojci nikakve krivice nanijeli, jer se ne druže s rodama.

Vrijedni momci, razgovorni, mudrijaši, prefrigani, s jelom pogode uvijek u gubicu a ne na koje drugo mjesto.

Što da se tu uradi, kad se obojica starome sviđaju, pa se vrti, po nosu čačka i Małgośku pita: kojega hoćeš? ...

— Obojica su grdobe, tatice, dopusti, da onda izaberem Ambrozija!

Stari je klimao glavom, dugo razmišljavao, jer je kako znate, mudrijaš u svojoj kući, a momci navališe, snuboci njihovi neprestano govore i govore. Napije se on od jednih araka, napije se od drugih medenjače, pa reče: donesite vagu!

Oni donesoše vagu, postaviše je, a on reče:

— Odvagnite se, momci, koji bude teži, toga ću odabrati.

Zabrinuše se snuboci, poslaše po rakiju i razmišljavaju: kojega će? jer obojica su bili kao one osušene stjenice!

Pryczekovi snuboci dođoše tada k pameti pa mu natrpaše pod pazuho kamenja i napuniše mu džepove. Ali ni Sochini nisu bili glupani, nego oni njemu pod surku podmetnuše gusáka — i postaviše ga na vagu ... mjere, a nešto u to kaže S ... s ... s ... bajagi Socha, a gusak uto pljusk! o zemlju! Svi se nasmijaše a Kłąb reče: dosjetljiv si, gade jedan, mada nisi težak na vagi, ti ćeš biti moj zet!«

Dakako, da u tome nije bilo ništa istina osim onoga vaganja, samo je on to pričao tako šaljivo, da su

ljudi sve plakali od radosti i grohotali se tolikim smijehom, da se cijela krčma orila.

Kako su odmah iza toga Kłębovi gosti navalili iz druge sobe i svi odjedamput zaplesali, nastade tolika vriska, topot, vika, da se nije mogao razaznati nijedan pojedini glas.

Glave se počeše pušiti, vrućina spopadati, veselje nastajati, mladež je iz sve snage uživala, a stariji zapremiše stolove, stisnuše se, gdje se moglo i gdje je tko zatečen, pošto su se plesači razmahali i u sve većem krugu kružili, a svatko je glasno govorio, nazdravljao, s drugima se veselio, svoje dokazivao, blagdan uživao.

Muzika je pak živo udarala, plesalo se bijesno, mada je bila tolika gužva, da je bila glava uz glavu, leđa uz leđa, a tako su se gurali, po sobi nosili, veselo podcikivali i peticama lupali, da su daske cvilile i tezga poskakivala.

Vesela je to bila zabava, jer su svi sudjelovali iz sve snage, svom dušom.

Bila je naime zima, narod je podigao radom izmorene ruke od majke zemlje, protegnuo pogurena leđa, uzdigao zabrinutu dušu, uspravio se, razmahao i izravnao se jedan s drugim u slobodi, u počinku i u onoj nevezanoj misli, te je svaki čovjek bio za sebe kao šuma, u kojoj ljeti ne možeš razlikovati drveće, jer u isto takvoj, podjednako zelenoj stisci stoji priljubljena uz rođenu zemlju, a čim snijeg padne, zemlja se pokrije, pa svako drvo razaznaješ napose i u tren vidiš: da li je hrastić, grabić ili topola!

Baš je isto tako bilo i s narodom.

Samo se Antek i Mateuš ne makoše sa svoga mjesta, sjedili su prijateljski jedan uz drugoga i tiho su koješta razgovarali, a svaki čas bi tkogod k njima prilazio i svoju dometnuo, došao je Stacho Płoszka, došao Balcerek, došao knežev brat i drugi, sve prvi

momci u selu, što su bili djeveri na Jagusinoj svadbi. Spočetka su pristajali plaho, jer se nije znalo, ne će li se Antek otresti kojom surovom riječju, ali nije, svakom je pružao ruku i dobrodušno gledao, pa ga smjesta opkoliše tijesnim krugom slušajući pozorno, izjavljujući mu svoje prijateljstvo i umiljavajući mu se isto onako kao nekoć, dok im je on bio vođom. A on se samo nekako gorko smiješio, jer se sjetio, kako su mu se još jučer ti isti sklanjali već izdaleka s puta.

— Nigdje da te čovjek vidi, u krčmu ne zalaziš! — reče Płoszka.

— Radim od jutra do mraka, kada da stignem u krčmu?

— Da, istina je, istina! — potvrdiše oni u pola glasa, a zatim polako prijeđoše na različite seoske stvari, na roditelje, povedoše razgovor o djevojkama, pa o zimi, ali razgovor se nikako nije htio raspresti, Antek je govorio malo, neprestano je pogledavao na vrata, nadao se, da će doći Jagna. Tek kad je Balcerek stao pričati o dogovoru, što se održao kod Kłębovih na blagdane, a o šumi, poče pozorno slušati.

— A što su zaključili? — zapita.

— Što bi? Jadikovali su, naricali i cvilili, ali zaključili nisu ništa, osim toga, da ne treba dopustiti da dođe do sječe.

— Kako bi mogle i zaključiti išta pametno te slamnate vreće! — uzvikne Płoszka. — Sastanu se, rakije se napiju, sapu puste, najadikuju se i to ti je sve od njihova dogovora, toliko koristi kao od lanjskog snijega, a dotle vlastelin može mirno posjeći makar baš i čitavu šumu.

— Ne treba dopustiti — dobaci Mateuš kratko.

— Tko će ga suzdržati, tko će mu zabraniti? — stadoše uzvikivati.

— A tko bi, ako ne vi?

— Baš će nam dopustiti. Oglasio sam se jednom, a otac me tako ispsovao, da čuvam svoj nos, da to nije moj posao, nego njihov, gazdinski! Pa da, oni imaju na to pravo, sve oni drže u šakama i ne puštaju ni na jedan tren, a što vrijedimo mi? Toliko, koliko i sluga! — uzbudio se Płoszka.

— Zlo je, sasvim zlo.

— Ali ne bi smjelo biti tako!

— To se zna. Mlađe bi morali pustiti na zemlju i na vlast.

— A oni neka pođu na izdržavanje!

— Odslužio sam vojsku, godine mi prolaze, a ono, što je moje, ne će da mi dadu — vikao je Płoszka.

— Svakomu stiže svoje vrijeme.

— Svi smo mi, koliko nas ovdje ima, oštećeni.

— A najviše Antek.

— Trebalo bi napraviti reda u selu! — prošapće tvrdo Šimek, Jagusin brat, koji je malo prije došao i mirno stajao iza drugih. Oni ga začuđeno pogledaše, a on se potisne naprijed i poče žestoko govoriti o svojoj krivici gledajući svima u oči i crveneći se, jer nije bio navikao da pred drugima govori, a k tome se još bojao i majke.

— To ga je Nastka naučila pameti! — šapne po netko, nasmijaše se svi. Šimek zašuti i povuče se u sjenu, a onda knežev brat, Grzela Rakoski, premda nije bio razgovoran, a pomalo je i mucao, poče da govori, kako starci drže zemlju i ne puštaju djeci, da je to zlo i nepravica, no da je najgore to, što oni ludo gospodare. S tom šumom davno bi bilo gotovo, da su se složili s vlastelinom.

— A kako bi? davao nam je po dva jutra, a pripada nam po četiri na naših petnaest jutara.

— Pripada li ili ne, to se ne zna, to će već činovnici presuditi.

— Ali oni drže s vlastelinima!

— Eh, da li drže, sam je komesar rekao, da ne pristanemo na dva jutra, pa da će nam vlastelin morati dati više! — objašnjavao je Balcerek.

— Mir, eno ide kovač sa stražmeštrom! — šapne Mateuš.

Obazreše se prema vratima, i doista je ulazio kovač ispod ruke sa stražmeštrom, obojica već prilično nakresani, pa su se čvrsto gurali kroz gužvu i upravili ravno prema tezgi, ali nisu se dugo zadržali, jer ih je židov poveo u sobu.

— Udesili su se tako kod kneza na krstitkama.

— Zar on danas slavi? — zapita Antek.

— Da, naši stari tamo sjede. Kumovao je kmet s Balcerekovom, jer se, vele, stari Boryna rasrdio pa nije htio — tumačio je Płoszka.

— A tko je opet ovo? — klikne Balcerek.

— To je gospodin Jacek, vlastelinov brat iz Wole! — reče Grzela. Ustadoše da bolje vide, a gospodin Jacek se polagano gurao i nekoga tražio očima, dok nije naišao na Barteka iz pilane i s njim krenuo k zidu, gdje su bili rzepčani.

— Što bi to moglo biti?

— Što, ništa, obilazi on tako po selima, razgovara s ljudima, po kojemu pomogne, u gusle svira, cure uči pjesmice, kažu da je luckast.

— Dovrši, Grzela, što si započeo, dovrši!

— Počeo sam govoriti o šumi. Ja mislim, da ne prepustimo tu stvar samo našim starijima, jer će oni pokvariti.

— Što se može? Ima samo jedan način, kad počnu šumu sjeći, neka krene cijelo selo i neka ih rastjera, neka ne dopusti sječu sve dok se vlastelin ne nagodi sa selom — reče Antek čvrsto,

— To su isto zaključili kod Kłęba.

— Zaključili su, ali ne će provesti, jer tko će poći s njima?

— Poći će gazde.

— Ne će svi.

— Ako ih Boryna povede, poći će svi.

— Samo se ne zna, hoće li Maćej htjeti.

— Onda će povesti Antek! — usklikne Balcerek žestoko.

Svi su mu toplo odobravali, samo se Grzela protivio, a kako je bio u svijetu i čitao novine »Zoru«, stao je učeno i kao iz knjige govoriti, da se ne smije nasilno postupati, jer će to doći pred sud i osim zatvora ne će nitko ništa više isposlovati, nego da bi trebalo da selo dovede iz grada advokata, koji će sve udesiti kako je pravo.

Nisu ga htjeli dugo slušati, a po netko se i narugao, pa se on žestoko razljuti i reče:

— Roditelje psujete da su glupi, a nemate ni za groš pameti nego ponavljate što drugi kažu kao djeca što još pužu.

— Evo Boryna s Jagusiom i s curama! — primijeti netko.

Antek, koji je htio da nešto odgovori Grzeli, zašuti i baci pogled prema Jagni.

Došli su kasno, kad je već prošla večera, jer se starac dugo opirao moljakanju Józke i nagovaranju Nastke, čekao je dok ga Jagusia zamoli, ali ona je odmah još poslije ručka oštro najavila, da će poći na muziku, a on joj je oštro uzvratio, da se ne će maknuti preko praga. Kad nije pošao knezu, ne će nikuda poći.

Ona ga više nije molila, samo se usićila, pa se nijednom riječju više nije oglasila. Pomalo je plakala po kutovima, lupala vratima, zastajkivala pred kućom na zimi i jurila po kući kao bijesni vjetar, da je iz nje izbijala ljutina, a kad su sjeli k večeri, nije htjela da

jede, nego je počela vaditi suknje iz sanduka, birati ih i oblačiti se.

Pa što je mogao starac da učini, kleo je, prigovarao, naviještao, da ne će poći, ali napokon je još morao opširno moliti za oproštenje i htio ne htio odveo ju u krčmu.

Ulazio je oholo, ponosno i jedva da je koga pozdravio, jer njemu ravnih nije bilo mnogo, pošto su prvi ljudi bili na krstitkama kod kneza, a sina nije primijetio, premda se pozorno ogledavao po stisci.

Antek pak nije skidao očiju s Jagusie. Stajala je baš uz tezgu, momci pojuriše k njoj, da je pozovu u ples, a ona ih odbijala razgovarajući se veselo i potajno tražeći očima između ljudi — tako se divna vidjela danas, da su je ljudi, premda su bili već napiti, gledali s udivljenjem. Ljepša od svih drugih. A ipak je tamo bila Nastka, slična sljezu i crvenom bojom oprave i vitkim stasom, bila je i Weronka Płoszkina, rumena poput georgine i puna samosvijesti, bila je i Sochina, djevojče jedva poodraslo, gipko i s ustima slatkim kao šećer, bile su i druge krasotice, stasite, koje su privlačile momačke poglede kao Balcerekova Marysia, divna rasta, bijela, punana kao repa i prva igračica u selu — ali nijedna nije bila ravna Jagusi, nijedna.

Sve ih je prestizala ljepotom, odijelom, stasom i onim modrim, žarkim očima, kao što ruža prestiže i dragoljube i sljezove i georgine i makove, te se prema njoj čine lošiji, tako je ona nadmašila sve i vladala iznad sviju. A danas se opravila kao na kakvu svadbu; uzela je vatrenožutu suknju sa zelenim i bijelim prugama, prslučić od modroga baršuna izatkan zlatnim šavom i isječen duboko, do polovice grudi, a na tananu košulju, koja se bijelim rišem nabrala oko vrata i niz ruke, objesila je nizove koralja, jantara i bisera

svakojakih, na glavi je imala svilenu maramu, plavkastu, s crvenim cvjetićima, a krajeve je pustila preko pleća.

Radi te oprave uzeše je žene na jezike i ogovarale su je zlobno; ona nije hajala za to; brzo je smotrila Anteka i sva crvena od veselja poput vode na zapadu, okrenula se prema starcu, kojemu je židov nešto govorio i odmah ga odveo u sobu, gdje se i zadržao.

Dakako, Antek je samo to jedva čekao, odmah se protisnuo kroz krčmu i mirno ih pozdravio, premda je Józka naumice okrenula glavu.

— Jeste li došle na muziku ili na Małgoškinu zapojku?

— Na muziku... — odgovori ona tiho, jer joj je ganuće posve oduzelo glas.

Stajali su tako neko vrijeme bez riječi, samo što su brže disali i potajno se pogledavali u oči. Plesači ih potisnuše k zidu, Nastku povede u ples Šimek, a i Józka se nekud izgubila, pa ostadoše sami.

— Svaki dan čekam, svaki dan... — šapne on tiho.

— Ali ne mogu izaći... paze na mene... — odgovori ona dršćući. Ruke im se sretoše nekako same od sebe, pritisnuše se jedno o drugo bedrima, oboje problijedješe, ponestalo im daha, u očima se iskre zakrijesiše, a u srcu im je zasvirala takva glazba, da se to ne da izreći.

— Makni se malko, pusti!... zamoli ona tiho jer je bilo unaokolo puno ljudi.

On na to ne odgovori, nego je samo čvrsto obuhvati oko pasa, razgrne gužvu, povede je unaokolo i povikne muzikantima:

— Obertasa, momci, ali oštro!

A oni tresnuše iz sve snage, te je berde zastenjalo, jer su ga znali, kad se raspoloži, da je gotov počastiti cijelu krčmu!

A za njim zaplesaše i njegovi drugovi, plesao je Płoszka, plesao Balcerek, plesao Grzela, plesali su i drugi, a Mateuš, jer mu još nisu dopuštala rebra, samo je lupkao nogom i podcikivao, da ih razveseli!

Antek se vrtio kao izvan sebe, progurao se naprijed, prestigao sve i jurio u prvom paru tako bijesno, da se ni na što više nije obzirao, ni na što pazio, jer se Jaguś pritisla uz njega slatko, samo je na mahove, jedva hvatajući dah, molila:

— Jantoś, još, još malko!

Dugo su plesali, odmorili se tek toliko, da malko odahnu i da se napiju piva, i opet su krenuli u ples, ne pazeći na to, što ih ljudi promatraju, što nešto šapuću i cere se i glasno nešto primjećuju.

Ali Anteku je danas bilo već svejedno, čim ju je očutio kraj sebe, čim ju je pritisnuo uza se, a kad se ona uspravila i zaklopila one drage modre oči, onda je bio posve izvan sebe! U njemu je kliktala takva radost i veselje, kao da je u njemu svanuo proljetni dan. Zaboravio je na ljude i na cijeli svijet, krv je u njemu uzavrela i propela se takva ohola, tvrdokorna snaga, da mu je prsa pritiskala! A Jaguś također kao da je sva zaronila u milinu i omamljenost! Nosio ju je on kao kakav zmaj, ona se nije otimala, a i kako bi, zar je mogla, kad je njom vrtio, dizao ju, pritiskao, da joj je na mahove svijest potamnjela i gubila je iz pameti cio svijet, a u njoj je kliktala tolika radost, mladost, veselje, da ništa nije vidjela, nego samo one njegove crne obrve, one kao ponor duboke oči i one crvene, zamamljive usne.

Gusle su gudile tako strastveno, pomamno i zanijele se pjesmom žarkom kao vjetar u doba žetve, od

koje se krv pretvara u vatru, a srce dršće od radosti i snage; basovi su brundali poskočljivo po taktu, da su noge same od sebe poskakivale i udarale pete; flauta je fućkala i vabila kao kos ptica u proljeće i s tolikom je slatkoćom prožimala, tako je srce otvarala, da su mravci čovjeka podilazili, da se u glavi mutilo, daha ponestajalo, a u isti si čas htio i zaplakati i nasmijati se, i vikati i grliti i ljubiti i letjeti nekuda u široki svijet, u zaborav — pa su zato i plesali tako vatreno, da se krčma sva tresla i da je drhtala burad s muzikantima.

Nekih pedeset pari šarenilo se u tom golemom krugu, što se valjao od zida do zida raspjevan, pijan od radosti i s tolikom snagom, da su se flaše prevrtale, lampe gasile, noć ih je okružavala i uzdrhtali mrak, jer su samo klade na ognjištu užarene vihrom zamaha sipale varnice i buktale krvavim plamenom, u kojem se jedva naziralo stisnuto klupko ljudi, što se vrtjelo unaokolo u takvom vrtlogu, da nisi mogao ni okom dogledati ni razabrati, gdje je momak, a gdje djevojka! Surke su lepršale uvis kao bijela krila, suknje, vrpce, marame, ražarena lica, žarke oči, pomamni topot, pjevanje, uzvici, sve se to smiješalo, vrtjelo u krug kao jedno vreteno, iz kojega je udarao golem vrisak i letio kroz vrata otvorena prema trijemu, u snježnu, hladnu, zimsku noć.

Antek je vodio kolo, lupao petama najglasnije, vrtio se kao vijavica, pokleknuo k zemlji te pomisliše: past će! Ali kako bi! Već se digao, opet je poskočio, opet podcikivao, kadšto bi koju pjesmicu muzikantima dobacio i jurio kroz metež, otiskivao, gazio, išao poput bure, te je mnogoga spopao strah, a slabo je tko mogao da ga stigne.

Dobar se sat tako vrtio, dok su drugi od umora stali, a i muzikantima su ruke klonule, no on im je

novce bacao, silio ih da sviraju i plesao je tako, te je na kraju ostalo gotovo samo njih dvoje u kolu.

Dakako, babe su se već glasno čudile takvoj igranci, klimale glavama, mljele jezičinama i žalile Borynu, dok nije Józka, srdita na Anteka, a još većma na maćuhu, pohrlila k staromu:

— Oče, eno Antek pleše s maćuhom, da se ljudi čudom čude! — šapne ona.

— Neka plešu, krčma je za to! — odvrati on i stane se opet kucati sa stražmeštrom i s kovačem i razgovarati nešto.

Vratila se bez uspjeha, ali počela je pomnjivo na njih paziti, jer su nakon plesa stajali uz tezgu s mnoštvom djevojaka i momaka. Dobre su volje bili, jer je Ambrozije, trešten pijan, pričao takve priče, da su se djevojke zastirale maramama, a momci se glasno smijali i svoje još dometali. Antek ih je sve častio pivom, prvi nazdravljao, nudio, grlio momke, a curama gurao pod pazuho šake bonbona, samo da može natrpati i Jagusi, a uza sav umor smijao se najglasnije i raspripovijedao se.

U krčmi se također prilično razmahala zabava, narod se udobrovoljio i razgrijao, pa su neprestano neki parovi plesali, a drugi su se stisnuli gdje se moglo, pa se razgovarali, nazdravljali, bratimili se jedni s drugima i uživali radost od sveg srca. Rzepečko se plemstvo maknulo od svoga stola jer se uz rakiju već pobratilo s Lipčanima, a neki su se upustili u ples, cure ih nisu odbijale, jer im je vladanje bilo otmenije, a uljudno su pristupali.

Antekovo se društvo zabavljalo za sebe, pošto je to bila samo omladina i najodličniji momci u selu, ali on, premda se sa svima pomalo razgovarao, gotovo da nije znao, da je na božjem svijetu, naprosto kao da je bio danas omamljen, ni na što nije pazio, ništa

nije tajio, a i ne bi ni mogao — pa nije ni primjećivao, da ga ljudi unaokolo pozorno gledaju i pažljivo prisluškuju. Eh, baš je on mario za to! Neprestano joj je govorio na uho, pritiskao ju uza zid, grlio, za ruke hvatao i jedva se svladavao, da je ne poljubi! Samo su mu oči nesvijesno zvjerale, a u prsima mu se skupila takva oluja, da je bio spreman odvažiti se na sve, ali odmah sada pred njom, jer je u njenim modrim, raspaljenim očima vidio udivljenje i ljubav! I rastao je sve većma, nadimao se i huktao kao vihar prije no što će provaliti! Usto je obilno pio i Jagusiu silio da pije, te joj se u glavi smutilo i nije znala, što se s njom zbiva, samo bi se na časove, kad bi muzika prestala i krčma se malko stišala, nešto sabrala, strah bi je spopao, začuđeno se obazirala kao da traži pomoć, prohtjelo joj se da pobjegne, ali on je stajao uz nju i tako je gledao, tolika je jara udarala od njega, takva se ljubav u njoj gomilala, da je u jedan tren na sve zaboravila.

To je potrajalo dosta dugo, jer je Antek častio rakijom već čitavo društvo. Židov je drage volje davao i svaki je četvrtak dvostruko bilježio na vratima.

Kako se cijelom društvu počelo mutiti u glavama, pođoše svi zajedno da plešu, ne bi li se ponešto otrijeznili, a Antek je s Jagusiom, dakako, poveo kolo.

Uto izađe iz sobe Boryna. Dovele su ga ogorčene žene. Pogleda i smjesta razabere sve, srdžba ga ljuta spopade, samo stisne zube, zakopča petlju na surki, nabije kapu i stade se protiskivati prema njima. Micali su mu se s puta, jer je bio blijed kao krpa, a oči su mu se divlje sjale.

— Kući! — reče glasno, kad su dospjeli do njega. Htjede da je uhvati za ruku, ali u taj se tren Antek zavrti na mjestu i ponese je dalje, mada mu se ona uzalud htjela istrgnuti.

Boryna tada priskoči, razbije kolo, istrgne je iz Antekovih ruku, stegne i ne pogledavši u sina izvede je iz krčme.

Muzika naglo prestane, odjednom se na sve spusti tišina te stadoše kao ukopani, nitko se ne oglasi nijednom riječju. Primijetiše naime, da se događa nešto strašno, jer se Antek bacio za njima, razgrnuo svjetinu kao snopove i istrčao iz krčme, no čim ga je polila zima, spotakao se na drvo, što je ležalo pred kućom i pao u snijeg, no brzo se digao i stigao ih na zaokretu puta kraj jezera.

— Idi svojim putem i ne napastuj ljude! — povikne stari i okrene se prema njemu.

Jagna vrišteći pobježe u kuću, a Józka stade starom gurati u šaku nekakav kolac derući se:

— Udrite toga razbojnika, udrite, tata!...

— Pustite je, pustite! — mucao je Antek sav izvan sebe i primakne se s pesnicama, spreman da se pobije.

— Velim ti, odlazi, jer kako je Bog na nebu, ubit ću te kao psa! Čuješ li! — poviče opet stari, spreman na sve. Antek besvijesno uzmakne, klonuše mu ruke, spopao ga tako jak strah, da je počeo drhtati, a starac krene polako prema kući.

Nije više skočio za njim, stao je rastresen, zbunjen i praznim se očima obzirao oko sebe. Nikoga više nije bilo, jasna je bila mjesečina, snijeg se iskrio i tmurna se bjelina svuda vidjela. Ništa nije mogao razaznati od onoga, što se dogodilo, tek se malko sabrao u krčmi, kamo ga odvedoše prijatelji, koji mu priskočiše u pomoć, jer se pročulo, da se pobio s ocem.

A i zabava se svršila, porazilazili su se kući jer je bilo već kasno, krčma je brzo opustjela, samo se po putovima još neko vrijeme čulo uzvikivanje i pjevanje. Ostadoše jedino Rzepčani, koji su trebali tu da prenoće, a gospodin Jacek im je svirao na gusle vanredno tužne pjesme, te su sjedili za stolom nalakćeni i uzdisali su, a isto tako i Antek, koji je sjedio osamljen u kutu, jer se s njim nije moglo razgovarati, pošto ni na što nije odgovarao, i svi su ga ostavili. Sjedio je tako obamro i duhom neprisutan, badava mu je Židov govorio, da zatvara krčmu, on nije ni čuo niti je uopće razumio, tek se probudio na Hankin glas, kojoj su ljudi javili, da se potukao s ocem.

— Što hoćeš? — zapita on.

— Hajde kući, već je kasno — molila ga ona svladavajući suze.

— Idi sama, s tobom ne ću! Kažem ti, idi! — viknu on prijeteći, a onda odjednom, tko bi znao zašto, nagne se prema njoj i reče joj ravno u lice: — Da su me u okove bacili, u tamnicu zatvorili, bio bih slobodniji nego što sam kraj tebe, čuješ li, slobodniji!

Hanka proplače tužno i ode.

Sada se digao i on, izašao napolje i povukao se prema mlinu.

Noć je bila vedra, osvijetljena mjesečinom, drveće je bacalo dugačku, posve plavu, posrebrenu sjenu, a takva je zima stezala, da se na mahove čulo pucketanje plotova i kao da se neko tiho, prodirno cviljenje pronosilo iznad svjetlucava snijega, mrtva, ukočena tišina obuhvatila je cijeli svijet, selo je već spavalo, nijedan se prozor nije sjao, ni pseto nije zalajalo, ni mlin klepetao, ništa — samo je od strane krčme dopiralo promuklo Ambrozijevo pjevanje, koji je po svom običaju pjevao posred puta, — ali slabo, nekako kao kroz san.

Antek se vukao teško i polako oko jezera, zastajkivao, nesvijesno se obzirao, prisluškivao plaho, jer su mu u ušima neprestano brujale strašne očeve riječi, jer je neprekidno vidio srdite njegove oči, kako ga probadaju kao nožem, te je besvijesno uzmicao, strah

ga spopadao za grlo, srce mu obamiralo, kosa se ježila — a iz pameti mu nestajalo srdžbe, gubila se ljubav, gubilo se sve, samo je preostao smrtan strah, ustreptala preneraženost i očajna, bolna nemoć...

Ni sam nije znao, kad je krenuo prema kući, kad mu dopre do ušiju ispred crkve bolni plač i glasne jadikovke. Kraj križa, što je stajao baš pred grobljanskim vratima, ležao je netko nice na snijegu, u sjeni, što je padala od plota. Ništa se nije moglo razaznati, on se nagne u misli, da je to nekakav stran putnik ili kakav pijanac — a to je ležala Hanka i molila smilovanja.

— Hajde kući, takva je zima, hodi, Hanuš! — molio je on, jer mu se čudno smekšala duša, a pošto se ona nije oglasila, silom ju je dignuo i odveo kući.

Ništa nisu govorili jedno s drugim, jer je Hanka gorko plakala.

VIII.

Poslije tog blagdana bilo je kod Boryninih kao u grobu — niti plača, niti vike, ni psovke, nego teška tišina, koja se kobno pritajila i bila puna svladavane srdžbe i tuge.

Cijela je kuća umuknula, zavila se u pokunjenost, živjela u neprekidnoj bojazni i očekivanju nečega strašnoga, kao da je pod krovom, koji će se svaki čas survati na glave.

Starac, kad se vratio kući, a ni kasnije, sutradan, nije rekao ni cigle Jagusi, ni pred Dominikovom se nije potužio, kao da se ništa nije dogodilo.

Nego razbolio se od te pritajene ljutine i nije se mogao dići s postelje, neprestano ga spopadala mučnina, probadalo ga na strani i vrućina ga tresla.

— Nije to ništa drugo, nego džigerica se upalila ili se strunila maternica! — reče Dominikova mažući mu bokove vrelim uljem; a on ne uzvrati ništa, nego samo bolno zastenje i ukočeno se zagleda u strop.

— Nije Jagusia ništa kriva, nije! — progovori ona tiho, da drugi u sobi ne čuju, jer se već bila teško zabrinula, što nije ni riječi rekao o jučerašnjem slučaju.

— Nego tko? — progunđa on.

— A po čemu bi ona bila kriva? Vi ste je ostavili samu i otišli ste da pijete u sobu, muzika je svirala, svi su igrali, zabavljali se, pa zar će ona kao

lipov svetac stajati u kutu, mlada je ona, zdrava i potrebna zabave. Prisilio ju je, pa je zaplesala s njim. Zar je mogla da ne pristane, svatko u krčmi ima pravo da poigra s kim hoće, a što je on izabrao nju i što je nije puštao iz šaka onaj razbojnik, to je uradio samo da vama napakosti, samo da vama napakosti!

— Mažite vi samo i nastojte, da brzo ozdravim, a nemojte me učiti pameti, dobro ja znam, kako je bilo, ne trebam ja vašega pričanja.

— Kad ste tako pametni, onda biste trebali znati, da mlada i zdrava žena također treba svoje radosti! Nije ni drvo, ni baba, udala se za čovjeka, pa joj treba čovjek, a ne stari djed, da s njim krunicu prebire, ne.

— A zašto ste mi je dali? — dobaci on podrugljivo.

— Zašto? A tko je onako slagao kao pas? Nisam ja napastovala vas, da je uzmete, nisam vam je ja podmetala, a ni ona sama! Mogla je poći za svakog drugog i za one, što su prvi u selu, toliko ih je bilo...

— Bilo ih je, ali ne za ženidbu...

— Da Bog da vam jezik ispao zbog takvog pasjeg lajanja!

— Istina vas je opekla kao kopriva, dok ste se tako trgli!

— Laž je gadna, to nije istina! Laž!

On navuče perinu na prsa, okrene se prema zidu i nije se više nijednom riječju oglasio na njeno žestoko dokazivanje, a tek kad je udarila u plač, prošapće zlobno:

— Kad baba ne može pratljačom, misli da će plačom.

Dobro je znao, što je rekao, dobro! Sada, kad se nije mogao dići s kreveta, palo mu je na pamet, što su prije o njoj govorili, razmišljao je o tome, sastavljao, sabirao, mozgao — i tolika ga srdžba spopadala,

takva ga ljubomora grizla, da nije mogao mirno ležati, prevrtao se po postelji, tiho kleo, okretao se licem prema sobi i zlobnim, jastrebovim je očima pratio Jagnu... a ona je bila nekako blijeda, izmršavila, kao pospana obilazila je po kući i samo je tužnim očima povrijeđena djeteta pogledavala u njega i tako je uzdisala, da se on ražalio i srce mu se pomalo kravilo, ali zato je ljubomora još većma rasla.

Trajalo je to tako gotovo nedjelju dana, te je jedva izdržala u kući. Imala je vrlo osjetljivu dušu — kao kakav cvijet, koji, čim dahne na njega zima, odmah povene i zadršće od boli. Mršavila je naočigled, nije mogla spavati, jelo joj nije prijalo, teško je mogla ostati sjedeći na mjestu i latiti se posla, sve joj je ispadalo iz ruku i neprestano ju je progonio strah, a kako i ne bi, kad je stari neprekidno ležao, stenjao, nijedne dobre riječi nije progovorio, nego je samo gledao u nju kao kakav razbojnik. Samo je osjećala na sebi njegove oči, neprestano, te nije više mogla da to izdrži. Dojadio joj život, a mučila ju je i neizreciva čežnja, kao i to, što ništa nije znala o Anteku, jer se nije te nedjelje dana javio, premda je ona više puta u suton u smrtnom strahu izvirivala prema plastu! A pitati nije smjela nikoga. Tako joj je već omrznuo život u kući, da je po nekoliko puta na dan otrčala k majci, no Dominikova je slabo sjedila kod kuće, obilazila je bolesnike ili čučala u crkvi, a ako je i bila kod kuće, stroga je bila prema njoj i gorke joj je zamjerke redala, a i braća su bila mrka, zlovoljna i zabrinuta, jer je stara izbila Šimeka trlicom, što je na Tri Kralja u krčmi zapio cijela četiri zlota. Zavirivala bi osim toga k susjedima, samo da joj nekako prođe dan, ali ni tamo joj nije bilo dobro. Doduše, nisu je istjerali, ali cijedili su riječi kroza zube, oštro je gledali, a svi su podjednako jadikovali zbog

starčeve bolesti i tužno su naricali, kakva su sada nastala grdna vremena.

A Józka, koliko je god samo mogla, ujedala ju je na svakom koraku, pa i Witek se bojao da na svoj način brblja pred gazdom, i tako nije imala s kim riječ da progovori. Sva joj je radost i razonoda bila u tome, kad je Pietrek naveče, nakon posla, tiho svirao na guslama u staji, pošto stari nije dopuštao da svira u sobi.

A zima je trajala ljuta, ciča i vjetrovita, te se moralo sjediti kod kuće!

Tek nekako u subotu izvukao se starac iz postelje, premda još nije bio ozdravio, toplo se obukao, jer je bila zima takva da je sve škripilo, i pošao u selo.

Skretao je u različite kuće, tobože da se malko ogrije, a drugdje i s poslom, znao je, štaviše, da rado pristane i s onima, kojima se prije bez riječi uklanjao, i svuda je prvi započeo razgovor o krčmi i cijeli je događaj u šalu obrtao i veselo je pričao, kako se ljudski napio, te je od toga i obolio.

Čudili su se tomu, odobravali mu, glavama klimali, ali nitko se nije dao nasamariti. Dobro su oni poznavali nepopustljivu oholost, a i to, kad je u pitanju čast, da si ga mogao na živoj vatri peći i da ne bi pisnuo ni slovca; isto su tako znali, kako se uvijek uznosio iznad drugih, oholio se, smatrao se najboljim u selu i mnogo pazio na to, da ga ne raznose po jezičinama.

Shvatili su, da sprečava i gasi spletke, što su se bile pronijele.

Pa stari Šimun, seoski kmet, reče mu ravno u oči, kako je i bio njegov običaj:

— Aj, haj, čovjek šljive bere, samo dvije nabere! Ljudsko je pričanje kao vatra, ne ćete je noktima ugasiti, sama mora da izgori! Samo ću vas podsjetiti,

što sam ono rekao prije vjenčanja: oženi l' se starac s mladom ženom, ne će vraga otjerati niti vodom posvećenom!

Boryna se naljuti na to i vrati se ravno kući, a Jaguś u misli, da je sve prošlo, dok je ustao, i da će se sve vratiti kako je bilo, odahne od srca i stade ga razgovorom zaokupljati, u oči mu se nadvirivati, umiljavati se i po sobi slatko gukati kao i prije... No on ju je dozvao k pameti odmah tako strogom riječju, da se prepala; a zatim nije postao drugačiji, nije ju milovao ni dragao, nije misli njene pogađao niti se brinuo za njenu milost, nego je strogo kao na sluškinju vikao zbog nereda i gonio ju na posao.

Od toga je dana opet sve prihvatio u svoje šake, pazio je i nije puštao iz ruku. Čitave je dane, čim je ozdravio, mlatio s Pietrekom i u štaglju radio oko žita, a da se ni za korak nije maknuo s dvorišta, a i naveče je u kući popravljao ormu ili bi na nogarima strugao različito gospodarsko oruđe i tako je budno pazio na Jagusiu, da se nije mogla maknuti ni za korak, a da ne bi pogledao za njom, štaviše, zaključao je njeno svečano ruho i nosio je pri sebi ključ.

Napatila se ona, da, napatila! Jer nije bilo samo to, da je zbog makar čega vikao i da nije jedne dobre riječi progovorio, nego je sve tako radio, kao da nije ona gazdarica, jer je Józki određivao sve, što treba raditi, s Józkom je raspravljao o različitim stvarima, kojih to curče nije ni razumjelo, ali on je Józki nalagao, da na sve pripazi!

A Jagne kao da nije ni bilo, prela je cijele dane, obilazila kao izvan sebe ili bi pobjegla k majci, da se požali i potuži. Stara joj nije pomogla, jer joj on reče strogo:

— Bila je gospodarica, radila je što je htjela, ništa joj nije ponestajalo, ali nije znala to cijeniti, pa neka

sada okuša nešto drugo! Samo vam to velim, recite joj, dok se ja još mičem, branit ću svoje dobro i ne ću dopustiti da me ismjehuju kao kakvu lutku, zapamtite to.

— Bojte se Boga, ona nije nikakvo zlo počinila!

— Da je počinila, ne bih ja tako govorio ni tako postupao! Ali dosta je već to, što se plela s Antekom!

— U krčmi, u plesu, pred svima!

— Eh, samo u krčmi! Eh... Zaključio je naime, kad je ono našao njenu maramu u ljesi, da je zacijelo morala izaći k Anteku.

I nije se dao razuvjeriti, ni u šta nije vjerovao i čvrsto je ostao pri svojem, a na kraju još reče:

— Dobar sam ja čovjek, miroljubiv, to svi znadu, ali ako me tko ošine bičem, spreman sam uzvratiti lijevčom.

— Bijte onoga, tko vam je skrivio, ali ne činite krivice, jer iz svake krivice odmazda nastaje.

— Tko brani svoje, ne čini krivice!

— Samo da na vrijeme uvidite, gdje je vašemu kraj!

— Prijetite, kao što vidim!

— Ja samo kažem svoje, a vi se suviše pouzdavate u sebe. Pazite i na to, što tko čini, sebi čini.

— Došta mi je tih vaših pouka i mudrolija, i ja imam svoju pamet! — razljuti se Boryna.

I tako se svršilo, pošto Dominikova, videći njegovu tvrdoglavost i nepopustljivost, nije tu stvar više potaknula, nadajući se, da će to proći samo od sebe i da će se već nekako srediti, ali on nije nijednoga dana popustio, upeo se i ta mu je zloćudnost godila, pa premda se više puta noću, kad bi čuo Jagusino plakanje, nehotice trgnuo i htio da siđe k njoj, ipak bi se svladao pretvarajući se, da je ustao samo da pogleda kroz prozor ili da li su vrata pozatvarana.

Trajalo je to tako nekoliko nedjelja dana. Jagni je bilo teško, tužno i tako mučno, da je to jedva podnosila, nikoga nije smjela pogledati, stid ju je bilo pred selom, jer su svi dobro znali, što se zbiva kod Boryninih.

Kuća se posve smračila, a oni su prolazili kućom tiho, bojažljivo kao kakve sjene.

Istina, slabo je tko k njima zalazio imajući i kod svoje kuće dosta kavge! Knez se nije pojavljivao, uvrijeđen, što Boryna nije htio da kumuje kod krštenja, samo su kadšto znali naići sinovi Dominikove, dotrčala bi koji put Nastka Gołębianka s kudjeljom, ali i ona bi dolazila više k Józki i da se nađe sa Šimekom, pa od nje nije bilo nikakve radosti, a i Rok bi kadšto naišao, ali videći mrka i srdita lica, kratko bi se zadržao.

Samo je kovač dolazio svako veče i dugo je sjedio, a koliko je mogao, još je podjarivao staroga protiv Jagne i uvlačio se u novu milost, a dakako da je često zalazila i Jagustynka domećući svoje tamo, gdje je bilo svađe. I Dominikova je dolazila svaki dan i svaki dan je ponavljala, neka Jagna staroga ublaži pokornošću.

Ali što će, kad Jagna nije mogla da se ponizi, ni za što nije mogla, naprotiv, u njoj se dizao otpor i bijes ju je sve češće spopadao. Mnogo joj je u tom bila od pomoći Jagustynka. Jednom je tiho započela:

— Jaguś, od sveg srca si mi se smilila, kao da si mi rod rođeni! Taj te stari pas progoni! a ti trpiš kao jaganjac! Ne rade tako žene, ne!...

— Nego kako? — zapita ona prilično radoznalo, jer joj je već dozlogrdilo to stanje.

— Zlo ne ćeš suzbiti dobrotom, nego samo još većim zlim! On postupa s tobom kao sa sluškinjom, a ti ništa; vele, da ti je ruho zaključao u škrinju,

na svaki ti korak vreba, dobre riječi ne progovori — a ti što? Uzdišeš, truješ se i božje smilovanje očekuješ! Tko se sam ne krene, tog se ni Bog ne spomene! Da on sa mnom tako postupa, znala bih ja, što da uradim! Józku bih izlupala da ne gazduje u kući, jer si ti gazdarica, a čovjeku ne bih popustila ni u čem! Ako hoće rata, neka mu bude takav rat da mu na grlo izađe! Ej, samo dopusti mužu da nad tobom gospodari, odmah će se latiti batine i ne zna se, kako će se to svršiti!

— A ponajprije — spusti glas i stade joj šaptati na uho — odbij ga kao tele od krave, nemoj ga puštati k sebi ni najmanje, drži ga kao psa pred pragom! Odmah ćeš primijetiti, kako će se smekšati i udobriti!

Jagna ustane od kudjelje da sakrije pocrvenjelo lice.

— A što se stidiš, ludo? U tome nema zla. Sve žene rade tako i radit će tako, to nisam ja prva izmislila! Zna se, da ćeš muža dalje povesti suknjom nego psa čvarkom, jer će pas prije doći k pameti! A staroga je još lakše nego mladoga, jer je lakomiji i teško mu je obilaziti po tuđim kućama! Samo ti tako učini, pa ćeš mi još zahvaliti! A ono, što laju o tebi i o Anteku, to ne primaj k srcu. Da si kao ovaj novi novcati snijeg, oni će na tebi vidjeti čađu! Takav je uređaj svijeta, tko je popustljiv, tome ne dopuštaju ni da prstom gane, a tko ne mari, što o njemu govore, nego je jak i ohol, taj može da radi, što mu drago. Proti njemu ne će nitko ni riječi pisnuti, nego će se umiljavati kao pseto! Jakima pripada cijeli svijet, nepopustljivima i svojeglavima! Dosta su se nalajali o meni, dosta, a i o tvojoj majci isto tako, jer se znalo za ono, što je bilo s Florekom...

— Ne dirajte mi majku!

— Neka ti ostane sveta! Istina je, da svatko treba da ima po koju svetinju.

Dugo je još govorila, učila ju, dok se polako, i nezapitana nije raspripovijedala o Anteku, štogod je samo mogla da izmisli! Jagusia je požudno slušala, ali se nijednom riječju nije odala, no ove je savjete dobro upamtila i čitav je dan o njima razmišljavala! A naveče, kad je bio došao Rok, kovač i Nastka, reče starome:

— Dajte mi ključeve od škrinje, moram ruho provjetriti!

On ih dade malko postiđen, jer je Nastka prasnula u smijeh, ali uza sve to, kad je svršila s premještavanjem, on ispruži ruku za ključem.

— Tamo je samo moje ruho, ja ću sama čuvati ključ! — reče ona oholo.

I od te se večeri započeo pakao u kući! Starac se nije promijenio, ali ni ona nije popuštala, na svaku je riječ uzvraćala s tolikim pljuskom i tako glasno, da se njena vika čula čak na put. To nije mnogo koristilo, pa je počela da sve radi uprkos.

Józku je zadirkivala na svakom koraku i često ju je znala tako bolno kaštigovati, te je djevojče plačući potrčalo da se na nju potuži, ali to nije ništa pomagalo, Jagna je još većma bjesnjela, ako nije sve bilo po njenoj volji. A naveče se naumice selila na drugu stranu ostavivši staroga u prvoj sobi, i tamo je silila Pietreka da svira prateći ga pjevanjem različitih pjesama sve do u kasnu noć; a u nedjelju bi se opravila kako je znala najbolje i ne čekajući muža sama bi krenula u crkvu zastajkujući usput s momcima.

Starac se čudio toj promjeni, bjesnio od srdžbe, pokušavao da ne popusti, sprečavao, da se to ne pronese selom, ali ipak nije suzbio njene mušice, nego je sve češće, samo da bude mir, popuštao.

— Draga moja! jagnje je bila na oko, umiljata ovčica, a sada se nakostriješila! — uzvikne on jednom Jagustynki.

— Kruh ju je naduo pa se ponijela! — odvrati ona ogorčeno, jer je uvijek bila istog mišljenja kao onaj, s kim je govorila. — Ali reći ću vam, dok je kada, treba da nečim tvrdim istjerate njene mušice, jer kasnije ne ćete moći ni lijevčom!

— To nije Borynin običaj! — reče on ponosno.

— Čini mi se, da će i kod Boryninih to dospjeti! — šapne ona zlobno.

Nekoliko dana nakon toga, odmah poslije Svijećnice, javi Ambrozije naveče, da će župnik sutradan obilaziti s koledom.

Od rana jutra latiše se spremanja, pa se i stari, samo da se ukloni paklu, jer se Jagna oborila na Józku, prihvatio čišćenja snijega u ljesi; prozračili su sobe, òpajali zidove od paučine, Józka je žutim pijeskom posula hodnik i trijem i žurno su se presvukli u svečano ruho, jer je župnik bio već u nedalekom susjedstvu, kod Balcerekovih.

Doskora stadoše župnikove saone pred hodnikom, a on u roketi preko krznenog kaputa, predvođen od dva orguljaševa sina, obučena kao da služe misu, uđe u sobu — izgovori latinske molitve, poškropi i pođe na dvorište da posveti zgrade i cijelo imanje. Boryna je pred njim na tanjuru nosio posvećenu vodu, a on se glasno molio i sve po redu posvećivao, kraj njega su išli orguljašići pjevajući kolede i iz sve snage zvoneći zvončićima, a ostali su išli za njima kao kakva procesija.

Obavivši posvetu vratio se u sobu i sjeo da se odmori, a kad je Boryna sa slugom istresao u saone pola mjerice zobi i frtalj graha, stade župnik ispitivati Józku i Witeka, kako znadu molitve.

Tako su fino znali, da se začudio i zapitao, tko ih je to naučio.

— Očenaš me je naučio Kuba, a katekizam i početnicu Rok! — odgovori Witek smiono, te ga je župnik pogladio po glavi, no Józku je tako napustila odvažnost, da se samo zacrvenjela, zaplakala i ni riječi nije progovorila! Dao im je svakome po dvije sličice i upućivao ih, kako treba da slušaju stariję, da se mole Bogu i da se čuvaju grijeha, jer nečastivi vreba na svakom koraku i mami u pakao. A onda digne glas, pogleda u Jagnu i prijeteći dovrši:

— Velim vam, da ništa ne će ostati tajno pred okom Božje pravde, ništa! Čuvajte se dana suda i dana kazne, kajte se i popravite se za vremena!

Djeca briznuše u plač, jer im se pričinilo kao da su u crkvi na propovijedi, a Jagusino je srce zakucalo tako plaho i rumenilo joj polilo obraze, jer je dobro shvatila, da on to njoj govori, ali čim se Maćej vratio, izišla je odmah jer nije smjela da pogleda župniku u oči.

— Htio bih da se s vama porazgovorim, Maćeju! — šapne on kad ostadoše sami, reče mu da sjedne za stol, nakašlje se, ponudi ga burmutom, obriše nos maramicom, iz koje je dopirao miris kao iz kadionice, kao što je kasnije pričao Witek, protegne prste te su pucali u zglobovima i poče tiho da govori:

— Kazivali su mi ljudi, što se ono dogodilo u krčmi, kazivali su!

— Pa da, bilo je to pred cijelim svijetom! — ponovi starac tužno.

— Ne idite u krčmu i ne vodite onamo žene, toliko vam ja to branim, u prsa se lupam, molim, ali to ništa ne pomaže, svi svoje tjerate, ali ipak usrdno Bogu zahvalite, što tamo nije većega grijeha bilo, kažem vam, nije bilo!

— Nije bilo! — Lice mu se zasjalo, jer je župniku vjerovao.

— Kazivali su mi i to, kako je strogo kažnjavate zbog toga. Ne radite pravo, a tko čini krivicu, griješi, kažem vam, griješi!

— Ali kako bih, samo sam htio da je malko stegnem! samo...

— Antek je kriv, a ne ona! — prekine ga on žestoko. — Naumice ju je, da vam napakosti, prisilio da pleše, zacijelo je htio da dođe do kavge s vama, velim vam, htio je zapodjenuti kavgu s vama! — uvjeravao ga je župnik svečano, kako je bio upućen od Dominikove, kojoj je potpuno vjerovao. — Ali, što sam ono htio reći... aha... ždrebica obilazi po staji, valjalo bi je zatvoriti u pregradu, jer će se ritnuti konj i evo nesreće, lani mi je baš tako bila upropaštena kobila! od kojeg je to ždrijepca?

— Od mlinarova!

— Odmah sam poznao po masti i po zvijezdi na čelu, valjano ždrijebe! Ali s Antekom treba svakako da se pomirite. Taj se čovjek posve zanemario zbog te vaše kavge.

— Nisam se s njim posvadio, pa ga ne ću moliti ni da se pomirimo — reče starac tvrdoglavo.

— Svjetujem vam to kao svećenik, a vi radite što vam savjest nalaže, no velim vam samo to, da taj čovjek vašom krivnjom propada, danas su mi baš kazivali, da samo u krčmi sjedi i sve seljake buni, protiv starijih se diže i navodno nešto smjera protiv dvora.

— Ništa mi nisu o tom govorili.

— Kad se šugava ovca ušulja u stado, sve zarazi! A iz tog dogovaranja protiv dvora može se izroditi velika nesreća cijelom selu — no Boryna nije htio da o tome govori, pa župnik prozbori još o različitim stvarima, a napokon reče:

— Samo sporazumno, dragi moji, samo sporazumno — uzme burmuta i natakne kapu. — Na sporazumu se osniva cijeli svijet, složno, dobrotom, pa će se i dvor s vama nagoditi, govorio mi je, kazivao mi je tako nešto i vlastelin, dobar je on čovjek, htio bi on da to riješi kao susjed sa susjedima...

— Vučje je to susjedstvo, protiv takvog je najbolje sredstvo kolac ili gvožđe.

Župnik se žacne, pogleda ga u lice, ali kad se sreo s njegovim sivim, hladnim, neumoljivim očima i stisnutim usnama, žurno se okrene i protare ruke od uzbuđenja, jer mu sukobi nisu bili dragi.

— Moram ići. Samo ću vam reći, da ne treba da se omrazite ženi pretjeranom strogošću, mlada je, puna joj je glava koječega kao svakoj ženi, pa treba da s njom postupate mudro i pravedno, jedno da ne vidite, drugo da ne čujete, a na treće da se ne obazirete — pa ćete se tako ukloniti nesporazumcima, jer iz njih se rađaju najgora zla. Gospod Bog će uvijek blagosloviti složne, velim vam, blagoslovit će! Kakav je to vrag! poviče i digne se, jer ga je roda, što je nepomično stajala kraj škrinje, iz sve snage kljucnula po njegovoj blistavoj čizmi.

— To je roda, Witek ju je jesenas pripitomio, zaostala je sirota, izliječio ju je, jer je imala slomljeno krilo i sada je tu u kući, lovi miševe kao mačka.

— No, znate, još nikada nisam vidio pripitomljenu rodu, čudo, pravo čudo!

Sagne se prema rodi, htjede da je pomiluje, ali roda se nije dala taknuti, svinula je vrat i postrance vrebajući opet je kljucala po župnikovim čizmama.

— Znate, tako mi se sviđa, da bih je htio od vas kupiti. Hoćete li je prodati?

— Što da je prodajem, dječak će vam je odmah odnijeti u župni dvor.

— Poslat ću Waleka po nju.

— Ne da se ona dirnuti ni od koga, samo jedino Witeka sluša!

Pozvaše dječaka, župnik mu dade złotówku i reče mu, neka donese rodu u sumrak, čim se on vrati s obilaženja po kućama, ali Witek udari u dreku i čim je župnik izišao, ponese rodu u staju i tamo je urlao gotovo do večera, te ga je stari morao ušutkati remenom i podsjetiti ga, da pticu odnese. Dječak je dakako, morao poslušati, ali srce mu je pucalo od tuge i boli, ni kajiša nije suviše bolno osjetio, išao je kao da mu je pamet pomućena, s nabreklim očima od plača, a kad bi dospio hvatao bi rodu, grlio je, ljubio i jecao tužnim plačem . . .

A podveče, kad se već župnik bio vratio iz sela, zagrnuo je rodu svojom surkom, da je zaštiti od zime i zajedno s Józkom — ptica je naime bila teška — plačući gorko odnesoše je u župni dvor, a za njima je trčao Łapa i također nekako žalostivo lajao.

Stari čim je duže razmišljavao o župnikovim riječima i o njegovom onom iskrenom uvjeravanju, tim se većma vedrio, umirivao i polagano, neprimjetljivo mijenjao svoje vladanje prema Jagusi.

Sve se vraćalo u stanje, kako je bilo prije, ali se u kuću nije vratila nekadašnja vesela vreva, onaj unutrašnji mir i tiha duboka vedrina!

Bilo je kao s razbitim loncem, koji, premda je bio zakrpan i naokolo bio čitav, ipak je negdje curio i propuštao vodu tamo, gdje ni prema svijetlu ne bi mogao razaznati.

Tako je bilo i u Boryninoj kući, jer su kroz onu slogu na neprimjetljive pukotine procurivale pritajene nepovjerljivosti, pomalo već izblijedjele, ali još uvijek žive zamjerke i sumnje, koje još nikako nisu bile izbrisane.

Starac naime još uvijek, uza svu najbolju volju, nije izgubio nepovjerenja i gotovo je nehotice ali neprestano budno pazio na svaku Jagusinu kretnju, a ona nije ni na jedan tren zaboravila na onaj postupak i na one oštre riječi, u njoj je neprestano kipjela odmazda pošto nije mogla da umakne pred tim njegovim pronicavim očima, što su na nju pazile.

A možda ga je i zato, što je na nju pazio i što joj nije vjerovao, zamrzila još većma i sve jače ju je vuklo k Anteku.

Znala je tako zgodno udesiti, da se svakih nekoliko dana sastajala s njim kraj plasta. U tome im je pomogao Witek, koji je posve ohladio prema gazdi zbog one rode, a prionuo je k Jagni, jer mu je sada davala bolje užine, više namazano, a počesto mu je i od Anteka kapnuo koji groš. No najviše im je pomagala Jagustynka. Ona se tako znala ušuljati u Jagninu milost, toliko je stekla povjerenja kod Anteka, da se naprosto nisu mogli sastati bez njene pomoći. Ona im je donosila glasove, ona je pazila na starca i čuvala ih od iznenađenja! A sve je to činila od čiste zlobe prema cijelom svijetu! Osvećivala se drugima radi svojih krivica i nepravda; nije trpjela ni Jagusiu ni Anteka, a još manje staroga, kao uopće nijednog bogataša u selu, koji imaju svega, a ona nema ni kuta, gdje da sklone svoju glavu, ni žlice hrane! Ali isto je tako mrzila sirotinju i još većma ju je ismjehivala.

Prava pravcata đavolska kuma, a možda još i gore od toga, kako se o njoj govorkalo po selu.

— Spopast će se za gušu i izgrist će se kao bijesni psi — mislila je često, vanredno zadovoljna svojim radom, a kako zimi nije bilo mnogo posla, obilazila je s kudjeljom po kućama, prisluškivala, podjarivala jedne protiv drugih podrugujući se svima podjednako. Ljudi se nisu usuđivali, da pred njom zatvore svoja

vrata, jer su se bojali njenog neopranog jezika, a uglavnom zato, što je, kako vele, imala opake oči... nailazila je i k Antekovima, ali najčešće se sretala s njim, kad se vraćao s posla i tada bi mu punila uši novostima od Jagne.

Nekako dvije nedjelje dana nakon župnikova pohoda kod Boryninih zatekla ga je kraj jezera.

— Znaš, stari se žestoko okomio na tebe pred župnikom.

— A što je opet lajao? — zapita on nehajno.

— Da podjaruješ ljude protiv dvora, da bi te trebalo predati žandarima, i još koješta drugo...

— Neka samo pokuša. Prije no što bi me zatvorili, takvoga bih mu pijetla pustio na krov, da ni kamen ne bi ostao na kamenu! — poviče on strastveno.

Ona smjesta pohrli k starcu s tom novošću, a on je dugo razmišljavao i napokon tiho progovorio:

— To mu je slično, on je razbojnik, to mu je slično.

I više nije rekao ni riječi, nije htio da se s babom upušta u povjerljivosti, ali čim je naveče stigao Rok, on mu se povjeri.

— Ne vjerujte u sve, što vam Jagustynka javlja, ona je opaka žena!

— Možda to i nije istina, ali bivalo je takvih slučajeva. Tako je stari Pryczek zapalio svoga šurjaka, jer su ga omalili kod diobe, sjedio je zbog toga u tamnici, ali zapalio je. Pa i Antek može to isto učiniti, mora da je tako nešto natuknuo, jer nije mogla sasvim izmisliti.

Ali Rok, kako je bio čovjek dobar, veoma se zabrinuo i stao ga nagovarati:

— Pomirite se, prepustite mu nešto zemlje, pa i on mora živjeti, brže će se smiriti i ne će više biti razloga svađi i prijetnjama...

— Ne, makar propao, makar s torbom išao po svijetu — i to ću učiniti, ali dok sam živ, ne dam nijednog razora. To, što me je tukao i sa mnom postupao kao sa psom, to bih mu još oprostio, premda teška srca — ali ako on smjera na još nešto drugo!...

— Napuniše vam uši, a vi to uzimate k srcu!...

— Da, to nije istina, dobro... ali da bi se tako što moglo dogoditi... tu me pamet ostavlja i zima mi prolazi kroz kosti... kad pomislim, da bi se tako što moglo dogoditi...

Stisne pesnicu i ukoči se od groze, da bi se tako što moglo dogoditi. Ništa nije znao, nikada nije ni mislio na to, štaviše, bio je u dnu duše siguran, da je Jagusia nedužna, ali je osjetio, da u toj sinovoj mržnji prema njemu mora da se nalazi nešto malo više od ljutnje i srdžbe radi zemlje, da onaj bijes, što ga je onda vidio u njegovim očima, proizlazi iz drugoga vrela, dobro je on to osjećao — i baš je u taj čas i on u svojoj nutrini očutio istu tu mržnju hladnu, osvetljivu i neumoljivu, pa se okrenuo prema Roku i tiho rekao:

— U Lipcu je pretijesno za nas dvojicu!

— Što vam to opet pada na pamet, što? — klikne Rok prestrašeno.

— Sačuvaj Bože, da mi on dopadne šaka kojom prilikom...

Rok ga je umirivao, objašnjavao mu, ali ništa nije postigao.

— Vidjet ćete, on će me zapaliti!

I od toga je časa slabo kada bio miran. Svakoga je sumraka neopazice pazio, vrebao iza ugla, obilazio kuću i zgrade, zavirivao pod strehe, a noću se često budio, cijele sate prisluškivao i na najmanju lupu skakao s kreveta i sa psom obilazio sve kutove. Jednom je kraj plasta primijetio nekakve izgažene, napolak za-

sute tragove, kasnije ih je primijetio i kod nogostupa i još se čvršće uvjerio, da Antek noću dolazi i da samo izgleda priliku za palež. Ništa mu drugo tada još nije padalo na pamet.

Kupio je od mlinara vanredno ljuta psa i sagradio mu kućicu kraj štaglja, neprestano ga dražio, malo mu jesti davao, huckao ga, te je pas noću jurio i ujedao kao da je bijesan, napadao na svakoga, pa je mnoge prilično obogaljio, te su se i tužbe zbog toga digle.

Ali uza sve te opreznosti i pažnju starac je mršavio i tako oslabio, da mu je pojas padao na pol bedara, pocrnio je, pogurio se, noge za sobom vukao i osušio se kao iver od tih potajnih misli i briga, pa su mu oči sjale kao da je bolestan.

A kako nikoga nije puštao bliže k sebi, a nije imao pred kim da se povjeri i potuži, to ga je ta vatra sve jače pekla i žegla.

A nitko nije ni slutio, što se to krije u njegovoj nutrini i što ga podgriza.

Budnije je pazio na svoje dobro, nabavio ljuta psa, noću bdio, to su tumačili tako, pošto su se te zime začudo razmnožili vuci i gotovo su svake noći znali nahrupiti u selo, često se čulo njihovo zavijanje, a često su znali podrovati i staje, gdjegdje bi štogod i odnijeli. A usto se, kao uvijek uoči proljeća, govorilo i o kradljivcima sve češće; govore, ukrali su seljaku iz Dębice par kobila, u Rudki su ukrali krmka, a drugdje opet kravu — i kao kad kamen padne u vodu, nigdje im ni traga! — pa se mnogi u Lipcu počešao po glavi, pregledavao brave i čuvao staju, jer su imali u cijeloj okolici najbolje konje.

I tako je prolazilo vrijeme polako i podjednako kao sati na uri, te ga čovjek ne može ni požuriti ni usporiti!

Zima je neprestano bila oštra premda promjenljiva kao rijetko kada; bilo je takvih mrazova kakvih nisu pamtili ni najstariji ljudi, onda su pali veliki snjegovi, zatim je bilo nekoliko tjedana kad se otkravilo, voda je napunila jarke, a gdjegdje su i razori pocrnjeli, onda su opet nastale takve mećave, toliki zapusi, da svijeta nisi očima vidio, a iza njih su nastajali dani mirni, tihi i sunce je tako grijalo, da su se putovi napunili djecom, ljude snašla radost, a starci se grijali kraj zidova.

U Lipcu je pak teklo sve svojim drevnim tokom. Komu je smrt bila suđena — umro je, komu radost — veselio se, komu bijeda — jadikovao je, komu bolest ispovijedao se i čekao svoj kraj — i guralo se tako nekako uz božju pomoć, od dana u dan, od tjedna do tjedna, samo da se dočeka proljeće, ili ono, što je komu suđeno.

Međutim je svake nedjelje grmjela u krčmi muzika, veselilo se, pilo, kadšto se i svađalo, kadšto i počupalo, a župnik je iza toga korio s propovijedaonice, a događalo se i drugo koješta. Protraćili su se svatovi Kłębove kćeri, tri su se dana zabavljali i to tako bučno, da su govorili, kako je Kłęb od orguljaša za tu svadbu pozajmio pedeset rubalja. Kmet je priredio također prilične zaruke kćerine s Płoszkom. A drugdje se opet proslavilo krštenje, ali rijetko gdje, jer još nije bilo vrijeme. Mnogo se žena nadalo tek na proljeće.

Nekako je u to vrijeme umro i stari Pryczek, jedva je nedjelju dana bolovao, a bila mu je siromahu tek šezdeset i četvrta — cijelo je selo pošlo na pogreb, jer su djeca priredila obilnu daću...

Gdje su se večerom sastajali na prelo, tamo se sakupilo toliko cura i momaka, da se razvila takva zabava, smijeh, veselje — da ti se srce rastopi, a pogotovo

jer je Mateuš, koji je bio već sasvim ozdravio, vodio mlađariju i izvodio najviše obješenjakluka.

A tek ono svagdanje šuškanje, ogovori, srdžbe, svađe, susjedske zamjerke, glasine — od njih se selo treslo. Kadšto bi naišao po koji stari prosjak, koji je pričao svašta i koješta o svijetu i proveo u selu po nekoliko sedmica.

Kadšto bi opet stiglo pismo od kojeg momka iz vojske, koliko je tu bilo čitanja, savjetovanja, pričanja, uzdisanja djevojačkog i plakanja materinskog, te je dostajalo za nekoliko nedjelja!

Pa druge stvari! Tako je na priliku Magda pošla u službu u krčmu, Borynin je pas ujeo Walekova dječaka, pa su prijetili procesom. Andrijina se krava udavila krumpirom, pa ju je morao priklati Ambrozije, Grzela je uzajmio od mlinara sto i pedeset rubalja i založio mu livadu, kovač je kupio par konja, te su se svi čudili tomu veoma i mnogo su o tom raspredali, velečasni je bolovao punu nedjelju dana, pa je dolazio župnik iz Tymova da ga zamijeni — a govorilo se o lopovima, babe su blebetale o svakakvim sablastima, a često i o vucima, jer su, kažu, podavili ovce u dvoru, o gospodarstvu, o svijetu, o ljudima, i o drugom koječem, da to nitko ne bi mogao ni zapamtiti ni iskazati! I tako je bivalo neprestano nešto novo, te je svima dostajalo i za dane i za duge večeri, jer nikome nije u zimsko doba ponestajalo vremena.

Istim su se tim bavili i kod Boryninih, samo s tom razlikom, što je starac nepomično sjedio kod kuće, ni na kakve zabave nije polazio, a ni ženskadiji nije dopuštao da idu, pa je Jagusiu već očaj spopadao, a Józka je po cijele dane gunđala od srdžbe, jer joj je nekako čudno dojadilo sjedeći u kući. Jedina im je radost bila, što im nije branio poći na prelo, ali samo u one kuće, gdje su se sastajale samo starije žene.

I tako su većinom provodili večeri sjedeći kod kuće.

Jedne večeri, nekako potkraj veljače, našlo se nekoliko njih i sjedili su na drugoj strani kuće, jer je Dominikova tamo tkala platno uz lampicu, a drugi se radi ljute zime skupiše oko ognjišta. Jagusia i Nastka prele su da su im vretena sve zujala, večera se spremala, Józka se vrzla po sobi, a stari je istrésao lulu na ognjište i duboko razmišljavao, pa se gotovo ni oglasio nije. — Svima je dosadila tolika tišina — samo je vatra pucketala, iz kuta cvrčao cvrčak, tkalački stan na mahove udarao, ali nekako nitko da se javi, pa Nastka poče prva:

— Hoćete li sutra na prelo kod Kłębovih?

— Danas nas je pozvala Marysia.

— Rok je obećao, da će sutra tamo iz knjige čitati historiju o kraljevima.

— Pošla bih, ali još ne znam... — pogleda u starca pitajući.

— I ja bih pošla, tata... — zamoli Józka.

On ne odgovori, jer je pas žestoko lajao na hodniku, a odmah iza toga ušuljao se plaho Jasiek, nazvan od šale razvratnikom.

— Zatvaraj vrata, blesane, ovo nije štala! — drekne Dominikova.

— Ne boj se, ne će te nitko pojesti, što se obzireš? — upita ga Jagna.

— Jer, ovaj... róda mora da se negdje pritajila i kljucnut će me... — mucao je Jasiek bacajući plahe poglede po kutovima.

— Oho, rodu je gazda dao velečasnom, ništa ti ona ne će učiniti! — promrmlja Witek.

— Ne znam, zašto ste je i držali, samo je ljude vrijeđala!

— Sjedi i ne buncaj koješta! — zapovjedi mu Nastka i pokaže mu mjesto kraj sebe.

— Eh, kome je ona što zlo učinila, možda samo ludama i tuđim psima! Išla je po sobi kao kakav vlastelin, miševe je lovila, svima se uklanjala s puta, pa su je dali iz kuće! — šapne dječak gorko.

— Mir, mir, na proljeće ćeš pripitomiti drugu, kad toliko žališ za rodom!

— Ne ću je pripitomiti, jer će i ova još biti moja, čim nastane toplije vrijeme, već sam ja smislio kako ne će ostati u župnom dvoru, nego će doletjeti!

Jasiek je na svaki način želio da sazna, koji je to način, ali Witek se otrese:

— Ludo! kokoške pipaj pa smisli što bolje. Tko ima svoju pamet, taj će već pronaći način i ne će od drugih preuzimati!

Nastka ga ukori braneći Jaška, jer joj je mnogo stalo do njega, istina, bio je glupan, selo ga je ismjehivalo, šeprtlja je bio, ali jedinac na deset jutara, djevojka je zato sračunala tako, pošto je Šimek imao samo pet jutara, a nije se znalo, da li će mu Dominikova dopustiti da se ženi, to je momka privukla k sebi, te je on neprestano išao za njom, a držala ga u pričuvi za svaki slučaj.

Sjedio je on tako kraj nje, zavirivao joj u oči i razmišljavao, što da kaže, kad uđe knez, koji se već bio sa starcem pomirio i poviče odmah s praga:

— Pozivnicu vam nosim, sutra treba da se javite pred sudom u podne.

— Na raspravu zbog krave?

— Tako tu piše zbog krave s dvorom!

— Rano ujutro treba krenuti, jer je do kotara komad puta. Witek, otiđi odmah k Pietreku i udesi sve, što treba, a ti ćeš ići kao svjedok. A je li obaviješten Bartek?

— Danas sam bio u kancelariji, za sve sam donio pozivnice, krenut ćete svi zajedno, ali dvor je kriv, pa neka plati.

— A kako ne bi bio kriv, onakva krava!

— Hodite na drugu stranu, imam s vama razgovora! — šapne knez.

Prijeđoše i tako su dugo sjedili, da im je Józka tamo dala večeru.

Knez ga je nagovarao, ne po prvi put, da se k njima pridruži, da ne prekine s dvorom, da odgodi raspravu, da čeka, da ne ide s Kłębom i s ostalima i tome slično. Starac se sve dosad kolebao, smišljao, nije odbijao, ali nije pristajao ni uz jednu ni uz drugu stranu, jer se grdno bio razljutio, što ga ono onda nije vlastelin pozvao na vijećanje kod mlinara.

A knez, kad je vidio, da ga ne će obrlatiti, reče naposljetku, da ga primami:

— Znate li, da smo se ja, mlinar i kovač nagodili s dvorom, da ćemo nas trojica voziti drvo u pilanu, a zatim daske u grad.

— Dakako da znam, dosta su vas se napsovali drugi, što nikomu ne date da zaradi.

— Baš ja mnogo marim što laju, šteta je vremena, samo hoću da vam kažem, što smo u troje udesili — samo slušajte, što ću vam reći.

Starac žmigne i napne uši, kakva li će to biti podvala.

— Zaključili smo, da vas pripustimo u zajednicu. Vozit ćete koliko i mi! Potpregu imate dobru, sluga i onako samo ljenčari, a zaslužba je sigurna, plaćaju po kubiku. Prije no što se počnu poslovi u polju, zaslužit ćete kojih sto rubalja.

— A kad ćete početi prevoziti? — reče Boryna nakon duga promišljanja.

— Pa makar i sutra. Sijeku već u bližoj sječi, a put nije najlošiji, pa dok je saonik, može se mnogo odvesti. Moj sluga polazi u četvrtak.

— Vražju mater, samo da mi je znati, kako će se svršiti moje ročište zbog krave.

— Priključite se nama, sve će se dobro svršiti, kažem vam to ja, knez...

Starac je dugo mozgao pogledavajući pozorno u kneza, pisao nešto na klupi kredom, češao se po glavi dok napokon ne reče:

— Dobro, vozit ću i uortačit ću se s vama.

— Kad je tako, skrenite sutra poslije suda k mlinaru, pa ćemo se još dogovoriti, a ja moram ići, jer mi kovač okiva saone.

Otišao je vrlo obradovan misleći, da je staroga kupio tim dovozom drva i da ga je na svoju stranu obrlatio.

Dakako, mlinar se mogao složiti s dvorom, njihova zemlja nije bila sesijska i nije mu nimalo stalo do šume; a i knez je živio na nekadanjoj crkvenoj zemlji, a kovač isto tako, ali nije on, Boryna! Računao je u sebi: kirijašenje je kirijašenje, ali pitanje sječe posebno je pitanje, dok se nagode s vlastelinom ili dok se s njim zavade, proteći će još dosta vremena... a što mu škodi da njima odobrava, da se pravi lud, da s njima drži, kad on i onako ne će od svoga odstupiti, a međutim ne škodi zaslužiti tom prilikom nekoliko desetaka rubalja, konje i onako treba hraniti i slugu plaćati! — nasmiješi se sam sebi, protare ruke i zadovoljno progunđa:

— Glupi su kao ovnovi, misle, da su me nasamarili kao kakvo magare, lude!

Vrati se k ženskinju vrlo dobre volje. Jagusia nije bila u sobi.

— A gdje je Jagusia?

— Odnijela je krmu svinjama! — odgovori Nastka.

Veselo se razgovarao, šalio se s Jaškom i s Dominikovom, ali je sve nemirnije iščekivao ženu, jer nekako dugo nije dolazila. Nije dao da se po njemu pozna, nego je izišao na dvorište. Sluge su u štaglju, na gumništu, spremali saone za sutrašnju vožnju, jer je trebalo na salince metnuti i pričvrstiti koš. Prigleda, progovori riječ, zaviri konjima, zaviri svinjama i u staju — ali Jagne nije bilo nigdje. Stane pod podstrešicu malko u mraku i stade čekati. Noć je bila mračna, dizao se hladan vjetar šumeći, krupni, teški oblaci su se gonili po nebu u krdima, snijeg je na mahove pršio.

Tako po prilici nakon jednog ili dva očenaša javi se na prijelazu nogostupa neka sjena — starac se brzo makne, priskoči i bijesno šapne:

— Gdje si bila, a?

Ali Jagna, premda se u prvi čas prestrašila, odvrati podrugljivo:

— Pogledajte, lako ćete nanjušiti! — i pođe u kuću.

On iza toga nije ništa o tom spominjao, ali kad su se spremali na spavanje, reče blago i posve meko i ne dižući oči prema Jagni:

— Hoćeš li sutra da odeš k Kłębovima?

— Ako ne branite, idem s Józkom.

— Ako hoćeš, ne zadržavam te... ali ja idem na sud, kuća će ostati na božjoj volji, bolje bi bilo da ostaneš kod kuće...

— Zar se ne ćete vratiti prije mraka?

— Čini mi se, da ću se vratiti tek u kasnu noć... Sprema se na snijeg, daleko je, ne ću moći požuriti... ali kad si navalila, idi, ne branim ti...

IX.

Od rana se jutra spremalo na vijavicu; dan je svanuo oblačan, vjetrovit i mračan, pršio je sitan, suh snijeg, ali oštar kao kaša, koja je jedva prošla kroz žrvanj, a podjedno se dizao sve jači vjetar, veoma bučan, koji je udarao neočekivanim vrtlozima, kao kakav pijanac teturao na sve strane, cvilio, zviždao i oštro šibao snijegom.

Ne obzirući se na nevrijeme, u rano prijepodne pošla je Hanka sa starim Bylicom, a s njima još nekoliko najamnica u šumu po suharke.

Vrijeme je bilo neiskazano ružno; po polju je bjesnio vjetar, šibao drvećem, duhao selom, svaki čas dizao oblake snijega, vitlao njima zviždeći i strésao ih nad svijetom kao kakve ponjave pune bijelog i bodljikavog puzdera, te se sve utapalo u zbrkanom metežu i fijukanju.

Čim su prošli selo, krenuše u redu sve jedno po jedno zasutim međama prema šumama, što su se vršcima jedva nazirale daleko u mećavi.

Vjetar se još dizao, udarao sa svih strana, plesao, vrtio se i tako je po njima šibao, da su se jedva održali na nogama, saginjali su se sve većma k zemlji, ali on je prispio sprijeda, dizao suh snijeg pomiješan s pijeskom i bacao ga u lice, te je čovjek morao oči zaklanjati.

Išli su šuteći, jer je vjetar gušio i kidao riječi, i pomalo su stenjali i ruke trli snijegom, jer je bila ciča

zima i prodirala je naskroz kroz loše odijelo, a kraj kamenja se digoše zapusi, isto tako i kraj drveća i digoše se nasipi, koje je trebalo obilaziti i tako prilično produžiti put zaobilaženjem.

Hanka je išla sprijeda, često se obzirala na oca, koji se poguren, sa zamotanom glavom u marami, u starom Antekovom kožuhu, opasan rogozom vukao na kraju povorke, jedva odmičući proti vjetru. Neprestano ga davilo, morao se svaki čas zaustavljati da odahne i da otare oči pune suza od vjetra, a onda bi se trčeći požurio i tiho zastenjao:

— Evo me, Hanuš, idem... Ne boj se, ne ću zaostati!

To se zna, volio bi on ostati u zapećku, volio bi, ali što će, kad je ona, jadnica, pošla, zar je mogao ostati? a u kući je zima, da se ne može izdržati, djeca cvile od zime, nije bilo čime da se kuha, samo su se suhim kruhom hranili... a hladan vjetar prebire kao između rebara, kao da ima ledene prste... tako je on razmišljavao skakućući za njima.

Tako je, kad nužda uhvati čovjeka za gušu, ne ćeš joj izmaknuti, čovječe, ne ćeš.

I tako je Hanusia stisla zube i išla po drva zajedno s najamnicama. Da, tako se desilo, da je išla u istom redu s Filipkom, s Krakalinom, sa starom Kobusovom i Magdom Koziołovom, najvećom sirotinjom u selu.

Samo je teško uzdisala, stiskala zube, a nije sada išla prvi put, nije.

— Pa neka! Pa neka! — šaptala je tvrdo sabirući u sebi snagu i strpljenje.

Ako ustreba, ići će po drva, tegliti na leđima, stati u isti red s Filipkom, ali ne će zaplakati niti se potužiti niti koga za pomoć zamoliti.

A i kamo da se okrene? Jedino će joj možda reći po koju samilosnu riječ, od koje začudo samo da ne

prsne krv iz srca... Gospodin Isus je iskušava, šalje križ na nju, pa će je možda jednom i nagraditi... Pa neka, sve će ona izdržati, ne će zanemariti djecu niti će spustiti ruke, ali ne će se prepustiti ljudskom milosrđu i ismjehivanju!

Napatila se ona u posljednje vrijeme toliko, da je svaka koštica u njoj drhtala i pucala svaka napose od te boli — ali je podnosila!

Nije bilo glavno, što ju je mučila sirotinja i bijeda, što je često znala pokucati glad, pa je jedva djeci dostajalo, niti to, što je Antek u krčmi pio s drugovima, za kuću nije hajao, nego se kao zalutali pas tajno uvlačio u kuću i na prvu se riječ prigovora laćao batine — to se počesto događa i drugdje, to bi se moglo oprostiti; došlo mu je kobno vrijeme, pa bi trebalo samo strpljivo čekati, jer može to i da prođe, — nego mu nevjeru nije mogla zaboraviti, preboljeti i oprostiti!

Ne, tu se nije mogla snaći. Kako je to, ima ženu i djecu, pa ipak na sve zaboravlja radi one... to joj je stiskalo srce kao užarenim obručima, to ju je grizlo naskroz i raslo u njoj kao gorko, uporno sjećanje.

— Za Jagnom on ide, nju on voli, zbog nje je sve to!

Činilo joj se, da nečastivi ide uz nju i da joj neprestano šapće u uho one užasne primjedbe, kojima ne može izbjeći niti ih zaboraviti nikako! Bol od zagušljive bijede, poniženja, sramota, ljubomor, osvetljivost i sva ta zla u nesreći zabadala su bodljikave svoje glave u njeno srce i kidale ga tako, da bi mogla do neba vrištati i udarati glavom o zid!

— Smiluj se Gospode, uslišaj, Isuse! — jaukala je u sebi dižući prema nebu vatrene oči, koje se nikada nisu osušile od suza.

Uze požurivati korak, jer je na uzvisinama pod šumom tako duhalo, da nije mogla izdržati od zime;

babe su malko zaostajale i išle polagano, vidjele su se u mećavi kao crvena klupčad, a šuma nije više bila daleko, magle začas padoše, šuma se pružila iz bjeloće kao golem, mračan zid stisnutih debala, kroz koji je svjetlomrcala tiha, ledena dubina.

— Požurite se, odmorit ćete se u šumi! — zvala ih je ona nestrpljivo.

No ženama se nije žurilo, često su se odmarale čučeći na snijegu okrenuvši glave od vjetra kao jato jarebica i tiho se razgovarale, a na njeno dozivanje promrmlja Filipka zlovoljno:

— Hanka juri kao pas za vranom i misli, da će tim štogod brže uloviti.

— Na što je pala, sirota — šapne Krakalina samilosno.

— Dosta se ona nagrijala u Boryninoj kući, masno se najela, svakoga dobra okusila, pa sada neka iskusi i siromaštvo. Ovako čovjek cijeli život obumire od gladi, tegli kao vol, a nitko mu se ne smiluje.

— A prije nam ne bi rekla ni dobar dan...

— Draga moja, od kruha imaš roge, a proti gladu noge, vele.

— Htjela sam jednom od nje posuditi trlicu, a ona reče, da je ima za sebe.

— Istina, nije bila široke ruke prema ljudima, uzdizala se iznad drugih, kao i svi Borynini, ali šteta je žene, šteta.

— Istina je, ali taj je Antek hulja, da.

— Dakako, hulja je, da. Ali i to se zna, kad kuja ne će, ni pas ne će, svaki čovjek leti, gdje ga suknjom vabe.

— Da se to meni dogodi, uhvatila bih Jagnu na pol puta i napala bih je i izgrdila, kosu bih joj počešljala, da bi zapamtila za cijeli život.

— I do toga će doći, ako se to i još gore ne svrši!

— Takvo je to Paczešovo sjeme, a ni Dominikova nije bila drukčija, bogme nije.

— Hajdemo; vjetar nisko hvata, pa bi mogao i popustiti prije noći.

Dovukoše se brzo do šume i raziđoše se ali nablizu, da se lako mogu dozvati na povratak.

Mrak ih je obuhvatio i posve progutao, pa se jedva gdjegdje primjećivao po koji trag.

Šuma je bila stara, ogromna, visoka; bor je stajao do bora u nebrojenoj množini, u gustoj prepletenosti, a bili su vitki, ravni i snažni, te su bili slični golemim stupovima od po'rđaloga bakra, što su se sablasno dizali nedoglednim redovima u mraku sivozelenog svodovlja — tmuran, leden sjaj udarao je odozdo od snijega, a odozgo, kroz raščupano granje prodiralo je bjelkasto i mutno nebo kao kroz prodrti krov.

Visoko se gore valjao vjetar, na mahove bi nastala tišina kao u crkvi kad odjedamput zamuknu orgulje i pjevanje prestane — samo se čuje žamor posljednjih uzdaha, struganje nogu, posljednji šapat molitve i oni pritajeni zvuci na samrti — šuma je tako stajala nepomična, nijema, kao da prisluškuje onu vrevu što grmi, onaj divlji poklič izgaženih polja, što se dizao negdje iz svijeta i ponio se visoko, daleko, te je samo kao plačljivi cvrkut drhtao po šumi.

Ali odmah bi zatim udario vihar po šumi svom snagom, svim bi kljovima tresnuo o debla, zagrizao duboko, urlao po mraku, tresao divovima, ali uzalud, nije mogao svladati, izgubivši snagu klonuo je, stišavao se i umirao cvileći po gustom niskom grmlju — a šuma ni da bi zadrhtala, nijedna grana da bi pukla, nijedno stablo da bi se zaljuljalo, tišina je bila još dublja i još strahovitija, a samo bi po koja ptica kadšto zalepršala kroz mrak.

A onda bi se opet vjetrina survala tako naglo, iznenada i snažno, kao kad pada ogladnjeli jastreb, tako je lomatala krilima, tresla krošnjama, pritiskala i razvaljivala sve uz bijesnu riku — da je šuma zadrhtala kao da se probudila, prodrmana u mrtvilu svom, zatalasala se s kraja na kraj, drveće se zaljuljalo od drveća, strašno i prigušeno mumljanje proletjelo i odjednom se šuma uspravila, podigla, regbi pošla je, teško se prigibala i pritisla uz užasan krik, a vjetar je šibao kao div, zaslijepljen srdžbom i osvetom, pa se digla vriska, šuma se napunila bojem, strah spopadao svako stvorenje što se šćućurilo u grmlju, a od straha obezumljene ptice vrludale su kroz snijeg, što se rušio s krošnje i između iskrhanoga granja i vršika.

A zatim bi nastajala dugotrajna, posve mrtva tišina, kroz koju se izrazito čula neka daleka, teška lomljava.

U Vučjim jarugama sijeku šumu, gusto se ruši — prošapće starac prisluškujući nad zemljom muklo drhtanje.

— Ne gubite vrijeme, ne ćemo valjada do kasne noći ovdje ostati.

Prodriješe u visok, mlad gaj, u takvu guštaru isprepletenog i zamršenog granja, da su se jedva mogli protisnuti u sredinu. Okružila ih grobna tišina, nijedan glas nije onamo dopirao, i samo je svijetlo jedva prodiralo kroz gusti pokrov snijega, što je visio na vršikama kao krov. Zemljana, pepeljasta sivoća napunila je guštaru, na zemlji nije gotovo ni bilo snijega, samo su mjestimice sve do koljena pokrivali zemlju suharci, što su davno pali, pogdjegdje su se zelenjele poljanice mahovine i pred zimu požutjele bobice ili osušene muhomorke.

Hanka je kukom kidala deblje grane, lomila ih da budu podjednako dugačke i slagala ih u razastrtu

ponjavu. Radila je tako ustrajno, da je od vrućine zbacila maramu s glave i po prilici za jedan sat spremila toliko breme drva, da ga je jedva mogla ponijeti, a i starac je sabrao priličnu pregršt, vezao ju konopcem i vukao obzirući se da nađe panj, kako bi lakše podigao svežanj na pleća.

Dozivali su žene, ali u velikoj je šumi opet počela bjesnjeti vjetrina, pa se nisu mogli dozvati.

— Hanuš, da krenemo prema topolama, bit će bolje nego preko poljâ.

— Hajdemo, samo pazite na mene i nemojte daleko zaostajati.

Smjesta krenuše lijevo, kroz komad staroga hrastika, ali teško je bilo, snijeg je ležao dubok do koljena, mjestimice se dizao u zapusima, jer je drveće izrijetka stajalo i bilo bez lišća, samo su se gdjegdje između razraslih snažnih grana tresle sijede brade, a tu i tamo bi se po koji mladi hrastić, pokriven pocrvenjelim lišćem, fijučući sagibao do zemlje. Vjetar je duhao iz sve snage i tako je prašio snijegom, da se nije moglo hodati. Starac se brzo umorio i klonuo, a i Hanki je ponestalo snage, pa se bremenom naslanjala na drveće i preplašenim očima tražila bolji put.

— Tuda ne ćemo proći, a iza hrastika su močvare, moramo skrenuti na polja.

I krenuše u veliku, gustu borovu šumu, gdje je bilo malko tiše i snijeg nije ležao tako visoko, pa doskora izađoše u polje, — ali tamo je vladala takva mećava, da se nije vidjelo ni dokle bi se kamenom hitnuo, ništa, nego samo bijela mećava, uzvitlana, bijesna. Vjetar je neprestano srtao prema šumi, odbijao se od nje kao od kakvog zida, rušio se nauznak na polja, ali dizao se nesavladan, zgrtao čitava brda snijega i kao kakvim bijelim oblakom lupao po drveću, da se jauk orio po šumi, a tako se vrtio, svijao i uda-

rao, da su jedva stigli na razore. Staroga je tresnuo o zemlju, te ga je morala podići, a jedva se i sama držala na nogama.

Vrativši se u šumu i čučnuvši iza panjeva uzeše razmišljati, kojim putem da krenu, jer nisu više znali, na koju stranu, da se okrenu.

— Ovom stazom lijevo, tuda ćemo zacijelo izaći na topole, kraj križa.

— Ali ja nikako ne vidim tu stazu.

Dugo joj je razlagao, jer se bojala krenuti nasumce.

— A znate li, koje strane treba da se držimo?

— Čini mi se, s lijeve ruke.

Pođoše uz šumu, rubom, uklanjajući se malko navali vjetrine.

— Pođite brže, još malo, pa će noć.

— Samo da odahnem, evo me već letim, Hanuš, letim . . .

Dakako, nije im bilo lako otprtiti, staza je bila sasvim zatrpana, a usto je sa strane, od poljâ, neprestano šibao vjetar i sipao snijeg, badava su se oni zaklanjali za drveće ili čučnuli kao zečići kraj borovice, svuda je pirilo kroz kosti, a šumom ići bilo je strašno, drveće je divlje šumilo, sva se šuma njihala i gotovo da je zemlju granjem mela, grane su šibale po licu, a kadšto bi s tolikim praskom padala drveta, te se činilo, kao da će se satrti i svaliti sva šuma.

Žurili su se iz sve snage i koliko im je daha dostajalo, samo da što prije uhvate put i da stignu prije noći, koja je mogla pasti svaki čas, jer se već sivilo pomalo po poljima a kroz uzvitlani snijeg su prodirali slijepi traci kao slabašan dim.

Napokon su se dokopali puta i padoše kraj križa, jedva živi od umora.

Križ je stajao nakraj šume, tik uz put, od šume su ga branile četiri goleme breze sve u bijelim pokrovima, s granama, što su im visjele kao pletenice, a na crnom je drvu bio razapeti Krist od lima, našaranog takvim bojama te se činio kao da je živ, ali zacijelo ga je vjetar otrgnuo, jer je visio samo na jednoj ruci, udarao o drvo i škripio za'rđalim glasom kao da moli da mu se smiluju i da ga spasu. Breze, potresene vjetrinom, neprestano su ga zaklanjale, drhtale su, savijale se, a oblaci snijega zasipavali su ga prašinom, pa je sav bio u magli, kroz koju je samo treptalo plavo tijelo i njegovo blijedo okrvavljeno lice izronilo bi na čas iz bjeloće, te bi se čovjeku stislo srce od boli.

Starac ga je preneraženo gledao, krstio se, ali se nije usudio da se oglasi, jer je Hankino lice bilo strogo, napeto, nepojmljivo, kao i ta noć, što je već stizala šuljajući se kroz vjetar, snijeg, oblake, kroz svijet.

Ona kao da ništa nije vidjela i kao da se ni na što nije osvrtala, sjedila je zadubena u mračne misli, a zapravo uvijek o istom: o Antekovoj nevjeri; u njoj se kovitlao oblak pun okrvavljenih uzdaha kao ono Isusovo tijelo na križu, pun u led pretvorenih a žarkih suza, pun živih glasova, koji se zapekoše u boli.

— Nema on stida, ne boji se Boga, spleo se tako reći s rođenom majkom! Isuse! Isuse!

Jeza je prođe kao oluja, strah je prodrma, a onda uskipi tako divljom i pakosnom srdžbom kao šuma ova, što se bila odjednom sagnula i bacila se bijesno proti vjetru.

— Hajdemo brže, hajdemo! — zovne ona i zabaci breme na pleća pa prignuta pod teretom stupi na put ne obzirući se na starca. Tjerala ju je nesavladljiva, bijesna srdžba.

— Sve ću ti ja to naplatiti, naplatit ću ti već! — cviljela je divlje poput onih golih topola, što su škripile šibane vjetrom.

— Već je toga dosta. I kamen bi se već raspuknuo, da ga crv tako dube! Antek ako hoće, neka propadne, neka sjedi u krčmi, ali svoju krivicu ne ću oprostiti, ne, naplatit ću joj ja sve to! Makar istrula u tamnici, svejedno, ali da takva mirno hodi po svetoj zemlji... razmišljavala je ljutito, no pomalo se u njoj stišavala srdžba i blijedjela kao cvijeće na mrazu, jer joj je počelo ponestajati snage, teret ju je pritisnuo, čvore joj se uprle u leđa i mada je imala maramu i kaftan, prodirale su u živo meso, ramena su je ljuto boljela, a ona guka od plahte svezana oko batine usjekla joj se u grkljan i gušila ju je, pa je išla sve sporije i teže.

Put je bio zatrpan, zasut zapusima i otvoren širom vjetrima, te su se s obje strane topole jedva vidjele u mećavi, stojeći u ustalasanom, beskrajnom redu šumile su očajno otimajući se kao ptice kad se u zamku zapletu i udaraju nasumce krilima i kriče. Vjetar kao da je već malaksao, odozgo se stišavao, ali zato se sve ljuće valjao po poljima, a s obje strane puta, po ravnicama, po posivjeloj i mutnoj daljini neprestano je kipjela mećava, hiljade vrtloga plesale su đavolski ples, hiljade virova dizale se sa zemlje, vrtjele se, rasle kao kakva golema bijela vretena što zvrče, hiljade ogromnih stogova, raščupanih plastova i nasipa srljalo je preko polja, micalo se, zaplitalo, pred očima raslo, dizalo se uvis, dosizalo regbi do neba, zastiralo svijet i praskalo fijukom i treskom. Kao da je kakav uskipjeli kotao, pun bijele uzavrele tekućine, pokriven injem i ledenim parama, takva se činila cijela zemlja. A odasvuda, zajedno s noću stizale su tisuće glasova, dizale se sa zemlje, siktale odozgo, grmjele svuda, neki su zvižduci unaokolo šibali kao bičevi, nejasna je

svirka drhtala iznad zemlje, šume su šumile kao kad orgulje bruje pred podizanje, a onda su neki uzvici, otegnuti, bolni, razdirali zrak kao da su to glasovi zalutalih ptica, neko strašno jecanje što cvili, hihot neki, oštra suha škripa topola, što su se ljuljale u mutnoj, bjeličastoj mećavi poput strašnih sablasti s ispruženim rukama prema nebesima!

Ništa se nije razaznavalo ni na jedan korak, Hanka se vukla gotovo nasumce, od topole do topole, često se odmarala i s grozom slušala te glasove.

Kraj jedne se topole crnio pritajeni zečić, što je, kad ju je primijetio, skočio u mećavu, koja ga je kao pandžama spopala te se bolni vrisak čuo iz vijavice. Ona pogleda za njim samilosno, a nije se više mogla micati, samo se sagibala sve niže i jedva je mogla izvući noge iz snijega, tako ju je pritislo ono breme, te joj se na časove činilo, kao da na leđima nosi zimu, snjegove, vjetrove, uopće cijeli svijet i da je oduvijek hodila tako do smrti izmorena, jedva živa od napora, s okrvavljenom ucviljenom svojom dušom i da će tumarati uvijek tako do kraja svijeta, uvijek. Strašno joj se otegao put, kao da nije imao kraja, a teret ju je tako tištao, sve češće se stiskala uz drveće i sve duže je sjedila smućena, napolak bez svijesti, hladila je snijegom užareno lice, trla oči, osvježavala se, kako je znala, a neprekidno kao da je padala čak na dno tog bučnog, žestokog bjesnila življa. Tužno je samo plakala, suze su same od sebe tekle, izvirale su iz one najdublje, pritajene čovječje tuge, iz samoga dna ranjena srca, iz jada onih, što pogibaju bez spasenja; a na mahove, rijetko kada doduše, pošto je zaboravila na sve, molila se, šaputala molitve plačljivim glasom, cvrkutala ih u sebi isprekidanim glasom kao ptičica kad se smrzava i koja samo pokadšto zalepeće krilom, a kako nema više nikakve snage, sjeda, šćućuri se, pijuče i smjesta se zanese u sve dublju pokunjenost!

Odjednom zadršće, trgne se s mjesta preneražena, jer joj se pričinilo, da čuje nekakav plač i djetinje dozivanje, kao da je Pietruś zove!...

I opet pohrli iz sve snage, spotičući se na zapusima, zaplićući se u zametima, gonila ju je bojazan zbog djece, što se u njoj iznenada rodila i kao da ju je bičem tjerala, te više nije osjećala ni umora ni zime.

S vjetrom je doprla do nje neka zvonjava, lupa ždrepčanika i ljudski glasovi, ali tako razbijeni, da nije nijedne riječi razabrala, premda je zastala i prisluškivala. Netko se vozio za njom i stizao sve bliže, dok ne izroniše iz vijavice konjske glave.

— Otac! — šapne ona ugledavši bijelu cvjetastu ždrebicu i ne čekajući krene dalje.

Nije se prevarila. Boryna se vraćao s Witekom i Ambrozijem sa suda. Vozili su se polako, jer su jedva mogli proprtiti se kroz zapuhe, a na gorim su mjestima morali voditi konje na uzdi; zacijelo su bili prilično naderani, jer su se razgovarali smijući se glasno, a Ambrozije je često pjevuckao na svoj način ne mareći za mećavu.

Hanka skrene s puta i navuče maramu niže preko očiju, ali uza sve to ju je starac prepoznao na prvi pogled i ošinuo konje da brže prođu. Konji potegnuše, ali smjesta zapeše u novom zapuhu. Tada se on okrene i zaustavi konje, a kad je ona izvirila iz vijavice i stigla uporedo sa saonicama, reče joj:

— Stresi drva u saone, sjedni, povest ću te.

Tako je bila navikla na svekrove naloge, da je bez oklijevanja poslušala.

— Bylicu je povezao Bartek, sjedio je kraj drveta i plakao, voze se za nama.

Ona ne odgovori ništa. Tmurno se zagledala u noćnu vijavicu i mećavu, što je bjesnjela naokolo, sjedila je skučena na prednjem sjedalu drščući od umornosti. Nije mogla još sabrati misli, a starac ju je promatrao dugo i pozorno. Omršavila je tako, da se čovjeku sažalilo gledajući njeno upalo, pomodrjelo, promrzlo lice. Oči su joj nabrekle od plakanja, a usta bila bolno stisnuta. Sva se tresla od umora i od zime uzalud zagrćući poderanu staru maramu.

— Treba da se čuvaš, u takvom stanju nije teško oboljeti...

— A tko će to uraditi mjesto mene! — šapne ona tiho.

— Po takovom vremenu uputiti se u šumu!

— Ponestalo je drva, nije bilo na čemu da se skuha...

— Jesu li dječaci zdravi?

— Pietruś je nekoliko nedjelja pobolijevao, ali već se sasvim oporavio, pa bi sada dvaput toliko htio da jede — odgovori ona smjelo budeći se iz ukočenosti, odastre s lica maramu i pogleda mu ravno u lice bez nekadašnje bojazni i bez plahe poniznosti, a starac je neprestano zapitkivao i razgovarao i veoma se čudio promjeni njenoj, jer nije mogao da prepozna nekadašnju Hanku. Iz nje je izbijao čudnovat, hladan mir i neka okamenjena, nepopustljiva snaga vidjela se na njenim stisnutim usnama. Nije ga se plašila kao nekoć, govorila je s njim, kao da joj je ravan i stran, o različitim stvarima, a da se nijednom riječju nije potužila ni požalila... Govorila je izravno, određeno, glasom čudnovato strogim, prepaćenim i time kao skrutnutim u hrapavu grudu pritajenih boli, samo se u plavim, isplakanim očima žarila žarka žeravica veoma osjetljive duše.

— Vidim, promijenila si se.

— Nužda brže prekuje čovjeka nego kovač željezo.

On se začudi tom odgovoru, jer nije znao što da na to uzvrati, pa se okrene k Ambroziju da povede razgovor o parnici s dvorom, koju je uprkos kneževu uvjeravanju izgubio i još morao platiti troškove.

— Naknadit ću ja, što sam izgubio, naknadit ću... govorio je mirno.

— Teško će to biti, dvor ima dugačke ruke i svuda će se znati osigurati.

— Ima i proti tom osiguranju načina, za sve ima načina, samo treba biti strpljiv i čekati pravi čas.

— Imate pravo, Maćeju, ali takva je zima, da bi se isplatilo skrenuti u krčmu, da se malko ugrijemo.

— Skrenut ćemo. Kad je već kiselo, neka bude kao ocat. Ali velim vam, samo kovač mora kovati željezo dok je vruće, ali ako čovjek hoće da uspije, mora svoj udes hladno kovati i ustrajati u strpljenju.

Stizali su već u selo, mrak se zgusnuo i vjetar je prestajao, samo je još prašio snijeg usput tako, da se kuće nisu mogle raspoznati, no pomalo se već sve stišavalo.

Nasuprot puteljku prema kući starac zaustavi konje i kad je Hanka sišla s kola, pomagao joj da natovari breme na pleća, a onda reče tiho, da je samo ona čula:

— Naiđi k meni kojega dana, makar i sutra. Mislim, da vam je teško, ona hulja propije sve, a ti zacijelo umireš od gladi s djecom.

— Istjerali ste nas, kako bih smjela da dođem...

— Ludo, to je druga stvar, nije to tvoja briga, kažem ti, dođi, naći će se kod mene još i za vas.

Ona ga poljubi u ruku i ode bez ijedne riječi, tako ju je spopalo ganuće za grlo, da nije mogla pisnuti nijedne riječi.

— Hoćeš li doći? — zapita je on neobično meko i toplo.

— Hoću. Bog vam platio, kad zapovijedate, doći ću...

On potjera konje i odmah skrene pred krčmu, a Hanka, ne čekajući oca, koji je u taj čas baš silazio s Bartekovih saonica, pojuri u kuću.

U sobi je bio mrak i tako zima, te se činilo da je hladnije nego napolju. Djeca su spavala stisnuta u krevetu pod perinom. Ona se živo prihvatila kuhanja i spremanja, a neprestano je razmišljala o tom čudnom susretu s Borynom.

— Ne, makar ti skapao, ne ću doći, dao bi mi već Antek! — poviče ona srdito, ali istodobno su joj i drukčije, vrlo mirne misli dolazile na pamet a s njima i žestoka uzbuna proti mužu.

Pa da, zbog koga se najviše napatila, ako nije zbog njega!

Stari je prepisao zemlju onoj krmači i protjerao ih, istina je, ali Antek ga je prvi udario i uvijek je na njega režao, pa se stari razljutio... Imao je pravo, svatko bi isto tako uradio, zemlja je njegova i dječja, ali dok je on živ, njegova je volja da dade ili da ne da. A kako je samo blago rekao: Dođi! za djecu je pitao, za sve! Dakako, ni pol te nužde i oskudice ne bi bilo, da se Antek nije srepio s onom kujom. To nije starac kriv, nije.

Razmišljala je svakojako i prosuđivala i sve većma je u njoj popuštala srdžba na starca.

Dovukao se i Bylica tako prozebao i posve izmoren, da se dobar sat grijao kraj ognjišta dok nije počeo pričati, kako je već bio sasvim klonuo i možda bi se do smrti smrznuo kraj drveta, da nije bilo Boryne.

— Spasio me i htio me uzeti na saone, ali kad sam mu rekao, da si ti pošla naprijed, prepustio me Barteku i potjerao je konje, da te stigne...

— Zar je tako bilo? Ništa mi nije o tome spomenuo.

— Tvrd je samo iznapolja, da se ne pozna.

Poslije večere, kad su djeca, do sita nahranjena, zamotana u perinu ponovno usnula, Hanka sjedne kraj vatre da isprede ostatak orguljašičine vune, dok se starac neprekidno grijao, bojažljivo pogledavao, nakašljavao se, sabirao odvažnost i napokon počeo plašljivo:

— Pomiri se s njim, ne osvrći se na Anteka, nego imaj na umu sebe i djecu.

— Lako je to reći.

— Pa on je prvi prišao k tebi s dobrom riječju, napustio je ljutnju. Tamo kod njega u kući pravi je pakao... ako ne danas, to će sutra otjerati Jagnu i ostat će sam... Józka se ne će moći snaći u tolikom gospodarstvu, on još nije star, ali ipak ne može sve poraditi ni nadgledati... dobro bi bilo, da za to vrijeme budeš u njegovoj milosti... treba da nastojiš... kad bi mu u zgodan čas bila pri ruci... ne zna se, što bi bilo... možda bi te pozvao natrag... ne ćeš izdržati u ovakvoj bijedi, ne ćeš...

Ona na te riječi ispusti vreteno, nasloni glavu na preslicu i duboko se zamisli o svojoj sudbini prosuđujući polagano očeve savjete.

A starac spremi sve za spavanje i tiho zapita:

— Je li govorio s tobom putem?

Ona ispriča, kako je bilo.

— Idi onda, kćeri, potrči makar odmah sutra, otiđi, kad te zove, potrči... pazi samo na sebe i na djecu... drži se starca... iz očiju mu čitaj... dobra mu budi... krotko tele dvije majke sisa... prkosom

još nitko nije svijeta osvojio... Antek će se već vratiti tebi... zlo ga je zahvatilo i baca ga po svijetu... ali čim progleda, vratit će se... Gospodin Isus pruža ti priliku, da se iz nužde izvučeš... nikoga ti ne slušaj, nego potrči...

Dugo ju je nagovarao i uvjeravao, a kad nije dočekao nikakva odgovora, zašutio je zlovoljno i udesio svoj ležaj, legao je tiho, Hanka je pak prela dalje i razmišljala o njegovim savjetima.

Kadšto bi pogledavala na prozor, ne vraća li se Antek, ali nije bilo ni glasa.

Opet bi sjela za posao, ali danas nije mogla presti, nit se kidala, vreteno joj ispadalo iz prstiju, jer je sve pomnije prosuđivala Borynine riječi.

— A možda će se dogoditi tako, možda će nadoći takav čas, da je pozove...

I polako, polako, još vrteći se, puna kolebanja rađala se u njoj nesavladljiva želja za slogom i da se vrati k starcu.

Nas troje trpi siromaštvo, a doskora će nas biti i četvoro! Hoću li onda smoći snage, a?

Anteka nije ni brojala, nije ga u taj čas računala, vidjela je samo sebe i djecu, samo se osjećala spremnom, da se za sve stavi. A u koga da se pouzda? Tko će joj pomoći, jedino možda Bog ili Boryna!

Počela je maštati, ako se opet domogne gospodarstva, ako opet osjeti zemlju pod nogama, tako će se priljubiti uz nju, tako će se uprti svom dušom i noktima, da je ništa ne će moći otkinuti ni nadvladati. U njoj je rasla nada istodobno s tolikom nabujalošću snage, da ju je u nutrini napinjala jakost, nepopustljivost i odvažnost, vatra ju je podilazila, oči joj se zaiskrile... već je osjećala, da je tamo kod Boryninih, upravljala je svim, bila je gospodarica...

Dugo je, možda sve do ponoći, tako maštala i u isti mah odlučivala, da će odmah izjutra kako je naložio, pokupiti djecu i poći k staromu, makar joj Antek ne znam kako branio, makar ju i tukao, ona ne će poslušati, nego će otići i ne će propustiti tako dobru priliku. U sebi je osjetila nesavladljivu snagu za borbu makar s cijelim svijetom, nije više kolebala, nije se ničega bojala!

Još je izvirila napolje, vjetar se sasvim stišao, smirilo se posve, noć je bila tamna, da se jedva sivio snijeg, nebom su se valjali golemi oblaci i talasali se kao voda, od strane dalekih šuma ili iz te neprozirne tmine dopirao je nekakav mukao šum.

Ugasila je svijetlo i šapćući molitvu počela se skidati...

Odjednom nekakav daleki vrisak, prigušen, zadršće u tišini, naraste, odjekne sve izrazitije, a u isti čas udari u okna krvavi sjaj.

Istrči pred kuću sva usplahirena.

Gorjelo je, negdje su iz sredine sela plamtjeli stupovi vatre, dima i varnica.

Zvono je počelo udarati u stranu, vika se digla.

— Vatra! ustajte, vatra! — vikne ona Stachovima, na brzu se ruku obuče i ispadne na puteljak, ali gotovo u isti čas se sudari s Antekom, koji je trkom bježao od strane sela.

— Kod koga gori?...

— Ne znam, vraćaj se u kuću.

— Možda je kod oca, jer je nekako posred sela! — mucala je u smrtnom strahu.

— U kuću odlazi, mrcino! — zaurla on i silom je odgura u sobu.

Bio je okrvavljen, bez kape, kožuh mu je bio razderan, lice uprljano, a divlji, besvijesni oganj u očima.

X.

Istoga dana, kad se sve pospremalo i pala prilična večer, stadoše se kod Kłębovih skupljati na večernje prelo.

Kłębova je uglavnom pozvala same starije žene, s kojima je bila u srodstvu i kumstvu, a one su došle na vrijeme, jedna po jedna, ne izostajući i ne kasneći, pošto je svaka kuma rado pohađala drugu, da se zajedno porazgovore i da čuju novosti.

Prva je po običaju došla Wachnikova s gvaljom vune u marami i s pričuvnim vretenima pod pazuhom; zatim je došla Gołębova, Mateušova majka, iskreveljena, kao da se octa napila, svezane glave, jadikovala je neprestano i bez prekida se tužila na sve; a za njom je došla Walentova kao raskokodakana nakostriješena kokoš; za njom pak Sikorinka, mršava kao metla, klepetava baba, najustrajnija u susjedskim svađama; a za njom se dokotrljala debela kao bačva Płoszkina, crvena u licu, uhranjena, uvijek nakinđurena, samosvijesna, dosjetljivija od svih i lajava kao malo koja, ali općenito nevoljena; tik za njom tiho se ušuljala, vrebajući kao mačak Balcerekova, suha, mala, povenula, mrka i vanredna svadljivica, koja se s pola sela tužakala i svaki mjesec išla na sud; a iza njih je ušla oholo, premda nije bila ni pozvana, Kobusova, Wojtekova žena, najgora smutljivica i beskrajna pakosnica, te su se čuvali njenoga prijateljstva kao žive vatre.

Došla je još sva zadihana i zasopljena žena krivoustoga Grzele, baba pijanica, podrugljivica i prefrigana kao malo koja, a štetočinja na tuđem dobru najgora! Došla je i stara Sochova, mati Kłębovoga zeta, tiha žena, veoma pobožna, koja je s Dominikovom najviše presjedila u crkvi; došle su i druge još, ostale, ali tako odabrane, da se ne zna, što bi se o njima moglo reći, jer su bile slične jedna drugoj kao guske u jatu, ne bi ih čovjek razaznao jednu od druge, osim možda jedino po odijelu — a skupilo se babljeg naroda mnogo i došle su s čim je koja mogla: jedna s vunom za pređu, druga s lanom, ona s kučinama, a neke sa švelom ili sa šakom perja za čehanje, samo da se ne čini, kao da su došle bez posla na ogovaranje.

Posadiše se u velikom krugu posred sobe pod svjetiljkom, što je visjela sa stropa, kao grmlje na širokoj gredi, bujno izraslo, razvijeno, kasnom jeseni već opareno, budući da su bile već starije, a gotovo sve vršnjakinje.

Kłębova se svakoj podjednako veselila, svaku je pozdravljala tiho, jer je bolovala na prsima i imala glas tanak i zaptiven; Kłąb pak, kao čovjek na mjestu, mudar, koji je sa svakim živio u slozi, govorio je ljubazne riječi i primicao stolce i klupe...

Malko kasnije došla je Jagusia s Józkom i Nastkom, a s njima još nekoliko djevojaka, za kojima su stizali momci jedan po jedan.

Mnogo se svijeta sakupilo, a i večeri su bile duge, posla nisu nikakva imali. Zima je bila oštra, dani mučni, pa je dojadilo ići spavati zajedno s kokoškama, jer se čovjek i onako do zore još naspava i naleži, da ga već i kukovi zabole.

Posjedaše, kako je tko mogao, netko na klupe, netko na sanduke, a nekima su, kao momcima na priliku, donijeli Kłębovi panjeve s dvorišta, ali još je

dosta mjesta bilo u sobi, jer je kuća bila prostrana premda niska, građena po staroj modi, kažu još za Kłębova pradjeda, računali su, da joj je preko sto i pedeset godina, propadala je već u zemlju, pogurila se kao starac i strehom je plotove doticala, te su je morali podupirati, da se sva ne uruši.

Žamor se polagano razvijao, još su tiho govorili, samo med sobom, jedino su vretena zvrčala i tutnjila po podu, a gdjegdje je i kolovrat zujao, ali ne često, jer nisu suviše vjerovali u te izmišljotine nove mode, nego su voljeli presti po starome na preslice.

Kłębovi sinovi, a bila su četvorica, mladići izrasli kao borovi i gotovo već brkati, pleli su užeta od slame kraj vrata, a drugi se momci razmjestiše po kutovima pušeći cigarete, keseći zube i smiješeći se djevojkama, te se svaki čas cijela soba zatresla od hihota, a starije su još dodavale svoje, da bude još više smijeha i zabave.

Napokon je došao i iščekivani Rok, a odmah za njim i Mateuš.

— Dûše li još? — zapita netko.

— Posve je prestalo, bit će mijene.

— Od šume nešto šumi, zacijelo će jugovina — dobaci Kłąb.

Rok sjedne po strani kraj spremljene zdjele, jer je sada kod Kłębovih učio djecu, stanovao i jeo, Mateuš se pak pozdravljao s nekima ne gledajući ni u Jagnu, kao da je nije primijetio, premda je sjedila u sredini i prva mu pala u oči, nasmiješila se na to lako, neprimjetljivo pazeći na ulazna vrata.

— Duhalo je danas, da Bog oslobodi. Žene su se dovukle iz šume napolak žive, a vele, da se još nije vratila Hanka s Bylicom — reče Sochova.

— Dakako, sirotinji uvijek dûše u leđa — promrmlja Kobusova.

— Na što je ta Hanka spala! — poče Płoszkina, ali kad je primijetila, kako je Jagnu oblilo rumenilo, brzo prekine i dovrši s nečim drugim.

— Jagustynka nije bila? — zapita Rok.

— Spletkama i ogovorom kod nas ne može da se nahrani, pa joj ne treba ovakvo društvo.

— Spletkarica je ta baba, danas je kod Šimunovih tako zamijesila, da se kmetova žena posvađala s kneževom ženom, i da nije bilo ljudi, došlo bi do tučnjave.

— Zato, što joj dopuštaju da vodi prvu riječ.

— I popuštaju joj, kao da je poštena.

— Nikoga nema, tko bi joj platio za te svađe i spletke.

— Svi znadu, kakva je, pa zašto vjeruju takvoj lajavici?

— Da, tko bi znao, kad govori istinu, a kada laže?

— To je zato, što svaka rado čuje o drugoj — dovrši Płoszkina.

— Neka se o mene očeše, ja joj ne bih oprostila! — poviče Tereza soldatuša.

— Eh, kao da o tebi ne laje svaki dan po selu... — šapne Balcerekova podrugljivo.

— Ako ste čuli, ponovite! — poviče ona sva crvena, jer je bilo poznato, da se dobro poznavala s Mateušom.

— Ponovit ću, štaviše, reći ću ravno u oči, samo nek se tvoj vrati iz vojske!

— Čuvajte se mene, ne ćete tu koješta pripovijedati!

— Ne deri se, kad te nitko ne dira — ukori je Płoszkina strogo, ali Tereska se dugo nije mogla umiriti, sve je nešto tiho gunđala.

— Jesu li već bili s medvjedom? — zapita Rok, da skrene pažnju na nešto drugo.

— Samo što nisu, sad su kod orguljaševih.

— A tko ide?

— Pa oni obješenjaci Gulbasovi i Filipkini dječaci!

— Evo ih, dolaze! — stadoše vikati djevojke, jer se pred kućom zaorila otegnuta rika, a zatim se u trijemu začuše glasovi različitih životinja, kukurikao je pijetao, blejale ovce, rzao konj, a predvodio ih netko na fruli. Napokon se otvoriše vrata i prvi uđe mladić zagrnut kožuhom s naopačke izvrnutom vunom, s visokom kapom, ogaravljena lica, te je izgledao kao ciganin, a vukao je za sobom na dugačku užetu onoga medvjeda, umotana posve u grahorinu, s glavom od kožuha, s pomičnim ušima od papira i crvenim jezikom, koji je visio možda lakat dugačko, uz ruke je imao privezane prutove, omotane grahorinom i utisnute u cokule, te je išao tobože četveronoške, a tik za njim išao je drugi vodič, sa slamnatom šibom i batinom sa zabodenim oštrim kolcima, na kojima su bili pričvršćeni komadići slanine, hljebovi, pa neke trbušaste torbice, a tek za njima orguljašev Michał, koji je svirao u frulu i sva sila dječaka s batinama, što su lupali po podu i uzvikivali iz sve snage.

Medvjed nazove Boga, zatim zapjeva kao pijetao, zableji kao ovan, za'rže tobože kao vatren ždrijebac i stade vikati:

—Mi smo medovođe iz daleke zemlje, preko mora širokoga, preko šume goleme! gdje ljudi hode naglavce, gdje plotove od kobasica prave, a vatrom se hlade; gdje lonce na sunce pristavljaju, svinje po vodi plivaju a kiše rakijom padaju; mi ljutog medvjeda vodimo i po svijetu hodimo! Rekoše nam ljudi, da su u ovom selu gospodari bogati, gospodarice čestite, a cure lijepe! pa smo došli iz zemlje daleke, preko Dunava širokoga, da nas pogostite, uljudno primite i da nam nešto na put date, Amen!

— Pokažite, što znate, pa će se možda za vas nešto naći u komori — reče Kłąb.

— Odmah ćemo pokazati! Hej! zasviraj frulice! poigraj, medo, poigraj! — zaviče udarajući ga batinom, a nato frula zapišti prebirući glasove, dječaci tresnuše batinama o pod i stadoše uzvikivati, vodič uze izvoditi različite glasove, a medvjed poče skakati četveronoške, micati ušima, mahati jezičinom, ritati se, goniti djevojke, a vođa ga tobože suzdržavao, udarao šibom kud je dohvatio i vikao:

— Babo, nisi našla muža sebi, evo grahorinom tebi!

U sobi nastade vrisak, piska, graja, trka, metež, toliko veselje, da su se za slabine hvatali, a medvjed je neprestano skakao, komedijao, valjao se po zemlji, rikao, smiješno poskakivao, obujmao djevojke onim svojim drvenim nogama i vukao u ples prema taktu Michałove frule, a tobožnji medovođe su zajedno s dječacima toliko izvodili komedija, da je čudo, što se kuća nije razvalila od tolike vriske, trke i smijeha!

Klębova ih obilno opskrbila dok napokon nisu otišli, ali još se dugo čula s puta njihova vriska i lajanje pasa.

— Tko je to igrao medvjeda? — zapita Sochova, kad se malko smirilo.

— Pa Jasiek Razvratnik, zar ga niste prepoznali?

— Nisam ga mogla prepoznati pod onom glavom od kožuha.

— Draga moja, za komedije ima pameti ta nakarada! — primijeti Kolbusova.

— Govorite kao da je Janek baš sasvim lud! — branila ga Nastka, a Mateuš joj je pomogao pričajući o njemu koješta, kako je samo plah, ali nimalo glup, i tako je branio Jaška, da se nitko nije protivio, samo su domišljati, pritajeni smiješci počeli prelijetati preko

lica. Opet su posjedali na prijašnja mjesta i poveli veseli razgovor, a djevojke s Józkom kao najsmjelijom na čelu, navališe na Roka kraj ognjišta i stadoše ga napastovati i umiljavati mu se, da ispripovjedi kakvu priču, kao ono jesenas kod Boryninih...

— A sjećaš li se, Józia, što sam onda pričao?

— I još kako! bilo je o Šarku Gospodina Isusa.

— Danas ću vam pričati o kraljevima, ako ste rade čuti!

Primaknuše mu stolac do svjetiljke, razmaknuše se malko, te je sjedio u sredini kao kakav stari, sijedi hrast na gorskoj livadi okružen polukrugom gustih, pognutih grmova, i stade kazivati polagano i ne glasno.

Tišina zavlada u sobi, samo su vretena zvrčala a kadšto bi zapucketala vatra na ognjištu ili bi dahnuo čiji uzdah — a Rok je pričao različite zgode i priče o kraljevima, o ljutim bojevima, o gorama, gdje spava ukleta vojska, što čeka samo da se na glas trublje probudi i da nasrne na neprijatelja, da ih pobije i da očisti zemlju od toga zla; o ogromnim dvorima, u kojima su zlatne odaje, gdje uklete kraljevne u bijelim košuljama po mjesečini nariču i čekaju spasitelja, gdje u pustim i praznim dvoranama svake noći bruji muzika, vode se zabave, sastaju se ljudi, a čim pijetao zapjeva, svega nestaje i liježe sve u grobove; o zemljama, gdje su ljudi kao drveće, gdje su divovi, što gore prebacuju, gdje nebrojeno blago čuvaju oni paklenski zmajevi, gdje su žar-ptice, gdje su Madeji, gdje su batine, što same od sebe lupaju, pa oni Leli-Poleli, pa podnevne vile, sablasti, strašila, čarolije, čudesa! — pa i drugo još koješta, divno i nevjerojatno tako, da su im vretena ispadala iz ruku, a duše se zanosile u začarane svjetove, oči im plamtjele, suze tekle od neiskazane dragosti, a srca im začudo ne iskočiše iz grudi od čežnje i udivljenja.

A napokon je ispričao o kralju, kojega su gospoda za ruglo prozvala seljačkim kraljem, jer je bio čovječan, pravedan i činio dobro cijelom narodu: o njegovim krvavim ratovima, lutanju, preodijevanju u seljačko ruho, u kojem je obilazio sela, kumio se i bratimio, svako zlo ispitivao i krivice popravljao i svađe stišavao, a onda se, da bude isto što i seljaci, oženio s gazdinskom kćeri iz okolice Krakova, a ime joj je bilo Sofija, imao je s njom djece, poveo ih na krakovski dvor i tamo je dugo godina vladao kao najbolji otac naroda i kao prvi gospodar!

Slušali su sve pomnije ne gubeći nijedne riječi, pritajujući i dah u sebi, samo da ne prekinu to čislo divote. Jagusia nikako nije mogla presti, ruke joj klonuše, spustila je glavu i s obrazom prislonjenim o kudjelju utopila je modre, suzne oči u Rokovo lice, koji joj se činio kao svetac, što je sišao sa svetih slika, a i bio je sličan sijedom kosom, dugačkom bijelom bradom i onim blijedim očima, koje su se zagledale nekamo preko svijeta — slušala ga je svom dušom, svom snagom srca, što je snažno osjećalo i tako je vruće u sebe primala njegovo pričanje, da je jedva mogla disati od ganuća, sve je vidjela kao živo, polazila je dušom onamo, kamo ju je on vodio riječima, a najjače se dojmila njenoga srca ona priča o kralju i o onoj gazdinskoj kćeri. Isuse, kako joj se to činilo lijepo!

— I tako je kralj živio sa seljacima? — zapita Kłąb nakon dugotrajne šutnje.

— Da, kralj.

— Isuse, ja bih umrla, kad bi mi kralj prozborio jednu riječ! — šapne Nastka.

— Ja bih za njim pošla na kraj svijeta za jednu jedinu riječ! na kraj svijeta! — usklikne Jagna strastveno, prožeta tako jakim i dubokim ganućem, ako

se pojavi u ovaj čas, ako progovori tu riječ, ona bi pošla smjesta, te noći, po toj zimi na kraj svijeta!

Odmah zaokupiše Roka pitanjima, gdje li su takvi dvorovi, takve vojske, tolika bogatstva, ta snaga, te krasote, takvi kraljevi, gdje su?

On im ispriča ponešto tužno, ali tako u isti čas mudro različite istine i zapovijedi, da su samo teško uzdisali rasuđujući i pomno promišljavajući o tim uredbama na svijetu.

— Samo je danas čovjekovo, a sutra je u božjoj ruci! — reče Kłąb.

Rok se odmarao od napora, a jer su duše sviju bile još zaokupljene onim divotama, počeše izmed sebe, spočetka tiho, a onda svima, glasno, pričati, što je tko znao.

Ova reče jedno, za njom druga, a onda se sjetila i treća i četvrta, i svaka je nešto novo rekla, pa su se raspredale bajke kao niti kudjelje, kao mjesečina, što trepće bojama na slijepim, obumrlim vodama, pritajenim u šumama — o utopljenici, što noću dolazi da doji gladno djetešce — o sablastima, kojima su morali u ljesovima probijati srca glogovim kolcima, da ljudima ne piju krv; o podnevnim vilama, što dave ljude po međama, o drveću, što govori, o vukodlacima, o prikazama strašnih ponoćnih sati, o strašilima, obješenjacima, o vještícama i pokajničkim dušama — i o takvim čudnim strahovitim stvarima, od kojih se slušaocima kosa ježila, srca obumirala od straha, hladna jeza podilazila sve, te su odjednom zašutjeli obzirući se plaho, prisluškujući, jer im se pričinilo, da nešto hoda po tavanu, da netko vreba iza prozora, da se kroz okna krvavo svjetlucaju nečije oči i da se u tamnim kutovima nejasno pletu sjene... i mnoge se brzo prekrstiše šapćući očenaš u tišini i cvokoćući zubima... ali to je brzo prošlo, kao sjena kad oblačić

zastre sunce, pa se zatim ne zna, ni da li je bio... i opet se razgovarali, preli i dalje pleli one beskrajne bajke, koje je i sam Rok pozorno slušao i ispričao novu priču o konju...

— »Neki je siromašni seljak sa pet jutara zemlje imao konja, ali tako ćudljiva i lijena, kakvih malo ima. Badava mu je ugađao, zoblju ga hranio, nije mu mogao ugoditi, konj nije htio raditi, zapregu je kidao, kopitima se ritao, da mu nisi mogao ni blizu... Jednom se seljak razljutio, kad je uvidio, da dobrim ne može izaći s njim na kraj, upregnuo ga u plug i naumice stao orati stari ugar, da ga izmori i da ga upokori, no konj nije htio vući. On ga išiba bičem iz sve snage i prisili ga. Konj je radio, ali je smatrao to krivicom i dobro je upamtio dok nije dočekao zgodan čas, kad se gazda jedamput sagnuo, da mu skine puta s nogu, tresnuo ga stražnjim kopitima i na mjestu ga ubio, pa je zatim pojurio u široki svijet, na slobodu!

Ljeti mu je bilo prilično, leškario je u hladovini, pasao tuđe žito, ali čim je stigla zima i pali snjegovi, stisnuo mraz, ponestade paše, on prozebao do kostiju pojuri opet dalje da traži hrane, pa je trčao tako danju i noću, jer je neprestano bila zima, snijeg i mraz, a vuci za njim, pa mu ih je već nekoliko napipalo slabine pandžama!...

Trči on tako, trči, dok nije stigao na kraj zime, na neku livadu, gdje je bilo toplo, trave do koljena, vrela su žuborila i iskrila se na suncu, svježa se hladovina njihala nad obalama a blag vjetrić pirio. On se odmah baci na travu i poče žderati, jer je bio sasvim ogladnio — ali čim zubima zahvati travu, a ono mu pod zubima oštro kamenje — nestade trave! — htjede da se napije vode — nije je bilo, ostade samo smrdljivo blato! — htjede da legne u hlad, a hlad odleti i sunce zapeče živom vatrom! Tako se mučio cijeli dan, a sve zaba-

dava. Htio se već vratiti u šumu, ali šume nije bilo! Konjče bolno za'rže, uzvratiše mu nekakvi konji izdaleka, on proslijedi za glasom i napokon spazi iza livadâ neki divni dvor, sav kao da je od srebra, okna mu bila od dragog kamenja, a krov kao da je pun nebeskih zvijezda, nekakvi su ljudi onuda hodili. Primakne se k njima, jer mu je milije bilo i teško raditi nego jadno od gladi uginuti... Prestojao je na žezi cijeli dan, tek podveče izađe netko k njemu, rekao bi, da je bio gazda glavom! To vam je bio Isus, onaj presveti gospodar, onaj Gospod nebeski, i reče:

— Nema ti tu mjesta, lijenčino i ubojico, kad te budu blagosivljali oni, koji te sada proklinju, dat ću te pustiti u staju.

— Tukao me je, pa sam se branio!

— Što te je tukao, to je stvar, koju ću ja riješiti, a u rukama držim ja i pravdu.

— Tako sam gladan, tako žedan, tako bolan! — -- jadikovalo je konjče.

— Rekoh svoje odlazi, nauckat ću vukove da te potjeraju...

I konjče se vratilo u zimski kraj i vucarilo se gladno i ozeblo, u velikom strahu, jer su ga u stopu gonili vuci kao psi Isusovi, plašili ga zavijanjem, dok neke proljetne noći nije stao pred vratnicama svoga gospodara i za'rzao, da ga opet prime, ali nato izleti udovica s djecom i pošto ga nisu prepoznali, jer je bio tako propao, stadoše ga tući čim su dohvatili i kleti ga zbog krivice, budući da je zbog muževe smrti osiromašila i živjela s djecom u velikoj bijedi.

Konj se vratio u šumu ne znajući što da čini, tamo ga napadoše zvijeri, ali on se nije ni branio, svejedno mu je bilo, stigne li ga smrt, no zvijeri ga samo opipaše, a najstarija među njima reče:

— Ne ćemo te prožderati, jer si previše mršav, samo koža i kosti, šteta je pandža, nego ćemo se tebi smilovati i pomoći ti...

Uzeše ga med sebe i povedoše ujutro na gazdino polje i upregoše ga u plug, što je stajao na njivi. Tim je plugom orala udovica s kravom i s djecom.

— Poorat će s tobom, pothranit će te, a na jesen ćemo se vratiti, da te ispregnemo! — rekoše zvijeri.

Za dana dođe udovica i odmah ga je prepoznala i premda je spočetka uskliknula, da je to čudo, što se vratio i bio već u plugu, ipak ju je ubrzo snašla tuga kad se sjetila i stala je nanovo proklinjati i tući ga koliko je smogla. I radila je s njim zatim, radila i odmazdila svoju nepravdu! Godinama je to tako potrajalo u teškom, mučnom poslu, pa premda se konjčetu već koža ozlijedila od homuta, nije ni za'rzao, jer je znao, da po pravdi trpi. Tek nakon nekoliko godina, kad je udovica stekla novoga muža i ono nekoliko jutara kraj njena polja, smekšala se prema konju i reče:

— Krivicu si nam nanio, ali po tebi je gospodin Isus udijelio blagoslov, urodilo je, na priličnog sam muža naišla, zemlje sam dokupila, pa ti od sveg srca praštam.

I još iste noći, kad su u kući slavili krštenje, dođoše vuci Gospodina Isusa, izvedoše konja iz staje i povedoše ga u raj nebeski!«

Veoma su se čudili toj providnosti božjoj i opširno razvezoše razgovor, kako Gospodin Isus uvijek kažnjava zlo a nagrađuje dobro i ni na što, kao na priliku ni na takvoga konja, ne zaboravlja.

— Pa ni onaj crvak, što u zidu dube, ne će se sakriti pred njegovim okom...

— Ni najtajnija pomisao, niti ikoja ružna požuda — dobaci Rok.

Jagna se na to trgne, jer je baš u taj čas unišao Antek, ali jedva da ga je tko primijetio, premda je vladala tišina, jer je za to vrijeme pričala Walentova takve divote o ukletoj kraljevni, da su vretena prestala zujati, svima su klonule ruke, zaustaviše dah i kao začarani sjedili su slušajući svom dušom.

I tako je prolazilo to februarsko, zimsko veče.

Duše su se uzdizale, do pod nebo rasle i plamsale kao luči od smole, samo je šuštanje uzdaha, maštanja i čežnje poput leptira od cvijeća lepršalo po sobi.

Omatali su se živom, drhtavom, raznobojnom pređom divote, da su im se oči posve zastrle pred cijelim svijetom tužnim i sivim i jadnim!

Lutali su po tamnim poljima, osvijetljenim prikazama, što su šiknule krvavim sjajem kao žeravica; polazili su na ona srebrna vrela puna nerazaberiva pjeva, tajanstvena dozivanja, pljuska; u začarane šume, gdje su vitezovi, divovi, oni dvorci bili, strašne utvare, zmajevi, što rigaju paklensku vatru; zastajkivali su po raskršćima preplašeni, gdje sablasti hihoćući prelijeću, gdje obješenjaci jauču glasom prokletnika, a vještice lete šišmiševim krilima; lutali su po nadgrobnim humcima za sjenama pokajničkih samoubojica; u pustim, razorenim dvorovima i crkvama slušali su čudne glasove, gledali u beskrajne povorke užasnih aveti, bili su u bojevima, pod vodama, gdje uspavane lastavice, isprepletene u vjenčiće, svakoga proljeća budi Majka Božja i pušta ih u široki svijet.

I lebdjeli su kroz nebo i pakao, kroz sve strahote, kroz tmine srdžbe božje i kroz sjaj njegove svete milosti, kroz neopisive krajeve čudesa i vremena, udivljenja i zanosa, kroz takve svjetove, gdje čovječja duša luta kao ptice zaslijepljene od gromova i munja, kroz takva mjesta, u koja čovjek zaviri samo u času

čuda ili u snu, gleda zaslijepljen, divi se i ne zna za sebe, da li je još među živima!

Hej! kao da se diglo more poput neodoljiva nasipa, nasipa čarolija, treperenja i divote, kao da je ispred očiju iščezla sva zemlja, soba, ciča noć, sav taj svijet pun muke i jada svakojakoga, krivice i plača i tuge i iščekivanja — a oči se otvoriše pred novim, drugim i tako divnim svijetom, da toga ne mogu iskazati nikoja usta!

Okružio ih svijet bajkâ, bajoslovni ih život obujmio dugama, bajoslovne se sanje pretvoriše u stvarnost — gotovo su obumirali od oduševljenja, uskrsnuvši u isti mah tamo, u onom sjajnom, velikom, snažnom, bujnom i svetom životu, koji je obrastao divotama kao dozrelo žito víkom i makom, tamo, gdje svako drvo govori, svaki izvor pjeva, svaka je ptica začarana, svaki kamen ima dušu, svaka šuma puna čara, svaki grumen zemlje napojen nepoznatim snagama — gdje je sve veliko, nadljudsko, neviđeno, živjelo svetim životom čudesâ!

Onamo su težili svom snagom čežnje, onamo su se pleli očarani, gdje se sve vezalo u neprekidni lanac snova i života, čudesa i žudnja, u čarobnu povorku isanjanoga postojanja, za kojim su im hlepile umorne, obogaljene duše kroz svu bijedu zemaljskoga životarenja!

Kakav je to siv i jadan život, kakav je to običan dan, sličan bolesnikovu pogledu, zastrt tugom kao maglom, to je sâm mrak, tužna i tegobna noć, kroz koju se tek u času smrti mogu rođenim očima nazreti ona čudesa.

Kao živinče pritisnuto jarmom k zemlji živiš, čovječe, radiš, brineš se, da dan preživiš, a i ne pomišljaš, što se oko tebe zbiva, kakav se miris iz kadionice svijetom širi, od kakvih svetih oltara dopiru glasovi, kolika su pritajena čudesa svuda!

Kao kakav slijepi kamen pod dubokom vodom živiš, čovječe...

U tmini, čovječe, oreš njivu života i plač siješ, napor i bol...

I po blatu valjaš zvjezdanu dušu, čovječe, po blatu...

Pričali su i dalje tako, neprestano, a Rok je drage volje pomogao, sam se čudio čudom, uzdisao, plakao, kao što su i drugi plakali...

A kadšto bi nastala dugačka, duboka šutnja, te se čulo lupanje uzbuđenih srdaca, vlažan odsjev očiju sjao se kao rosa, drhtali su uzdasi udivljenja i čežnje, duše su se prostirale do nogu Gospodnjih u toj crkvi čudesâ i pjevale su snažnu himnu zahvalnicu. Sva su srca pjevala tišinom, puna čara, drhtava, opojena svetom pričešću snatrenja — kao što zemlja dršće kupajući se u proljetnom suncu, kao što su vode podveče za vedra i tiha vremena, pa samo se drhtaji po njima mreškaju i dúge i boje; kao mlado žito u prvo svibanjsko veče, što se slatko njiše, otegnuto šuška i trese vlatima kao da šapće molitvu zahvalnicu.

Jagusia kao da je bila u nebo uznesena, tako je ćutjela sve duboko, tako je u sebe primala i istinom sve smatrala, da je to u njoj raslo i dizalo se pred očima kao živo, te bi sve mogla isjeckati od papira. Dadoše joj nekakve ispisane papire Klębove djece, koju je Rok obučavao, a ona je slušajući pričanje pravila od izrezaka strašila ili kraljeve ili sablasti ili zmajeve ili drugo koješta, a tako je točno pogađala, da je svatko mogao prepoznati na prvi pogled.

Toliko je toga izrezuckala, da bi se tim mogla izlijepiti cijela greda, a još je i obojadisala crvenom i plavom kredom, koju joj je Antek primaknuo, a tako je bila zaokupljena slušanjem i poslom, da je na cijeli svijet zaboravila, nije se ni na njega osvr-

tala, niti je primijetila, da je nekako nestrpljiv i da potajno daje nekakve znakove... a niti je itko drugi to opazio, jer su svi slušali u tišini, što je vladala.

Odjednom stadoše psi bijesno zalajavati i cviljeti u ljesi, a jedan od Klębovih sinova istrči napolje i vrati se rekavši, da je nekakav čovjek pobjegao ispred prozorâ.

Oni se na to nisu osvrtali, niti su znali, da je kasnije, kad su psi umukli, neko lice prošlo iza okna i tako se brzo izgubilo, da je samo jedna djevojka preplašeno uzviknula tarući od čuda oči.

— Netko obilazi kraj prozorâ! — poviče ona.

— Čuje se, kako snijeg škripi pod nogama.

— Kao da se penje uza zid!

Svi se ukočiše prisluškujući i bojeći se maknuti s mjesta, spopao ih nenadani strah.

— Tko o čem zbori, to mu se stvori! — reče neka žena plaho.

— Govorili smo o nečistomu, pa se možda javio i traži, koga da povede!

— Isuse i Marijo!

— Pogledajte-der, momci, nema li koga, zacijelo se psi gone po snijegu.

— Eh, dobro sam vidjela iza prozora, glava kao čabar i crvene oči!

— Pričinilo ti se — reče Rok, a kako nitko nije htio da pogleda napolje, pođe on sam, da umiri sve.

— Ispričat ću vam priču o Majci Božjoj, pa će smjesta nestati prikaze — poče on kad je sjeo na prijašnje mjesto. Oni se malko umiriše, ali svaki čas bi tkogod podigao oči prema prozoru i zadrhtao pritajenim strahom.

— »Davno se to bilo zbilo, davno, prije mnogo vijekova, pa samo još u starim knjigama piše... U nekom selu kraj Krakova živio je kmet, Kazimir se

zvao, a nadimak mu je bio Jastrząb (Jastreb), od davnine je tamo živio, koljenović i bogataš, mnogo je jutara zasijavao, šumu je imao svoju, kuću kao kakav dvor i mlin na potoku. Gospod Isus mu je blagoslovio, sve mu je uspijevalo, hambari su bili uvijek puni, gotova je novca imao u škrinji, djecu zdravu i ženu čestitu; dobar je on bio čovjek, mudar, razborit, skrušena srca i pravedan prema svakom stvoru.

Bio je na čelu općine kao otac, brinuo se za siromahe, branio pravdu, porezima nije teretio, u svemu je pazio na čestitost i uvijek je prvi bio da bližnjega pomogne i da ga spase.

Živio je tako u tišini i mirno, sretno, kao u zapećku kod Gospoda Boga.

Kad jednom kralj stade sazivati narod u rat proti poganima!

Veoma se zabrinuo Jastrząb, žao mu je bilo kuću napustiti i krenuti u ljuti boj.

Ali kraljev je glasnik stajao kraj vrata i požurivao!

Velik se rat spremao, prokleti je Turčin napao na poljske zemlje, palio sela, pljačkao crkve, klao svećenike, trijebio narod ili ga u negvama gonio u svoju pogansku zemlju.

Valjalo se spremati i stati na obranu!

Vječno spasenje čeka onoga, tko dobre volje položi glavu svoju za svoje i za vjeru svetu.

I sazove dakle Jastrząb općinu, izabere najkrepče momke, konje, kola i odmah krenuše nekako ujutro, poslije svete mise!

A cijelo ih selo otpratilo plačući i jadikujući sve do lika Częstochowske Bogorodice, što je stajao kraj puta, na raskršću.

Vojevao je godinu dana, dvije godine, dok napokon nestade o njemu svakoga glasa.

Drugi su se već davno vratili kući, ali Jastrzębia nema pa nema. Mislili su, da je zacijelo poginuo, ili da ga je Turčin zarobio, kako su, štaviše, prosjaci i različiti putnici šaputali...

Dok se krajem treće godine, u rano proljeće, nije vratio, ali sam, bez čeljadi, bez kola i konja, pješke, propao, izmoren, tek s palicom kao kakav prosjak...

Vruće se pomolio pred likom Majke Božje, što mu je bilo dopušteno, da se još vrati na svoju zemlju i žurno krene u selo...

Nitko ga nije pozdravio, nitko prepoznao, od pasa se morao braniti.

Dođe on tako pred svoju kuću, protare oči, prekrsti se, a ne može da se snađe...

Isuse i Marijo! Gumna nema, staja nema, voćnjaka nema, pa ni plotova nema, a blagu ni traga... od kuće samo ogoretine... djece nema... pustoš... strašno... samo se žena bolesna izvukla iz brloga njemu ususret i gorkim suzama zaplakala!

Kao da ga je grom ošinuo!

Dok je on vojevao i Gospodnje neprijatelje gonio, naišao je na kuću pomor i pobio mu svu djecu... grom spalio... vuci podavili stada... opaki ljudi razgrabili... susjedi oteli zemlju... suša sažegla žito... tuča pobila preostalo... pa nije ostalo ništa, samo zemlja i nebo.

Sjeo je na prag kao da je obamro, a podveče, kad je zazvonilo pozdravljenje, naglo je skočio i stao strašnim glasom kleti i psovati!

Uzalud ga stišavala žena, badava mu se do nogu bacila moleći ga, on je kleo i kleo, što je badava prolivao svoju krv za Gospodnju pobjedu, što je uzalud branio crkve, badava bio ranjen, podnosio glad, ba-

dava bio čestit i pobožan, uzalud — kad ga Gospod Bog i onako napustio i odsudio na propast!

Strašno je hulio Božje ime i vikao, da će se sav predati vragu, jer on jedini ne napušta ljude u nuždi.

To se zna, na takav se doziv nečastivi smjesta javio pred njim.

Jastrząb se u svojoj ljutini nije svladao, nego je zaviknuo:

— Pomozi, vraže, ako možeš, jer mi je velika krivica nanesena.

Luđak nije znao, da ga je Gospodin Isus htio iskušati i ispitati.

— Pomoći ću, ali hoćeš li dati dušu? — zakrišteti zloduh.

— Dat ću makar i smjesta!

Napisaše ugovor, koji je seljak potpisao rođenom svojom krvlju iz prsta.

I odmah mu od toga dana počelo sve uspijevati. On jedva da je išta radio, samo je nadzirao i upravljao, a Miško, jer tako je sebi nadjenuo ime nečastivi, radio je za njega, a drugi su đavoli, preodjeveni u sluge ili u Nijemce, pomagali — i doskora je gospodarstvo bilo još bolje, veće i bogatije nego prije.

Samo djece nije nanovo bilo, jer kako bi i moglo biti bez božjega blagoslova!

Ljuto je to izjedalo Jastrzębia, noću je često razmišljavao, kako će morati gorjeti u vječnom paklu, pa ga nije veselilo ni bogatstvo, ni ništa... Miško mu je zato morao objašnjavati, kako su se svi bogataši, gospoda, kraljevi, učenjaci, pa i oni najveći biskupi za života prodali vragu, a da se nijedan od njih ne brine i ne razmišlja, što li će biti poslije smrti, nego se vesele i svega uživaju do sita!

Jastrząb se nakon toga smirio i još je većma ustajao proti Bogu, pa je čak i križ kraj šume posjekao,

svete slike iz kuće pobacao i spremao se da makne lik częstochowske Bogorodice, jer mu je smetao pri oranju; s teškom ga je mukom od toga odvratila žena jadikovkama i molbama.

I tako su prolazile godine za godinama kao što protiče bistra voda, beskrajno je bogatstvo raslo, a s bogatstvom i ugled, pa se i kralj glavom svraćao k njemu, pozivao ga na dvor i posadio ga među svoje komornike.

Nadimao se zbog toga Jastrząb, uzvisivao se nad druge, prezirao sirotinju, svako je poštenje izgubio, ništa mu nije bilo stalo do cijeloga svijeta.

Luđak, nije mislio, čim će morati to platiti...

A na kraju je dospio i rok obračuna. Gospodinu Isusu ponestalo je ustrpljenja i snošljivosti prema okorjelom grješniku...

Prispjelo je vrijeme suda i kazne.

Prvo ga snađoše teške bolesti i ne napustiše ga ni na jedan tren.

Zatim mu ugine sve blago.

Zatim grom sažeže sve zgrade.

Zatim tuča potuče žito.

Zatim ga čeljad odbježe.

Zatim pak nastade takva suša, te je sve do pepela izgorjelo, drveće se posušilo, vode presahnule, zemlja popucala.

Zatim ga ljudi napustiše posve i bijeda sjede na prag.

A on je bolovao teško, tijelo mu je komadima otpadalo, kosti trunule.

Zalud je moljakao Miška i svoje đavolske ortake; ni nečastivi ne može pomoći, kad se na čovjeka spusti ruka srdžbe božje!

A i đavli se nisu više brinuli za njega: bio je njihov, pa su mu, da što prije umre, duhali u one strašne rane, da se većma gnoje.

Samo ga je milost Gospodnja još mogla spasti!

Nekako u kasnu jesen nadošla je noć jedna tako vjetrovita, da je vihar otrgnuo krov s kuće i iščupao sva vrata i prozore, sletila se rulja vragova i stadoše plesati oko uglova i nasrtati s vilama u sobu, jer je Jastrząb već bio na samrti...

Žena ga je branila kako je mogla, zaklanjala ga svetom slikom, kredom obilježila pragove i prozore, ali je već smalaksala od velike brige, da joj ne umre bez Sakramenata i bez pomirenja s Bogom. Premda joj je branio, tako je još i u posljednji čas bio okorio, premda je vrag sprečavao, uvrebala je čas i pohrlila u župni dvor.

Ali župnik se spremao nekuda na put i nije htio da pođe k bezbožniku.

— Što je Gospod Bog napustio, to vrazi moraju ponijeti, tamo sam ja suvišan... — i poveze se u vlastelinski dvor na kartanje.

Ona gorko zaplače od brige, klekne pred likom częstochowske Gospe i krvavo jecajući i srdačno stenjući molila ju, da se smiluje.

Sveta se Djeva nad njom ražali i prozbori:

— Ne plači, ženo, uslišane su molitve tvoje...

I siđe k njoj s oltara, kako je bila, u zlatnoj kruni, u modrom plaštu posutom zvjezdama, s krunicom oko pasa... sjajna blagošću... Presveta i slična zvijezdi Danici... žena pade nice pred Njom...

Ona je podigne svetim ručicama svojim, obriše joj bolne suze, prigrli je k sebi i reče nježno:

— Povedi me do kuće, možda ću ti u čemu pomoći, službenice vjerna.

Pogleda bolesnika i njeno se milosrdno srce veoma zabrine.

— Ne može se bez svećenika pomoći, ja sam samo žena i nemam one moći, koju je Isus dao svećenicima! Nevaljalac je on, ne haje za narod, loš je on pastir, teško će odgovarati zbog toga, ali samo on ima moć odrješenja grijeha... Idem u dvor po toga kartaša... Evo ti čislo, njim brani grješnika, dok se ja ne vratim.

Ali kako će na put?... Noć mračna, vjetar, kiša, blato, put dalek, a usto svuda vrazi vraguju.

Ničega se nije preplašila Gospa Nebeska, nije!... samo se plahtom zagrnula od kiše i pošla u onaj mrak...

Stigla je u dvor ljuto izmorena i do niti pokisla. Pokuca i ponizno zamoli, da župnik žurno pođe k bolesniku, ali on, kad je ugledao neku siroticu i kako je vani pasje vrijeme, poruči, da će doći ujutro, sada da nema kada i nastavi kartati se, piti i šaliti se s gospodom.

Majka Božja samo bolno uzdahne zbog njegova nevaljalstva pa učini, da se smjesta stvorila zlatna kočija, konji, lakaji, preodjenula se kao gospođa predstojnikovica i tako uđe u odaje.

Dakako, župnik je odmah spremno pošao i hitro se odvezoše.

Prispjeli su još za vremena, ali smrt je već sjedila na pragu, a đavoli su silom navaljivali na čovjeka, da ga otmu živa prije no što svećenik stigne s Gospodinom Isusom; jedino ga branila žena čislom, prislanjala svetom slikom vrata, molitvom i onim Imenom Gospodnjim.

Jastrząb se ispovjedi, požali svoje grijehe, zamoli Boga za oproštenje, dobije razrješenje grijeha i u taj čas Bogu preda dušu. Presveta mu Djeva zaklopi oči, blagoslovi ženu i reče preplašenom svećeniku:

— Pođi za mnom!...

On se još nije mogao sabrati, ali je krenuo, osvrće se pred kućom, a nema ni kočije, ni lakaja, samo kiša, blato, mrak i smrt, koja je išla tragom za njim... Veoma se prepao i požuri za Djevicom prema kapelici!

Gleda, a Ona je već tamo u plaštu i s krunom, okružena korovima anđeoskim, uspinje se na oltar, na prijašnje mjesto.

Prepoznao je Kraljicu Nebesku, strah ga zaokupi, pade na koljena, udari u plač i ispruži ruke moleći milost.

A Djevica sveta pogleda ga gnjevno i reče:

— Vijekove ćeš tako preklečati za grijehe, oplakivat ćeš dok ne okaješ...

On se smjesta pretvori kamenom i tako ostade. Noću samo plače, drži ispružene ruke, smilovanje čeka i od vijeka vijekova tako kleči.

Amen!...

. . . . . .

Do dandanas vidi se taj kip u Dąbrowi kod Przedborza: kraj crkve stoji na vječno sjećanje i upozorenje grješnika, kako za počinjeno zlo nikoga ne mine kazna.

Dugotrajna i duboka šutnja pade na sve, svatko je prosuđivao što je čuo i svi su bili puni svete tišine, udivljenja, blagosti i straha.

Pa što da čovjek i kaže u takav čas, kad mu se duša rastegne kao željezo u vatri, kad nabuja čuvstvom i sjajem, te da je takneš, rasprsla bi se zvjezdanim daždom i protegla bi se kao dúga izmed zemlje i neba.

Tako su ustrajali u tišini dok se i posljednje žeravice u njima ne stadoše gasiti.

Mateuš izvadi flautu i poče na njoj prebirati i tiho izvoditi tužan i promjenljiv napjev, kao da netko

rosu prosipa po paučini, a Sochova zapjeva »Pod tvoju zaštitu«. Pratili su je tiho.

A onda stadoše pomalo govoriti o ovom i onom, kao obično.

Mlađarija se počela med sobom šaliti, jer je Tereska soldatuša zadavala momcima vesele zagonetke, a kad je netko rekao, da se Boryna već vratio iz suda i da sada pije u krčmi sa svojim društvom, Jagusia se tiho digne i izađe, a da nije ni zovnula Józku, a za njom se kradom odšulja Antek, stigne je još u trijemu na pragu, čvrsto je uhvati za ruku i povede kroz druga vrata, na dvorište, a odande kroz voćnjak iza štaglja.

Gotovo nisu ni primijetili da su izašli, jer je Tereska glasno vikala:

— »Bez tijela, bez duše, a miče se pod perinom?« Što je to?

— Hljeb, hljeb, to zna svatko! — poviknuše oni oko nje.

— Ili ovo: »Gost goni gosta duž lipova mosta?...«

— Protak i grah!

— Svako dijete zna takve zagonetke.

— Kažite drukčije, pametnije!

— »U košulji se na svijet rodi,
A po svijetu golo hodi?«

Dugo su pogađali, dok Mateuš napokon ne reče, da je to sir, pa im zada ovakvu zagonetku:

— »Lipovo drvo veselo pjevaše,
A konj na ovnu repom mahaše.«

Jedva su se dosjetili, da su to gusle.

A Tereska zada još jednu težu:

— »Bez nogu, bez ruku, bez glave i trbuha,
Kud se okrene, svud samo duha!«

To je trebalo da znači vjetar; počeše se zbog toga prepirati, smijati i sve zgodnije zagonetke kazivati, da se sva soba tresla od žamora i veselja.

I dugo su se u noći tako u društvu zabavljali.

XI.

... Nahrupiše u vrt, provukoše se ispod nisko spuštenoga granja i brzo, plaho, kao preplašeni jeleni, protrčaše iza štaglja u pomračeni snijeg, u noć bez zvijezda i u nedosežnu tišinu promrzlih polja.

Izgubiše se u noći; nestade sela, odjednom je zamukla ljudska vreva, i najslabiji glasovi života zanijemješe, te su u jedan tren na sve zaboravili i ogrlivši se, pritisnuti čvrsto jedno o drugo, bedro uz bedro, malko pognuti, radosni a preplašeni, šutljivi a puni pjevanja, letjeli su iz svih snaga u taj široki svijet, zastrt sinjim modrilom i tišinom.

— Jaguś!

— Što?

— Jesi li ti to?

— Kako ne bih bila!...

Samo su to rekli, kadšto bi zastali, da odahnu.

Glas im je zamro od plahog udaranja srdaca i od pritajenog snažnog pokliča radosti; pogledavali su jedno drugo svaki čas, oči su im se uzajamno zasvjetlucale kao žarke, nijeme munje, a usta su padala na usta snagom groma i s tolikom gladnom, proždrljivom vatrom, da su se spoticali od opojnosti, daha im ponestajalo, čudo, da im srca ne pukoše; zemlja im se izmicala ispod nogu, letjeli su kao u neki vatreni ponor i obazrevši se očima slijepim od žara trgli bi se s mjesta i opet trčali, ne znajući ni kuda ni kojuda, samo da-

lje, pa makar i u najdublju noć, čak onamo u one smotane pletenice sjenâ...

Još komad puta... još dva... dalje... dublje... dok nije sve iščezlo ispred očiju, cijeli svijet i sama pomisao na njega, dok nisu posve utonuli u zaborav kao u nezapamćenom snu, koji samo duša pozna, kao u divnom snu, snivanom na javi tamo u Kłębovoj sobi, tek malo prije, te su još tonuli u sjajnom traku tihog, mističnog pričanja, te su još bili puni čudesa i onih prikazanja, te je još prosanjana bajoslovna snaga na njihove duše stresala divni cvat začaranosti, svete bojazni, najdubljeg udivljenja, zanosa i neutaženih čežnja!

Još su bili povijeni u čarobnu dugu čudesa i snova, kao da su plovili s povorkom tih divota, izazvanih malo čas prije, išli su kroz basnoslovne krajeve, između tih nadljuskih prizora, svih tih događaja, svih čudesa, kroz najdublje krugove zapanjenja i očaranosti. U sjeni su se talasale prikaze, lutale po nebu, izrasle na svaki pogled oka, protjecale kroz srca, te su na mahove sustavljali dah, obumirali od straha i pritisnuti jedno uz drugo, zanijemjeli, zaprepašteni zagledavali su u bezdanu ispreplетenu dubinu sanjarenja, te im se duše rascvjetaše cvijetom zanosa, presvetim cvijetom vjere i molitvenog ushita i padahu čak na dno zadivljenja i zaborava.

A onda, kad bi se osvijestili, dugo su lutali udivljenim očima po noći, ne razabirajući pravo, da li su još med živima, da li su se u njima zbivala ta čudesa, nije li sve to san, nije li omama!...

— Ne bojiš se Jaguś, zar ne?

— S tobom bih pošla na kraj svijeta, u smrt! — šapne ona snažno i pritisne se strastveno uz njega...

— Jesi li me čekala? — zapita on malo kasnije.

— A nego! Čim je tko ušao u trijem, sve me nešto kopkalo... onda sam pošla Kłębovima... zato... što sam mislila, da te ne ću dočekati...

— A kad sam unišao, pravila si se, da me ne vidiš...

— Ludo.. zar sam trebala gledati, da oni primijete! ali tako me je u utrobi stislo, da je čudo, što nisam pala sa stolca... vode sam se napila, da se rastrijeznim...

— Najmilija moja!...

— Sjedio si straga, osjećala sam, ali sam se bojala da pogledam u Tebe, bojala sam se da prozborim riječ.. a srce mi je tako lupalo, tako kucalo, da su ljudi zacijelo čuli... Isuse! skoro sam vrisnula od radosti!...

— Mislio sam, da ću te zateći kod Kłębovih, pa da ćemo zajedno izaći...

— Htjela sam otrčati kući, ali ti si me prisilio...

— A zar ti to nisi htjela, Jaguś, a?...

— Eh često sam mislila, kad bi se ovako desilo... Često...

— Mislila si tako! Mislila! — šaptao je on strastveno.

— Kako ne bih, Jantoś! neprekidno, neprekidno... Tamo iza prijelaza nije dobro...

— Istina... ovdje nas ne će nitko iznenaditi... Sami smo...

— Sami!... i toliki je mrak... i... prošapće ona, baci mu se oko vrata i zagrli ga svom snagom strasti i ljubavi...

. . . . . .

Po poljima nije više duhalo, samo bi vjetar kadšto blagim daškom prošao i kao šaptom od milovanja hladio užarena lica. Nije bilo ni svijetlih zvijezda ni mjeseca, nebo je visjelo nisko, natrpano prljavim i

istrganim runom oblaka, kao da je stado sivih volova polijegalo na pusti i goli ugar, a daljina se nazirala kao kroz sivi, rastanjeni dim, te se činilo kao da je cijeli svijet satkan od magle, drhtava mraka i uzburkana taloga.

Dubok, uzbudljiv ali jedva primjetljiv šum drhtao je u zraku, kao da je dopirao od strane šuma utonulih u noći ili od strane oblakâ, iz onih divljih pukotina, iz kojih su na mahove znala prhnuti jata bijelih oblaka, što su hitro bježali kao ključevi proljetnih ptica, kad ih gone jastrebi.

Noć je bila tamna i bolno uzburkana, gluha a puna čudna kretanja, puna straha, nedohvatna drhtanja, plaha šuškanja, pritajenih prikaza i nagla nastupanja nerazjašnjivih i užasnih zbivanja; kadšto bi odjednom ispod pokrova tmine zasjala sablasna bljedoća snijega, onda bi neko ledeno, vlažno, gnojno svjetlucanje puzlo kroz tminu zmijolikim zavojima, zatim kao da je noć opet sklopila vjeđe, mrak je padao kao crn, neproziran pljusak i gubio se cijeli svijet, te su se oči, kad nisu mogle ništa nazreti, nemoćno skliznule u dubinu groze i duša se kočila prignječena tmurnim mrtvilom groba, a na časove su se razdirale koprene sjenâ, pucale su, kao da ih je grom rasporio i kroz strahovite jazove oblakâ vidjela su se u dubinama tamnoplava polja zvjezdanog, tihog neba.

Onda bi opet s poljâ ili iz kuća, s neba ili iz utonule daljine, ne zna se otkuda, zadrhtali raspršeni, puzavi neki glasovi, neki drhtaji svijetla, kao neke izgubljene jeke, prikaze zvukova i davno mrtvih stvari, što lutaju svijetom, plove u tužnoj povorci i nestaju ne zna se gdje, kao obamrli sjaj zvijezda.

No oni su bili slijepi za sve, u njima se digla i rasla bura, svaki je tren bivala jača, pretakala se iz

srca u srce potokom žarkih a neizrečenih požuda, munjevitih pogleda, bolnih drhtaja, nenadanih uznemirenja, vrelih poljubaca, zbrkanih, neskladnih i blještavih riječi poput divljih udaraca groma, smrtnog zanijemljenja, rječitosti i tolikog čara u isti mah, da su se davili zagrljajima, do boli se pritiskali, naprosto se grebali noktima, kao da su htjeli iz sebe iščupati utrobu i okupati se u nasladi muke, a bionama zastrte oči nisu više ništa vidjele, pa ni same sebe.

I poneseni ljubavnom olujom, slijepi za sve, mahniti, lišeni pameti, stopljeni jedno s drugim kao dvije upaljene baklje, nosili su se u tu neprozirnu noć, u pustoš i muklu samoću, da se predadu jedno drugom na smrt, do dna dušâ, koje je proždirao vječni glad trajanja...

Nisu više mogli govoriti, nesvijesni su se samo uzvici otkidali negdje iz dubine, prigušen samo šapat, otrgnut i strelovit kao plamsaj ognja, nesavezne riječi opojene strašću, pogledi koji do srži proždiru, pogledi zaprepašteni od bezumnosti — pogledi orkana, koji se survaše jedan na drugoga, te ih je prožeo tako strašan trepet požude, da su se pritisli s divljim cviljenjem i pali... posve izvan sebe...

Cijeli se svijet zavrtio i survao zajedno s njima u ognjeni ponor...

. . . . . .

— Pamet me već ostavlja!...

— Ne viči... mir, Jaguš...

— Kad moram... pobješnjet ću, što li!

— Čudo, da mi se srce ne raspukne!

— Izgorjet ću... zaboga, pusti... daj da odahnem...

. . . . . .

— O, Isuse... umrijet ću... Isuse!...

— Jedina ti na svijetu...

— Jantoš! Jantoš!...

. . . . . .

...Kao što se sokovi, što skrovito žive pod zemljom, svakoga proljeća bude, bujaju besmrtnom požudom, kroz naslage svijeta međusobno teže, teku s krajeva zemlje, nebom kolaju, dok se ne nađu, iščeznu u sebi i u svetoj se tajni začnu, da zatim pred zadivljenim okom postanu u proljetno doba ili cvijetom, čovječjom dušom ili trepetom zelenog drveća...

Tako su oni srtali jedno k drugom kroz duge čežnje, kroz dane patnje, kroz sive dugačke, puste dane, dok se nisu našli i s jednakim, nesavladljivim krikom požude pali u zagrljaj stegnuvši se tako snažno kao borovi, kad ih bura iščupa i skrhane baci jednog na drugoga, te se grle očajno, svom snagom i u smrtnom rvanju ljuljaju se, bore, njišu prije no što će ih zajedno zateći ljuta smrt...

A zastrla ih i zaprela noć, da se zbude, što je određeno...

. . . . . .

Jarebice se stadoše dozivati negdje u mraku, ali tako blizu, da se čulo, kako ide cijelo jato; brz šum se čuo, kao da im se digoše krila i udaraju o snijeg, onda pojedini, oštri glasovi počeše razdirati tišinu, a od sela, koje valjada nije bilo daleko, dopiralo je prigušeno i snažno pjevanje pijetlova.

— Već je kasno... — šapne ona bojažljivo.

— Još je daleko do ponoći, oni pjevaju jer će se vrijeme promijeniti.

— Južnjak će doći.

— Da, snijeg je omekšao.

Zečevi negdje blizu, valjada za kamenjem, gdje su sjedili, počeše cviljeti, goniti se i skakati kao na

svadbi, dok ne pretrčaše kraj njih te odskočiše preneraženi.

— Pâre se gadovi i tako su zaslijepljeni, da i ne vide čovjeka. Proljeće je blizu.

— Mislila sam, da je neka divlja zvijer...

— Mir, čučni! — šapne on preplašenim glasom.

Šuteći se pritisnuše uz kamenje. Iz mraka, što se bijelio svjetlucanjem snijega stadoše se javljati neke dugačke sjene, što su puzale... micale su se polagano... kradom, onda se izgubile, kao da su u zemlju propale, samo su im oči sjale kao krijesnice u grmlju; nekoliko hvati od njih sunuše i izgubiše se posvema u mraku, dok se odjednom nije začuo kratak, bolan, smrtan krik zečji, zatim oštar topot, hroptanje, neko užasno valjanje, hrska krhanih kostiju, strašno režanje i opet duboka i uzbudljiva tišina zavlada unaokolo.

— Vuci su razderali zeca.

— Da nisu nabasali na nas!

— Sjedimo od vjetra, pa nas nisu nanjušili.

— Bojim se... hajdemo... zima mi je... — strese se ona.

On je ogrli i stade je grijati takvim poljupcima, da su oboje smjesta zaboravili na cijeli svijet, čvrsto se obuhvatili oko pasa i krenuli nekom stazicom, što im je sama došla pod noge; išli su ljujajući se teško kao što se miče drveće pokrito preobiljem cvijeća pa se tiho njiše u zujanju pčelâ...

Šutjeli su, samo tiho mljaskanje poljubaca, uzdisanje, strastveni uzvici, muklo krčanje opojenosti, radosno lupanje srdaca kao da ih je zagrnulo drhtavim žarom proljetnih polja: bili su kao tratina kada procvate u proljeće, okupana u sjajnom zujanju proljeća; isto su im tako cvale oči, isto su tako disali vrućim dahom poljâ ugrijanih sunčanom žegom, drh-

tanjem nabujalih trava, žuborom i svjetlucanjem potoka, prigušenim cvrkutom ptica; srca su im kucala jednomjerno s tom svetom zemljom, a pogledi padali kao teški, rodni cvat jabukov, a riječi tihe, rijetke, važne, prskale su iz jezgre duše, kao sjajne mladice drveća u majsko praskozorje, a dah im je bio kao lahor, koji miluje mladu travu, a duše kao proljetni, sunčani dan, kao žito što uspravno strši, puno ševina cvrkutanja, svijetla, šuštanja, svjetlucava zelenila i nesavladljive radosti života...

Zašutjeli bi odjednom i zaustavili se gubeći se u mraku nekog nestajanja kao kad oblak zastre sunce i utihne svijet, smrači se i u tuzi i strahu nestaje na jedan tren...

Ali smjesta bi se digli iz njemoće, radost je u njima plamtjela kao požar, svadbeni je zvuk brujao u njihovim dušama, okrilatio ih snagom tolike sreće i tako ih nukao da polete do neba, da su i ne znajući zapjevali strastveno i posve bez svijesti...

Njihali su se po taktu glasova, koji kao da su lepetali duginim krilima i zvjezdanim, žarkim prskanjem zvukova prosipali se u obumrlu i pustu noć.

Ništa više nisu znali, išli su pritisnuti jedno uz drugo, bez volje, izgubljeni u sebi, bez misli, pijani od one nadljudske snage ćućenja, što ih je uznosila u nadsvjetove i izbijala u neskladnoj, zbrkanoj pjesmi gotovo bez riječi.

...Pjesma divlja i bučna izbijala je kao bujica potoka iz nabujalih srdaca u prostrani svijet pobjedničkim krikom ljubavi....

...i kao vatreni grm gorjela je u kaosu mraka i noćnog meteža...

...bila je na mahove kao teški, bučni šum vodâ, što razbijaju ledene okove...

...jedva primjetljivim zujanjem i slatkim šaptom zvonila je poput talasa žita, što se ljulja na suncu...

...pucali su zlatni lanci zvuka, prosipali se u vjetar i po'rđali teško su se vukli po razorima, te su bili samo uzvici noći, kadšto nemoćni jecaj, osamljeno dozivanje, glas iščezao, glas plah...

...i umirali su u grobnoj tišini.

Ali malo kasnije prhnuli su kao preplašene ptice k suncu mahnitim letom, srca su nabrekla tolikom snagom poleta i nestanka u svemu, da su provalili kao blistava himna zanosa, kao molitvena pjesma čitave zemlje, kao besmrtan poklič opstanka.

. . . . . .

— Jaguš! — šapne on začuđenim glasom, kao da ju je tek sada primijetio kraj sebe.

— Evo me! — odgovori ona nekako suzno i tiho.

Nađoše se na puteljku, što je išao duž sela, iza štagljeva, ali već na Boryninoj strani.

Jagna odjednom zaplače.

— Što ti je?

— Što ja znam?... tako me nešto stislo, da mi suze same cure.

On se veoma zabrine, sjedoše kraj nekoga štaglja, na ugao, što je stršio, on je čvrsto pritisne i zagrli, a ona se kao dijete priljubi k njegovim prsima, zamisli se, a suze joj kapahu iz očiju kao rosa iz cvijeća. On ih je brisao i rukom i rukavom, no one su neprestano tekle...

— Bojiš li se?...

— A čega! samo što u meni raste takva neka tišina, kao da smrt stoji uz mene, a tako me nešto kopka, tako diže, da bih htjela nebo dohvatiti i otploviti s ovim oblacima u svijet.

On ne odgovori, oboje zašutješe, u njima se odjednom nešto smrklo, neka im sjena pala na duše i

pomutila jasnu dubinu i napunila ih čudnovato bolnom čežnjom, te su se još većma priljubili jedno uz drugo, tražili u sebi nekakav oslonac, jače prodirali kroz sebe u neki željkovani svijet...

Vjetar zaduše, drveće se plaho zanjiše i pospe ih mokrim snijegom; nagomilani teški oblaci počeše se odjednom raspadati i juriti na protivne strane, a tih, drhtav jauk preleti preko snijega.

— Treba se požuriti kući, kasno je već — šapne ona i malko se digne.

— Ne boj se, još ne spavaju, čuju se glasovi na putu, to se zacijelo razilaze od Kłębovih.

— Muzlicu sam ostavila kad sam muzla, pa će krava još noge polomiti.

Zamuknuše, jer su se čuli neki glasovi bliže i prođoše; ali negdje po strani, kao da je na istom puteljku, zaškripi snijeg, a neka visoka sjena izroni tako izrazito, da su skočili na noge.

— Netko je tamo... eno vreba kraj plota.

— Pričinilo ti se... kadšto idu takve sjene za oblakom.

Dugo su prisluškivali gledajući u tminu.

— Hajdemo do plasta, tamo će biti više mira! — šapne on vruće.

Plaho su se svaki čas obzirali, zastajkivali suzdržana daha i prisluškivali, ali unaokolo je bilo tiho i mrtvo; priđoše zatim pognuti, oprezno, k plastu i uvukoše se u duboki otvor, što se crnio tik nad zemljom.

. . . . . .

Opet se smračilo na svijetu, oblaci se stisli u neprozirnu gužvu, blijeda se svjetlost ugasla, noć kao da je zaklopila vjeđe i pala u dubok san, vjetar je prošao bez traga, tišina je disala još tiša i još nespokojnija, te se čulo drhtanje drveća pod teretom snijega i daleki, daleki šum vode, što je padala na mlinska kola, a nakon dužeg vremena opet zaškripi snijeg na puteljku: jasno se već čuo tih, oprezan, kao vučji korak... Neka se sjena otkinula od zida i pogureno se pomicala po snijegu, dolazila sve bliže, rasla, zaustavljala se svaki čas i opet išla... skrenula za plast od strane polja, gotovo doplazila do otvora i dugo prisluškivala.

Onda se odšuljala k prijelazu i izgubila se kraj drveća.

Nije prošlo ni koliko Zdrava Marija, kad se opet pojavila vukući za sobom omašnu rukovet slame, zastala na jedan tren, posluhnula i skočila k plastu, zatrpala uski otvor... kresnula šibicom i vatra se u trenutak zasjala po slami, zatitrala, tisućom jezika bljesnula i začas planula krvavom plahtom obuhvativši cijelu stranu plasta...

Boryna pak prignut, strašan kao mrtvac, vrebao je s vilama u rukama.

. . . . . .

Oni su smjesta razabrali, što se zbiva: krvav je sjaj počeo da prodire u unutrašnjost i zagrižljivi je dim ispunio jamu. Trgoše se s krikom lupajući o strane, ne znajući, gdje je izlaz, pomahnitali od straha, jedva dišući, dok nije Antek nekim čudom napipao prislon, upro se svom snagom i zajedno s prislonom pao na zemlju, ali prije no što se dignuo, stari nasrne na njega i pribode ga vilama k zemlji, no nije dobro namjerio, Antek se digao i prije no što je stari ponovio udarac, tresnuo ga pesnicama u prsa i izgubio se trkom u široki svijet!

Starac se baci prema plastu, ali ni Jagne nije više bilo, samo je šmuknula i iščezla u noći. On stade urlati mahnitim, posve neljudskim glasom:

— Vatra! vatra! — i stade trčati s vilama oko plasta, te je u krvavom sjaju bio sličan nečastivom,

jer je vatra zahvatila već cijeli plast i šumeći, valjajući se i sikćući izbila uvis u strašnom stupu plamena i dima.

Ljudi pritrčaše, po selu se pronio vrisak, netko udari u zvono, strah zahvati srca, a crvenilo je raslo i požar je vatrenom plahtom mahao na sve strane i prskao kišom iskara na zgrade, na cijelo selo.

XII.

Što se događalo u Lipcu iza one neobične noći, to ne bi ni prvi mudrac u selu mogao sve zapamtiti i ispripovjediti; tako je naime uzavrelo u selu kao u mravinjaku, kad ga kakav nevaljalac pročačka štapom.

Tek što se malko razdanilo i ljudi protrli oči od noćnoga mraka, svatko se odmah požurio na garište, mnogi su još usput šaptali molitve i trkom trčali kao na kakvu uzbunu.

Dan je svanuo težak i maglovit, a premda je već bilo doba da bude jasan dan, ipak je bilo još uvijek mračno kao da tek sviće, jer je počeo snijeg padati mokrim krpama i zastr'o svijet svojom prhkom, caklenom i mekanom ponjavom, no nitko se nije obzirao na to padanje, stizali su sa svih strana i satima su stajali na garištu raspredajući tiho o onom jučerašnjem i strižući ušima, ne bi li čuli što novo.

I žamor je nastao priličan, jer je naroda pridolazilo sve više, gomile su već stajale u ljesi, puno je bilo dvorište, a prava je stiska bila kraj plasta, da se sve crvenjelo na snijegu od ženskoga ruha.

Plast je izgorio do dna, bio je razvaljen, samo su dva stupa stršila s garišta opaljena kao cjepanice, a na hlijevi i na štaglju bili su krovovi pokidani sve do zida i porazbacani, pa je cijeli puteljak i polje unaokolo na daleko bilo puno porazbacanih nago-

rjelih dijelova krova, izlomljenih letava, pregorjele slame i napolak pougljenoga drveta i svakojake paljevine.

Snijeg je neprekidno padao i sve pokrivao caklenom prevlakom, mjestimice se topio od prigušene žeravice, a gdjegdje su iz razvaljenih gomila sijena udarali prameni crnoga dima i sunuo bi blijedi, pucketavi plamen. Seljaci bi se smjesta na njega bacili čakljama, gušili ga cokulama, udarali batinama i zatrpavali snijegom.

Baš su bili raznijeli takvu hrpu, što je tinjala, kad netko, čini se da je bio Klębov sin, izgrne čakljom neku nagorjelu krpu i uzdigne je visoko.

— Jagusina marama! — vrisne podrugljivo Koziołova, jer se već dobro znalo, što se zbilo.

— Pročačkajte-der, momci, možda ćete naći još i kakve hlače!...

— Eh, ponio ih je čitave, samo ih je mogao putem izgubiti.

— Cure su već tražile, netko ih je upozorio.

— Da ih odnesu Hanki — govorile su praskajući smijehom.

— Mir, lajavice, gle! na zabavu su se skupile i zube će kesiti zbog tuđe nesreće! — poviče ljutito kmet. — Kući, babe! što tu stojite? Već ste se dosta namljele jezičinama — i nasrne, da ih rastjera.

— Kanite se vi nas! pazite vi na ono, zbog čega ste postavljeni! — poviče Koziołova tako glasno, da je kmet u nju samo pogledao, pljunuo i pošao na dvorište, a nitko se nije ni ganuo s mjesta, babe pak počeše cokulama primicati maramu, ogledahu je pa tiho i jezovito stadoše nešto pričati.

— Ovakvu bi trebalo žaračem istjerati iz sela kao vješticu! — reče Kobusova glasno.

— Pa da! zbog nje je sve to! zbog nje! — odobravaše Sikorinka.

— Jest, ali je Gospodin Isus očuvao, da nije cijelo selo s dimom otišlo! — šapne Sochova.

— Istina je, čudo je, to je pravo čudo!

— A ni vjetra nije bilo i za vremena se primijetilo.

— A netko je udario u zvono, jer je selo bilo u prvom snu.

— Kažu, da su medovođe išli iz krčme i prvi su opazili.

— Draga moja! Boryna ih je sam glavom zatekao u plastu i tek što ih je rastjerao, vatra je odmah planula. Jučer sam kod Klębovih opazila, da će biti nešto, dok su zajedno izišli.

— Kažu, da je već odavno na njih vrebao.

— Da! Kazivao je moj dječak, da je jučer cijelo vrijeme hodao pred Klębovom kućom i držao ih na oku — reče Kobusova ispod nosa.

— Jasno je, da je Antek potpalio iz zlobe.

— Zar nije već prije prijetio?

— Cijelo je selo to znalo.

— Moralo se tako svršiti, moralo! — dometne Koziołova.

A u drugoj grupi starijih gazdarica šaptalo se također koješta, samo tiše i ozbiljnije.

— Stari je, kažu, tako izbio Jagnu, da leži bolesna kod majke... jeste li čuli?

— Jesam! Vele, da ju je istjerao čim je svanulo, škrinju je za njom izbacio i sve njeno odijelo — dobaci Balcerekova, koja je dotad šutjela.

— Ne govorite koješta, malo prije sam bila u kući, škrinja je na svome mjestu — tumačila je Płoszkina.

— Ja sam još na svadbi kazivala, da će se tako svršiti — prihvati glasnije.

— Što se zbiva, Isuse dragi, što se zbiva! — zajauče Sochova i uhvati se za glavu.

— Pa što, zatvorit će ga u tamnicu, to je sve!

— A i treba mu to po pravdi: cijelo je selo moglo izgorjeti!

— Baš sam najtvrđe spavala, a Luka, što je išao s medovođama, kuca na prozor i viče: »Vatra!« Isuse i Marijo! na prozorima crveno, kao da je netko žeravicom zasuo okna, od straha sam svu snagu izgubila... a zvono zvoni u stranu... ljudi viču... — raspriča se Płoszkina.

— Čim su rekli, da Boryna gori, odmah mi je sinulo, da je to Antekovo maslo — prekine je neka žena.

— Mir, govorite, kao da ste rođenim očima vidjeli.

— Nisam vidjela, ali kad svi tako govore...

— Još je na poklade Jagustynka natucala o tome tu i tamo.

— Nema govora, okovat će ga i posaditi iza brave.

— A što mu mogu? je li tko vidio? ima li svjedoka? a? — primijeti Balcerekova, velika pravdašica, koja je i zakone poznavala.

— A zar ga nije zatekao stari?...

— Zatekao ga ali na nečem drugom, a sve da je i vidio, kako je potpalio, ne može svjedočiti kao otac, a živjeli su u kavgi.

— To je stvar suda, nije naša, ali tko je kriv pred Bogom i ljudima, ako ne ta kuja, Jagna, zar ne? — podigne opet strogi glas Balcerekova.

— Istina je! Tako je! takva sablazan, toliki grijeh! — šaptale su tiše, stisle se u gomilu i stale jedna za drugom nabrajati njene grijehe.

Govorile su sve glasnije i sve češće su osuđivale, navodile su sve, što je bilo i što nije bilo, što je god koja čula ili izmislila o njoj; sve nekadašnje uvrede i zlobe zasiktaše im u dušama, na nju se prosuše poput tuče od kamenja pogrde, psovke, prijetnje, opake i mrske riječi, uzburkana pakost, pa da se u taj čas javila, zacijelo bi na nju pesnicama navalile.

Muškarci se pak u drugoj skupini razgovarali mirnije, ali nisu se manje žestoko obarali na Anteka; gnjev je pomalo zahvatio sva srca, duboko ogorčenje je žestoko uzburkalo svjetinu, sijevalo u očima kao munje i mnoga se pesnica ispružila prijeteći, spremna da udari, mnoga je tvrda riječ zarežala kao kamen, pa se i Mateuš, koji ga je spočetka branio, morao okaniti, samo je na kraju rekao:

— Mora da mu se pamet pomela, ako se na tako što odvažio!

Ali nato skoči kovač i stade gazdama tumačiti, kako je Antek već davno prijetio paležom, kako je stari već davno to znao i kako je cijele noći bdio.

— A da je on to učinio, na to bih prisegao, a uostalom ima svjedokâ, posvjedočit će i kazna mora pasti na takve, mora! Zar se nije neprestano dogovarao s momcima, zar se nije bunio protiv starijih, zar nije nagovarao na zlo, znam ja i s kojim momcima, znam, gledam evo u njih, slušaju me sada i još se usuđuju braniti takvoga! — derao se i prijetio. — Pošast od takvoga prelazi na cijelo selo, pošast, u kriminal s njim, u Sibir, batinama ga zatući treba kao bijesno pseto, kao da nije dosta hule božje, što s rođenom maćehom... Nego još i potpaljuje! Čudo je samo, da nije i cijelo selo zahvatilo! — vikao je strastveno, a valjada je imao u tome računa.

Primijetio je to Rok, koji je s Kłębom stajao po strani, pa reče:

— Oštro se dižete proti njemu, premda ste još jučer s njim pili u krčmi.

— Svatko mi je neprijatelj, tko je mogao cijelo selo dovesti na prosjački štap!

— Ali vlastelin vam nije neprijatelj! — dobaci Kłąb ozbiljno.

On poviče na njih, povikaše i drugi, a kovač se baci među ljude i stade podjarivati, pozivati na osvetu, izmišljavaše o njemu nemoguće stvari, te se narod, i onako već uzbuđen, do dna zamutio i uzburkao, počeše glasno vikati, neka se dovede palikuća, okuje u negve i povede u ured, a drugi, žešći, već su se obzirali za toljagama i htjeli potrčati, izvući ga iz kuće i tako namlatiti, da za cijeli život zapamti!... a najljuće su navaljivali oni, kojima je Antek više puta batinom pobrojao rebra...

Digla se galama, vika, kletve, prijetnje i tolika zabuna, da se narod strčao i pleo kao guštara kad je šiba vjetrina, i stao se ljuljati, udarati kao talas o plotove, pritiskati prema vratima i prosipati se na put — zalud je priskočio knez da ih umiri, zalud su kmet i stariji ljudi razlagali i tumačili, njihovi su se glasovi gubili u paklenskoj vrevi, a zaneseni od struje išli su zajedno s drugima, nitko nije slušao niti se obzirao na njihovo govorenje, svatko je navalio, pritiskao, vikao iz sve snage, kao da su opsjednuti i kao da ih sve nosi oluja odmazde...

Odjednom se stade gurati Koziołova naprijed derući se glasom do neba:

— Oboje su krivi, oboje dovucite i kaštigujte na gariŝtu...

Babe, a naročito najamnice i svakojaka sirotinja povedoše se za njom i uz nečovječji krik, raskrečene, izvan sebe gurale su se uz nju na čelo rulje kroz svjetinu kao bijesan, bučan potok; digla se vriska i piska

u tijesnoj ljesi, pošto su svi odjednom nahrupili, svi su vikali, svi su mahali pesnicama, gurali se silom, oči su im prijeteći sjale, a zbrkana, divlja vreva izbijala je iz njih kao šum uzburkanih voda, kao glas općega gnjeva, koji je plamenom zahvatio sva srca — stiskali su se sve jače i brže, kad oni, što su išli prvi, uzeše dovikivati:

— Župnik s Gospodinom Isusom ide! župnik!

Svjetina se trgne kao da je vezana na lancu, zatalasa se i navali na put, zaustavi se, raspŕši se u skupine, stiša se i odjednom zanijemi, pade na koljena i sagne gole glave...

Od strane crkve dolazio je župnik s Gospodinom Isusom; Ambrozije je išao sa zapaljenim fenjerom sprijeda i zvonio...

Prošao je brzo, već se vidio kroz gusti snježni oblak kao kroz zamrznuto okno — kad se ljudi počeše dizati s koljena.

— Ide k Filipki, kažu, da je jučer u šumi tako ozebla, da od jutros jedva diše, vele da ne će dočekati večeri.

— Pozvali su ga i k Barteku s pilane.

— Zar je bolestan?

— Kako, zar ne znate? tako ga je prignječilo drvo, da je s njim zacijelo gotovo... — šaptali su gledajući za župnikom.

Nekoliko gazdarica krene za njim u pratnji, a čitava četa momaka potrči prijekim putem preko jezera prema mlinu, ostali pak ostadoše stojeći, ne znajući, što bi, kao stado ovaca kad ih iznenada pas optrči. Srdžba se nekuda djenula, onaj snažni nagon se rasprsnuo, žamor umuknuo. Pogledali su se kao da su se probudili iz dubokoga sna, stupali s noge na nogu, češali se po glavi, nešto i progovorili, mnogi se od njih i zastidio, pljunuo, kapu pritisnuo i krado-

mice se kupio iz gomile, koja se razilazila putem kao kad se voda prolije i polagano je iščezavala otječući u ljese i kuće. Jedino je Koziołova uza sve to još glasno psovala i prijetila Jagni i Anteku, ali videći, da su je svi napustili, klela je, da je bijes mine, svađala se s Rokom, koji joj je odbrusio istinu i pošla u selo, pa je napokon ostalo vrlo malo ljudi, kao i oni, što su čuvali garište i pazili, da u slučaju, ako se opet javi vatra, priskoče u pomoć.

I kovač je ostao na dvorištu, ali tako je bio ljut zbog toga, što se dogodilo, da je samo šutio, nemirno se vrzao, zavirivao u kutove i svaki čas gonio Łapu, koji je neprestano na njega lajao i napadao...

Boryna se za cijelo to vrijeme nije nijedamput pokazao, kazivali su, da se zakopao u perine i da spava, samo je Józka s očima nabreklim od plača izvirivala pred kuću na narod i opet se skrivala, pa je jedino Jagustynka vodila brigu oko gospodarstva, no i stara je danas bila ujedljiva kao osa i nepristupna kao još nikada, te su se bojali da je išta zapitaju, jer je odgovarala tako, kao da si koprivu polizao.

Baš o podne dovezao se pisar sa žandarima i stadoše popisivati što je izgorjelo i ispitivati uzroke požara. Dakako, da se i ostali ljudi raspršiše na sve strane, da ih ne bi možda povukli da svjedoče.

Putovi su gotovo sasvim opustjeli, istina, snijeg je bez prekida padao, pa još i mokriji, jer čim je taknuo zemlju, topio se i gustom je mlakom pokrivao sve, u kućama je naprotiv zujalo kao u košnicama, jer je toga dana u Lipcu nastalo nešto kao neočekivani blagdan, slabo je tko radio i mislio na što, pa su gdjegdje krave mukale kraj praznih jasala, svuda se raspravljalo, često bi netko šmuknuo iz kuće u kuću, babe su jurile s jezičinama, novosti su kružile kao vrane s dimnjaka na dimnjak, a na prozorima i pred vratima, u

ljesama izvirivala su radoznala lica, čekajući, da li će žandari povesti Anteka!

Radoznalost i nestrpljivost rasle su od sata do sata, a ništa se sigurno nije znalo, jer je svaki čas netko dojurio sav zadihan s viješću, da su već otišli po Anteka, drugi su prisizali, da je on žandare izbio, oteo se iz lisičina i krenuo u svijet, a drugi su opet drugo nešto pleli.

Međutim je bilo istina samo to, da je Witek trčao u krčmu po rakiju i da se iz Borynina dimnjaka gusto pušilo, po tom su zaključivali, da se priređuje neko jelo za žandare.

A već podveče prošla su kneževa kola s pisarom i sa žandarima, ali bez Anteka.

Selo je zaokupilo začuđenje i razočaranje, jer su svi bili uvjereni, da će ga gvožđem okovana povesti u kriminal, zalud su lupali glave i smišljali, što li je stari izjavio u zapisnik, to je znao samo knez i kmet, ali oni ne htjedoše reći ništa, pa je radoznalost vanredno porasla i pleli su se svaki put drugi domišljaji i nimalo vjerojatni...

Polako je nastala tamna i dosta tiha noć, snijeg je prestao padati i kao da se spremalo na smrzavicu, jer premda su sive oblačine još jurile nebom, ipak je gdjegdje u visokim prazninama zasjala trepetljiva zvijezda i oštar je vjetrić pomalo stiskao razmekšani snijeg, da je pucketao pod nogama, po kućama se zasjaše svijetla i ljudi se, skupljeni u tijesnim sobama, kraj ognjišta, smirivahu od uzbuđenja toga dana, a da ipak nisu prestali ispredati domišljaje i naslućivanja.

A gradiva nije nedostojalo, jer ako nisu odveli Anteka, znači, da nije on zapalio, nego tko? — Valjada nije Jagna; u to ne bi nitko povjerovao, niti starac; takova misao nije nikomu ni pala na pamet!

Lutali su tako nasumce, a da ni na koji način nisu mogli naći izlaza iz te mučne zagonetke... U svim se kućama o tom govorilo, a nitko nije doznao istinu, samo je iz tog raspravljanja proisteklo to, da je srdžba na Anteka prošla, zašutjeli su čak i njegovi neprijatelji, a prijatelji, kao Mateuš, opet digoše svoje glasove u obranu, no zato se digla velika nesklonost prema Jagni i dosegla je strahotu strašnoga, smrtnoga grijeha. Žene je uzeše na jezike i tako su je navlačile med sobom kao po oštrom onom trnju, da joj nisu ostavili čitavog nijednog komadića kože! Zapalo je tom prilikom i Dominikovu dosta toga, zapalo... a još su više na nju bile bijesne i zato, što nitko nije znao, što se događa s Jagnom, jer je stara otjerala znatiželjne s praga kao nasrtljive pse.

Ali jedno su svi jednodušno i podjednako osjećali, duboko saučešće prema Hanki, koju su iskreno žalili i srdačno se smilovali nad njom, štaviše, Kłębova i Sikorinka pođoše odmah to veče k njoj s dobrom riječi uzevši sa sobom ponešto u zavežljajima.

Tako je prošao taj dan, kojega su se dugo sjećali, a sutradan se opet sve vratilo kao što je prije bilo, radoznalost se ugasla, srdžba ohladnjela, ogorčenje se stišalo i klonulo, svatko se opet vratio k svom poslu, pognuo glavu pod jaram i podnosio sudbinu, koju mu je Gospod Bog udijelio bez roptanja i strpljivo.

Istina, govorkalo se tu i tamo o tim događajima, ali sve rjeđe i površnije, jer su svakom bliže i preče vlastite brige i kubure, što ih svaki dan sobom donosi.

Došao je ožujak i nastade vrijeme koje se uopće nije moglo podnijeti, dani su bili mračni, tužni i tako puni padanja kiše, mokroga snijega, da je teško bilo izviriti iz kuće, sunce kao da se negdje izgubilo u onim niskim, zelenkastim dubinama oblaka, pa ni na jedan trenutak nije zasjalo — snijeg se polagano topio ili se

smekšan i podrovan zelenio od kiše kao da je popljesnivio, voda je stajala u brazdama i potapala nizine i dvorišta, a noću je znala stisnuti hladnoća, pa je teško bilo proći oleđenim putovima i prijelazima.

Uz takvo pasje vrijeme brže se zaboravilo na požar, s tim lakše što ni Boryna, ni Antek, ni Jagna nisu izazivali ljudske oči, propadoše u zaborav kao što kamen pada na dno, te se tek voda kadšto nad njim uzburka, namreška, ustalasa, zavrti, zašumi i opet mirno teče.

Tako je prošlo nekoliko dana sve do posljednjega, pokladnoga utorka.

Kako je pokladni utorak bio napolak blagdan, to je već od rana jutra vladala po kućama velika žurba, sobe su se malko pospremile, a gotovo je iz svake kuće netko krenuo u gradić po koješta, a ponajviše po meso ili barem po komad kobasice ili slanine, samo se sirotinja morala zadovoljiti sledem uzetim od židova na veresiju i krumpirima sa solju.

Kod bogataša su se već od podneva cvrljili uštipci, te se unatoč vlažnog vremena po cijelom selu širio miris pregorjeloga masla, pečenoga mesa i drugih tečnosti, što još većma vabe slinu.

Medovođe su se opet povlačili od kuće do kuće sa svojim čudovištima, pa su se neprekidno a svaki put s druge strane čuli vrištavi glasovi momčića.

Naveče pak, poslije večere, udesiše glazbu u krčmi, na koju je pohitao svatko živ i tko je mogao micati nogama ne obziruć se na susnježicu, što je počela padati još od sumraka.

Zabavljali su se od sveg srca, jer je to bila posljednja zabava pred korizmom. Pietrek, Borynin sluga, svirao je u gusle, pratio ga na flauti Mateuš, a u bubanj je udarao Jasiek Razvratnik.

Naživali su se zabave kao malo kada i do kasno doba noći, sve dok nije zvono na crkvi otkucalo u znak, da je već ponoć i kraj poklada; smjesta zamuknuše zvuci muzike, prestadoše plesati, ispiše žurno do kraja flaše i čaše i narod se tiho razišao, ostade samo Ambrozije prilično podnapit, koji je po svom običaju počeo pjevati pred krčmom.

Samo je u kući kod Dominikove sjalo svijetlo do kasne noći, pričalo se do drugih pijetlova, jer je tamo sjedio knez s kmetom i udešavali su izmirenje Jagne i Boryne...

Selo je već davno spavalo, tišina je okupila svijet, jer je kiša nekako oko ponoći prestala, a oni su još uvijek vijećali...

. . . . . .

Samo u Antekovoj kući nije bilo ni tišine, ni mirna sna, ni veselih poklada.

Što se sve zbivalo u Hankinoj duši kroz te duge dane i noći, od onoga časa, kad ju je za vrijeme požara sreo pred kućom i silom ju natjerao da se vrati u kuću, to valjada samo Gospod Bog zna, no toga ne će iskazati nikoja ljudska riječ.

Da, još je iste one noći sve saznala od Weronke.

Tad je u njoj obamrla duša od muke i ležala je kao gol mrtvac, strašan u svojoj smrti. Prva se dva dana gotovo nije maknula od preslice, ali nije prela, nego je samo nesvijesno micala rukama kao čovjek, koji je zapao u smrtan san, zagledala se praznim ispijenim pogledom u samu sebe, u onu ljutu mećavu tuge, u one bolne vrtloge vrelih suza, krivica i nepravda, te nije to vrijeme ni spavala, ni jela, niti pravo znala, što se oko nje zbiva, nije znala ni za dječji plač ni za samu sebe, dok joj se nije smilovala Weronka i poskrbila se za djecu i za starca, koji je povrh toga

još i obolio od onog polaska u šumu i ležao u zapećku stenjući tiho.

A Anteka kao da nije ni bilo, odlazio je čim bi svanulo, a vraćao se u kasnu noć ne mareći ni za nju ni za djecu, a ona se uostalom nije mogla svladati ni toliko, da mu progovori ma i jednu jedincatu riječ, nije mogla, tako ju je od tuge zapekla duša i kao da se u kamen pretvorila.

Tek trećega dana nekako se probudila; kao da se trgla iz strašnoga sna, no bila je tako promijenjena, kao da je posve druga ustala iz onoga mrtvila, lice joj je bilo sivo, gotovo pepeljasto, izorano naborima, postarala se za nekoliko godina, tako se skupila, kao da ju je netko od drveta izrezao, samo su joj oči plamsale bistro i suho, a usta su se čvrsto stisla, a osim toga je opala na tijelu, pa je ruho na njoj visjelo kao na kolcu.

Ustala je opet na život, ali i u nutrini je bila promijenjena, pa premda je prije imala dušu kao u prah sagorenu, u srcu je osjetila neku čudnu snagu, koju prije nije ćutjela, nepokolebljivu snagu života i borbe, drsku samosvijest, da će svladati i nadjačati sve.

Priskočila je odmah k djeci, što su tužno plakala, zagrlila ih i začudo da ih nije ugušila poljupcima, a u isti je čas briznula u dugački, slatki plač, pa joj je odlanulo i posve se sabrala.

Žurno je spremila sobu i pošla k Weronki, da joj zahvali za dobro srce i da je zamoli za oproštenje starih uvreda. Odmah su se složile i sestra se nije mogla načuditi, što se Hanka nije tužila na Anteka niti ga psovala, niti jadikovala zbog svoje sudbine, ne, to kao da je davno za nju umrlo i palo u zaborav, tek je na kraju rekla oporo:

— Sada se osjećam kao da sam udovica, a i jest tako, jer se sama moram brinuti za djecu i za sve.

I doskora, još istoga tog dana svečera, pošla je u selo do Kłębovih i drugih poznanica, da dočuje, što se s Borynom zbiva... jer je dobro zapamtila njegove riječi, što ih je izrekao onda na rastanku.

Ali nije odmah pošla k njemu, počekala je još nekoliko dana, jer se ustručavala da mu dođe na oči tako brzo poslije onoga svega.

Tek slijedeće srijede, na Pepelnicu, ne priredivši ni doručka, ogrnula se kako je znala najbolje, dala djecu na brigu Weronki i spremila se da izađe.

— Kud se spremaš tako rano? — zapita Antek.

— U crkvu, danas je Pepelnica — odgovori ona nevoljko i okolišajući.

— Zar ne ćeš prirediti doručak?

— Idi u krčmu, židov će ti dati na vjeru — otme joj se nehotice.

On skoči na noge kao da ga je tko batinom ošinuo, ali ona izađe ne obzirući se na to.

Sada se više nije bojala ni njegove vike ni srdžbe, činilo joj se, kao da joj je on stran i dalek, te se i sama tomu čudila, a premda je kadšto u njoj nešto zadrhtalo kao posljednji plamečak nekadašnje ljubavi, kao žarište zatrpano tugom i razgaženo, ona je to naumice u sebi gazila snagom uspomena na one krivice, koje nikada ne će pregorjeti.

Baš su ljudi polazili u crkvu, kad je skrenula na topolov put.

Dan je svanuo neobično vedar i jasan, sunce je sjalo od ranoga jutra, noćna jaka smrzavica još se nije bila otopila na suncu, s krovova su kapali nizovi blistavih čisla, a smrznute vode na putovima i jarcima sjale su se kao zrcala, drveće pokrito injem iskrilo se na suncu, gorjelo je i spuštalo na zemlju inje kao srebrnu pređu, čisto, plavo nebo, puno mliječnih, malih oblačića treptalo je na suncu kao rascvjetano polje

lana, kad u njega upadne stado ovaca i tako zaroni, da im se jedva vide bijela leđa; zrak je pirio čist, hladan i tako svjež, da je čovjek s uživanjem disao. Cijeli je svijet postao veseo, kaljuže su se sjale i zlatnim se odsjevom prelijevao zamrznuti snijeg, po putovima su se djeca neumorno sklizala i veselo podcikivala, gdjegdje je po koji starac stajao kraj zida na suncu, pa i psi su radosno lajali goneći jata vranâ što su tražile hranu — a divna, suncem obasjana struja zalila je cijeli svijet vedrom jasnoćom i gotovo proljetnom toplinom.

Ali u crkvi je zato Hanku okružila oštra studen i duboka, molitvena šutnja, pred velikim se oltarom već služila tiha misa, narod je u nabožnoj sabranosti moleći se gusto zapremio srednju lađu polivenu potocima svijetla, a još uvijek su pridolazili neki, mada se već misa počela.

Hanka se nije gurala med ljude, pošla je u lađu po strani, koja je bila posve prazna i tako mračna, da se samo gdjegdje žutjela pozlata na ledenim oskudnim tracima svijetla, htjela je da bude nasamu sa svojom dušom i s Bogom, klekla je pred oltar Uznesenja, poljubila zemlju, raširila ruke i zagledavši se u slatko lice Majke Milosrdne zadubla se u molitvu.

Tek su joj tu provalile boli, pred tim svetim nožicama Utješiteljice rasprostrla ranama okrvavljenu dušu u najdubljoj poniznosti i beskrajnom ufanju i od srca se ispovjedila. Pred Majkom i Gospom cijeloga naroda kajala se za sve grijehe, jer je zacijelo bila grješna, dok ju je Gospodin Isus tako pokarao, grješna!

»Neprijazna prema drugima, uzoholjena iznad drugih, svadljiva, neuredna, voljela je dobro jesti, ljenčariti, u službi Božjoj spora — grješna je bila!« — zazivala je u sebi žestokom bolju pokajanja, krvlju zalivenom, čudo da joj srce nije puklo, i molila je

milost za Antekove teške grijehe i krivnje, prosila je milosrđe i udarala se u srdačnoj molbi kao ptica što bježi pred smrću i krilašcima udara o okna, lepršа i bolno pijuče da je spasu...

Trzao ju je plač i palio žar molbe i jadikovanja, iz duše je kao iz otvorene rane curio potok molitava i suza, što su se kao krvavo biserje prosipale po hladnome podu.

Misa se svršila, cijeli je narod skrušeno a većinom plačući pristupao k oltaru, pokorno spuštao glavu pod pepeo, kojim je župnik uz glasnu pokajničku molitvu posipao one, što su klečali.

Hanka nije čekala da se dovrši taj obred Pepelnice, nego je izašla napolje osjećajući se krepča u snazi i posve predana pouzdanju u Božju pomoć.

Uzdignute je glave uzvraćala pozdrave, prolazila između radoznalih pogleda neustrašiva i smjelo je, premda je uzdrhtala, skrenula prema Boryninoj ljesi.

Bože moj, toliko vremena nije svojom nogom tu zakoračila, nego je kao kakav pas samo izdaleka tužno obilazila, a sada je dragim pogledom okružila i kuću i zgrade, plotove i svako drvce, što se sjalo u inju; s toliko sjećanja kao da joj je iz srca izraslo i kao da se iz njene krvi rodilo.

Duša joj se radosno nasmijala, htjela je da poljubi tu svetu zemlju, a čim je stupila pred hodnik, poleti Łapa prema njoj s tako radosnim cviljenjem, da je Józka izvirila u trijem i stala zapanjena, ne vjerujući svojim rođenim očima.

— Hanka! Zaboga! Hanka!

— Ja sam to, ja, zar me ne poznaš? Je li otac kod kuće?

— U kući je, jest... ali da ste vi to došli... Hanka!... — i rasplakalo se djevojče ljubeći je u ruke kao majku rođenu.

Stari pak, čim je čuo glas, izađe pred nju i povede je u sobu. Ona mu pade do nogu do suza ganuta kad ga je ugledala i kad se sjetila uspomena, što su na nju navalile iz svakoga kuta te drage kuće. Brzo se umirila, jer ju je stari počeo ispitavati o djeci i samilosno je požalio nju i njenu bijedu, a ona mu ispripovjedila sve, ne tajeći ništa, samo je bila preplašena zbog promjene, koja se zbila na njemu, postarao se naime vrlo, izmršavio kao iver i jako se pognuo, samo mu je lice ostalo kao nekada, tek još većma mrko i ljutito.

Dugo su se razgovarali, a da nijednom riječju nisu spomenuli Anteka ni Jagnu, oboje su se čuvali da taknu to natečeno bolno mjesto, a kad se poslije po prilici jednoga sata Hanka spremala da ode, stari zapovjedi Józki da u torbe spremi koliko je moglo stati, te je Witek morao to povesti na saonicama, jer ona to ne bi mogla ponijeti, a na polasku joj dade još nekoliko złotyh za sol i reče:

— Dođi češće, makar i svaki dan, ne zna se, što se meni može desiti, pripazi na kuću, Józka ti nije ništa skrivila.

S tim je otišla razmišljavajući usput o svekrovim riječima, pa se slabo obzirala na Witekovo pričanje, koji joj je šaptao, kako knez i kmet svaki dan dolaze i nagovaraju staroga da se pomiri s Jagnom, da je gazda išao čak i k velečasnom s Dominikovom, koja se sinoć do kasne noći dogovarala sa starim i tako je pleo sve što je znao, da joj se umili.

U kući je još zatekla Anteka, popravljao je kraj prozora svoju čizmu, nije ni pogledao u nju, a kad je ugledao Witeka i torbe, oglasi se ljutito:

— Bila si, kako vidim, u prosjačenju...

— Kad sam pala na prosjakinju, moram živjeti od ljudske samilosti.

Kad je Witek izišao, on plane srdžbom.

— Zabranio sam ti, do sto đavola, da ideš k ocu.

— On me je sam pozvao, sam mi je dao, pa sam uzela, ne ću od gladi da umrem ja i djeca, kad se ti ne brineš!

— Smjesta da si to natrag odnijela, ja ne trebam ništa od njega! — vikne on.

— Ali trebamo ja i djeca.

— Velim ti, odnesi, ili ću mu ja odnijeti i sasuti mu u grlo, da se zadavi od svoje dobrote, jesi li čula, jer ću sve to izbaciti napolje!

— Pokušaj samo, dirni samo, pa ćeš vidjeti! — zareži ona, prihvati sukalo, spremna da do krajnosti brani svoje, bila je tako bijesna i razjarena, da je on ustuknuo pred tim neočekivanim otporom.

— Jeftino te je kupio, koricom kruha, kao kakvo pseto.

— Još si jeftinije ti prodao nas i sebe, za Jagninu suknju! — krikne ona bez predomišljanja, te se on zgurio kao da je nožem pogođen, a Hanka kao da je odjednom pobješnjela, zaokupljena sjećanjem na svoje krivice, provali brzim, nabujalim potokom prigovora i vječno pritajenih zamjeraka, ništa mu nije oprostila, nije prešutjela nijedne krivice, nijednoga zla, nego ga je srdžbom šibala kao cjepovima, a da je mogla izbila bi ga na mrtvo ime u taj čas!...

On se uplaši njena bijesa, nešto ga prodrma u prsima, pognuo se i nije znao što da kaže, srdžba ga spopala, a gorki, jetki stid tako mu je zalio dušu, da je uzeo kapu i pobjegao iz kuće.

Dugo nije mogao shvatiti, što se to s njom zbilo, nego je kao izbijen pas jurio nekud pred sebe, ne misleći ni na što — uostalom, kao svakoga dana...

Od onog strašnog časa požara u njemu je kuhalo nešto užasno, kao da je pobjesnio. Na posao nije išao,

premda je mlinar slao po njega nekoliko puta, nego se klatario selom, sjedio u krčmi i pio smišljajući sve krvavije zamisli osvete i ne videći ništa izvan toga — nisu ga se ticala ni sumnjičenja, da je potpalio oca.

— Nek mi to netko u oči rekne, neka se usudi! — reče Mateušu u krčmi i glasno, da čuju ljudi.

Židovu je prodao posljednju junicu i propijao ju s drugovima, združio se s najgorima u selu, uza nj pristadoše takvi kao što je Bartek Kozioł, Filip spreko vode, Franek mlinarčić i oni najgori obješenjaci Gulbasovi, koji su uvijek bili prvi za svaku nevaljalštinu, neprestano su se klatarili po selu kao vuci, gledajući što bi se moglo dosegnuti i odnijeti židovu za rakiju, no njemu je bilo svejedno, tko su i kakvi su, samo da ima društva, laskali su mu kao psi gledajući mu u oči, a ako je koji put koga i izbio, često je naručivao polčetvrtake i branio ih pred ljudima.

Zajedno su pravili takav rusvaj po selu, na ljude napadali i tukli se, da su svaki dan dolazile tužbe kmetu pa i velečasnom.

Upozoravao ga Mateuš, ali badava, uzalud, i stari ga je Kłąb iz čistoga prijateljstva zaklinjao, da se sabere i da ne srlja u propast, zalud mu je tumačio, — Antek nije poslušao, nije dao sebi dokazati, greznuo je sve dublje, još više pio i cijelom selu prijetio.

I tako se strovalio u propast kao da se survao sa strma brijega, ni na koga i ni na što se nije osvrtao, ali selo nije prestalo da na njega budno pazi i premda su o onom paležu kojekako govorkali, ogorčavali su se sve većma videći čuda koja stvara, a kako je osim toga i kovač tiho podjarivao ljude, stadoše mu okretati leđa i oni nekadašnji prijatelji, obilazili su ga izdaleka i glasno su se dizali proti njemu. On, dakako, nije za to hajao zaslijepljen osvetom, samo je odmaz-

dom disao raspirujući je u sebi da bukne plamenom kao žar.

A usto, kao uprkos svima, nije s Jagnom prekinuo. Da li ga je k njoj vukla ljubav ili što drugo, Bog bi ga znao — sastajali su se u suši Dominikove, dakako, potajno od majke, samo im je Šimek rado pomagao, jer je računao, da će mu zato Antek pomoći da se oženi s Nastkom.

Jaguś je izlazila k njemu nerado, uvijek u strahu, kao da je u njoj obamrla ljubav nakon muževih batina, od kojih je još nosila bolne tragove, ali podjednako se bojala i Anteka, jer joj je zaprijetio, ako ne izađe k njemu svaki put kad je zovne, da će on po bijelom danu pred svima doći u kuću i izlupati je još jače nego Boryna.

Da, tko rad koga zgriješi, tomu se ne spješi, ali jer ju je prijetnjom prisilio, polazila je, htjela nehtjela.

Ali to nije dugo potrajalo, jer je nekako baš u četvrtak iza Pepelnice doletio u krčmu Šimek, odvukao ga u kut i rekao mu, da se tek malo prije Jagna pomirila sa starim i da se već k njemu preselila.

Kao da ga je cjepanicom ošinuo po tjemenu, tako je od te novosti obnevidio, jer se još jučer podveče s njom vidio, a ona ni riječi nije spomenula.

— Tajila je preda mnom! — pomisli, kao da mu je netko živu vatru usuo u srce, te je jedva dočekao veče i potrčao.

Dugo je obilazio oko očeve kuće, vrebao i čekao kraj prijelaza, ali ona se nije pokazala. To ga je tako razgnjevilo i osmjelilo, da je istrgnuo neki kolac i ušao u dvorište, na sve spreman, odlučio je da uđe i u kuću, bio je već na hodniku, već je i bravu prihvatio, ali u zadnji ga je čas nešto odgurnulo od vratâ, pred očima mu se javila uspomena na očevo

lice s tolikom snagom, da je ustuknuo preplašen, sav zadrhtao od užasa, nije se mogao svladati, nego je tiho, plašljivo, kradom krenuo natrag.

Kasnije nije mogao shvatiti, čega se preplašio, što se s njim zbilo, baš kao onda kraj jezera.

Ali ni narednih se dana nije mogao s njom vidjeti, premda je cijele večeri prestojao kraj prijelaza i vrebao kao vuk.

Nije ju sreo ni u nedjelju, premda je dugo pazio pred crkvom.

Smislio je zato da pođe na večernju, uvjeren, da će je tamo naći i da će se pružiti prilika za razgovor.

Malko je zakasnio, večernja se već započela, crkva je bila puna, ali tako mračna, da su se samo pod stropom sivjeli ostatci dana, a dolje, u mraku, gdjegdje su svjetlucali plamečci muketâ, vrvio narod i žamorio kao rijeka, talasajući se prema velikom oltaru, što je bio sjajno rasvijetljen. Progurao se sve do ograde i neopazice se ogledavao, no nigdje nije ugledao ni Jagne niti ikoga iz očeve kuće, ali zato je često podnosio radoznale poglede, što su bili u njega upereni i osjeti, da se na njega osvrću, jer je po netko šapnuo susjedu pokazujući potajno prema njemu.

Već su pjevali plač, jer je bila prva korizmena nedjelja. Župnik je u roketi sjedio kraj oltara s knjigom u ruci i svaki čas strogo pogledavao u Anteka.

Orgulje su divno brujale, cijeli je narod jednoglasno pjevao, na mahove su se glasovi prekidali, orgulje utihnule, a s kora, kao da dopire ispod neba, razlijegao se plačljiv, isprekidan glas orguljaša, koji je čitao razmišljanja o muci Gospodina Isusa.

Antek nije ništa čuo, polagano je zaboravio radi čega je došao i gdje se nalazi, pjevanje ga je tako ganulo i zaokupilo blagim, talasastim napjevom, da se nekako čudno smekšao, obuzela ga pospanost i du-

boka tišina te kao da je tonuo i hrlio nekud u neku svjetlost, a kad se razabrao i otvorio oči, sukobio bi se sa župnikovim pogledom, koji ga je neprestano promatrao, pošto je bio uzvišen iznad drugih i vidio se već izdaleka, i tako je pronicavo gledao, te je Antek okretao tešku glavu i opet zaboravljao na sve, dok se nije prenuo odjednom:

»Visi na križu Gospod Tvorac neba,
Plakat za grijehe čovječanstva treba.«

Zabruji crkva kao iz jednog nekog zagonetnoga grla, oteo se taj krik i provalio s tolikom tužnom snagom, tako plačljivim jaukom, da su zidovi zadrhtali, narod se digao s koljena, stisnuo se i zagrmio odjednom glasovima, pjevao svom dušom i svim pokajničkim plačem.

Pjevali su i dugo je još tutnjila u crkvi plačljiva, bolna jeka i žamor jecanja, uzdisanja i vrućih molitava.

Večernja je još dosta dugo potrajala, a on se već sasvim razbudio. Prošao ga je san, samo je neka teška, nesavladljiva tuga prionula uz dušu i tako ju je pritiskala, da ne bi suzdržao suze, što su mu navirale na oči, kad se ne bi stidio, htio je već da izađe ne čekajući svršetka kad odjednom orgulje zamuknuše, župnik stade pred oltar i poče kazivati nauk.

Ljudi se počeše gurati naprijed, pa se nije moglo ni pomisliti na izlazak, nije se mogao ni maknuti, pritisnut o ogradu. Tišina zavlada u crkvi, svaka se župnikova riječ jasno čula. Kazivao je o Muci Isusovoj, a kad je dovršio poče opominjati grješnike, prijeteći mahati rukama, pogledavajući svaki čas u Anteka, koji je stajao ravno njemu nasuprot, samo malko niže i nije mogao skinuti očiju, kao da je prikovan i urečen žarkim župnikovim pogledima...

U sabranom mnoštvu, što je pozorno slušalo, već se začulo plakanje, gdjegdje se digao bolan uzdah, sveta se riječ Isus jaukom oglasila, a župnik je govorio sve snažnije i strože, rastao je regbi pred očima sviju, dizao se, munje bacao očima, uzdizao ruke, njegove su riječi padale na glave kao kamenje i kao usijano željezo žegle su srca — stao je šibati i napominjati sve krivice i stramputice, kojima su polazili i okorjelost u grijehu i nehaj prema zapovijedima Božjim i vječne svađe, tučnjave, pijančevanje — a govorio je tako usrdno, da su zadrhtale duše u mukama svoje grješnosti, rasplakala se tugom sva srca i poput rosne kiše zašumi plakanje i pokajničko uzdisanje — a župnik se odjednom nagne prema Anteku i golemim glasom klikne o izrodima sinovima, o palikućama rođenih otaca, o zavodnicima i o takvim grješnicima, koje ne će mimoići oganj vječni ni kazna ljudska.

Prepao se cio narod, odjednom se stišao pritajivši dah u prsima, sve oči padoše na Anteka kao tuča gromova, pošto su razumjeli, koga župnik kori, a on je stajao uspravan, blijed kao krpa i jedva je disao dok su te riječi padale na njega s treskom kao da se cijela crkva ruši, samo se obazreo, kao da traži spasenje, no iza njega se stvorila praznina, ugledao je preplašena i užasnuta lica kako se nehotice povlače kao od gubavca, a župnik je vikao iz svega glasa i proklinjao ga i pozivao ga na pokajanje, a onda se okrenuo prema cijelom narodu, ispružio ruke i uzviknuo, neka se čuvaju takvog razbojnika, neka se paze od njega, neka mu uskrate vatre, vode i hrane, neka ga otjeraju od svoga krova kao šugavi grijeh, jer zaražuje sve i kalja, a ako se ne popravi i zla ne ispravi, pokoru ne izvrši, neka ga iščupaju kao koprivu i izbace da propadne.

Antek se naglo okrene i polagano pođe prema izlazu. Ljudi su mu se uklanjali s puta, prolazio je kao kroz ulicu, koja se odjednom stvorila, a župnikov je glas dopirao za njim i šibao ga do žive krvi.

Neki očajni krik odjekne crkvom, ali on ga nije čuo, nego je samo išao ravno pred sebe, žurno, da ne padne mrtav od muke, da izmakne tim očima, što ga razdiru, i tom užasnom glasu.

Ispao je na put, a da nije znao, gdje se nalazi, pojurio je na topolov put, prema šumi, na časove se zaustavljao preplašen i slušao glas, koji mu je još neprekidno brujao u ušima kao zvono i zvonio tako teško, te je čudo, što mu se glava nije raspukla.

Noć je bila tamna i vjetrovita, topole su se šumeći sagibale pa bi ga kadšto koja grana ošinula po licu, a onda bi se opet stišalo i sitna, neprijatna ožujska kiša šibala ga po licu, no Antek se nije ni na što osvrtao, trčao je kao sumanut, zaprepašten i pun neiskazanog užasa.

— Da gore i ne može biti! — šapne napokon zastavši. — Pravo je rekao! Pravo!

— Isuse dragi, Isuse! — zajaukne odjednom i uhvati se za glavu, kao da je u taj čas progledao i spoznao svoju krivicu i grijehe, a upravo neljudski stid zagrebe mu dušu kidajući je na komade.

Sjeo je kraj nekog drveta i dugo je sjedio gledajući u noć i slušajući tihu, plahu i nekakvu strašnu glazbu drveća.

— Sve je to zbog njega, zbog njega! — poče vikati i spopade ga neka mahnitost srdžbe i mržnje, sve nekadašnje uvrede iskrsnuše i sve se divlje namisli osvete u njemu zgusnuše i stadoše se valjati kao oni oblaci, što su jurili nebom.

— Ne ću oprostiti! Ne ću oprostiti! — zaurla u njemu nekadašnji bijes i oštro krene natrag u selo.

Crkva je bila već zatvorena, po kućama je sjalo svijetlo, a usput je tu i tamo sretao ljude kako stoje u skupinama i razgovaraju se nešto uprkos kiši i zimi.

Pođe u krčmu, kroz prozor opazi da ima mnogo ljudi, ali nije oklijevao, nego uđe odlučno i kao da se ništa nikada nije dogodilo, priđe k najvećoj skupini i htjede da pozdravi znance; neki mu pružiše ruke, a ostali žustro uzmaknuše na sve strane i hitro stadoše izlaziti.

Prije no što se razabrao, ostao je gotovo sam u krčmi; nekakav je prosjak sjedio kraj ognjišta, a židov za tezgom.

Shvatio je, da je on to razjurio njih sve, ali je progutao i to i naručio je vudke, no ostavio je neispitu čašu i žurno izišao.

Tumarao je oko jezera i pozorno gledao u trakove svijetla, što su gdjegdje šibali iz prozora na promočeni snijeg i sjali se na vodi, što je pokrivala led.

Opet se smekšao i neizrecivi mu se teret obori na srce, osjetio se tako osamljen, jadan i nesretan, toliku je oćutio potrebu da se požali i da dođe među ljude, da sjedne negdje uz ognjište, pa je krenuo u prvu kuću s kraja, k Płoszkinima.

Svi su bili kod kuće, ali čim je on unišao, skočiše zaprepašteni, a ni sam Stacho nije znao, što da kaže.

— Kao da sam koga zaklao, tako gledate! — reče on tiho i pođe k drugima, k Balcerekovima, ali i oni ga primiše ledeno, nešto su mucali, a nitko mu nije ponudio ni da sjedne.

Naišao je još ovamo i onamo, svuda je bilo isto.

Da posljednji put pokuša, da sebi ne uskrati nijednu bol ni poniženje, pođe k Mateušu. Nije ga bilo kod kuće, samo je stara Gołębova izravno na njega zinula, proklela ga i kao pseto istjerala iz kuće.

On nije uzvratio nijednom riječi, niti je srdžbom planuo, napustila ga je svaka ljutina i shvatanje, što se to s njim zbiva. Polako je odtumarao u noć, obišao jezero, gdjegdje se zaustavio, pogledao na selo utonulo u mraku, iz kojega je izbijalo samo svijetlo prozorâ, gledao začuđeno, kao da ga je prvi put ugledao, okruživalo ga kućama, što su se stisle uz zemlju, ogradilo ga odasvud, kao da se ne može maknuti ni istrgnuti od tih plotova i voćnjaka i svjetala. Nije mogao razabrati, ali je osjećao, da ga neka neodoljiva sila spopada za grlo i pritište k zemlji, prigiba ga pod jaram i prožima neshvatljivim užasom.

S dubokim je strahom gledao u osvijetljene prozore, jer mu se pričinilo, da ga nadziru, da gledaju za njim i da neprekinutim lancem idu prema njemu, da ga stežu i vežu u negve, da se više ne može ni maknuti, ni zaviknuti, ni pobjeći, pa se stisnuo kraj nekog drveta i sav smućen uze slušati, kako od strane kuća, iz svih sjena, s poljâ, ispod samoga neba padaju na njega oštre riječi proklinjanja i kako cijeli narod ide proti njemu.

— Pravo je! Pravo! — šaptao je s najdubljom poniznošću, srca puna skrušenosti, prožet smrtnim strahom i tom snažnom silom sela.

Svijetla su se pomalo gasila jedno za drugim, selo je zadrijemalo, samo je kiša sipila i kapala po pognutom drveću, a kadšto bi negdje zalajao pas i užasna je tišina obuhvatila svijet, kad je Antek potpuno došao k sebi i skočio na noge.

— Pravo je govorio... istinu je rekao... ali ja svoje ne ću oprostiti... makar skapao, ne ću oprostiti, do sto vragova!...

Poviče bijesno i zaprijeti pesnicama cijelom selu i čitavom svijetu!...

Natisne kapu i pođe u krčmu.

XIII.

Približavalo se proljeće; neprestano su trajali oni kišni ožujski dani, bilo je pravo pasje vrijeme, blatno, hladno i maglovito; svaki dan je padala susnježica, svaki dan bljuzgavica i kiša, da čovjek nije mogao izviriti u svijet; svaki dan su se prljavi gvaljasti oblaci valjali po poljima i potamnili su svaku svjetlost, tmuran je težak sumrak visio nad zemljom od svitanja do noći, a ako je kadšto iz sive dubine izvirilo sunce, to nije trajalo duže nego dok izmoliš Zdravu Mariju, čim se duša obveselila svijetlu, a kosti oćutjele toplinu, već se nov mrak istresao nad svijetom, novi vjetri duhnuše, nova kiša i vlaga navališe, te su dani bili kao musavo pseto, s kojega curi blato i koje cvili od zime.

Dozlogrdilo je to narodu da se ni iskazati ne može, ali se krijepio i tješio tim, da još koju nedjelju dana ili dvije izdrži, pa će proljeće posve nadvladati i sve to naknaditi, no međutim je kišilo, da se nije moglo podnijeti, curilo je kroz krovove, gdjegdje je prodrlo kroz zidove i prozore, teklo sa svih strana, da čovjek nije mogao odoljeti vodi, navalila je s poljâ, puni su je bili járci, putovi su se blistali kao bistri potoci, zalivene su bile ljese i dvorišta puna blatnih mlaka, a kako se snijeg svakim danom sve većma topio i kiše bez prekida padale, zemlja se brzo odmrzla i otkravila, pa je mjestimice na južnoj strani nastalo takvo

blato, da su se pred kuće morale položiti daske ili prijelazi premostiti slamom.

A noći su bile isto tako nepodnošljive, šumne, kišovite i tako mračne, da se više puta činilo, kao da su se zanavijek ugasla sva svijetla; svečera su u slabo kojoj kući palili vatru, polazili su spavati u sumrak, tako im je dojadilo vrijeme. Samo su se tamo, gdje su se sastale prelje, svijetlili prozori i zujale tiho pjevane lamentacije i druge tužne pjesme o muci Gospodnjoj, a pratnja im je bio vjetar, kiša i šum drveća, što je šibalo po plotovima.

Nije čudo, da je Lipce u tom potopu regbi iščezlo, jer se nisu mogle razaznati kuće od promočenih polja i kišnoga svijeta, jedva si ih mogao nazreti u toj sivoj magluštini, kako su se stisle uz zemlju, promočene, pocrnjele i posve jadne, a polja, voćnjaci, putovi i nebo bijahu kao jedna sinja vodurina, te nisi znao, gdje joj je početak, a gdje kraj.

Usto je bila reska hladnoća, koja je do srži hvatala i malo se tko vidio na putovima. Kiša je samo škropila, vjetri su meli, drvlje se treslo, i tuga je nad cijelim svijetom vladala, pustoš svuda naokolo i tišina u cijelom selu kao da je izumrlo, a što je bilo živih glasova, to je negdje tamo zavikalo koje goveče uz prazne jasle ili bi pijetlovi kadšto zakukurikali ili bi se po dvorištima uzgakali gusaci odijeljeni od gusaka, što su sjedile na jajima.

A kako su dani bivali sve duži, to je ljudima bilo sve mučnije, pošto nitko nije imao nikakva posla, nekoliko ih je radilo u pilani, nekoliko ih je vozilo iz šume drva za mlinara, a ostali su tumarali po kućama, sjedili kod susjedâ, samo da im nekako prođe dan — a po koji savjesniji gospodar latio se spremanja pluga, brane ili drugog kojeg gospodarskog oruđa, koje je potrebno za zemlju, da ga udesi za proljeće, ali i to

je išlo polako i teško, jer su svima dosadile kiše i brige im srca zaokupiše; zimski su usjevi ljuto stradavali od te vlage, mjestimice se već na nižim poljima vidjelo, kako su promrzli, a mnogome je dospjela krma kraju i glad virila u obor, negdje su promrzli krumpiri, a drugdje se ugnijezdiše bolesti u kuću, a k mnogima je već stigla i oskudica.

U mnogim se kućama samo jedamput na dan kuhalo, a sol im bijaše jedini začin — i sve češće su zalazili k mlinaru da uzmu koju mjericu na krvavu odradu, jer je bio ljuti gulikoža, a nitko nije imao gotova groša, niti da što odveze u gradić, drugi su pak polazili i k židovu u krčmu jadikujući, da im da na vjeru šaku soli, frtalj kaše ili hljepčić kruha!

Dakako, košulja ne vlada, kada trbuh strada.

A potrebnoga je naroda bilo toliko, zarade nikakve i ni kod koga, gazde same nisu imale šta da rade, a vlastelin, kako je bio rekao, da nijednom Lipčaninu ne će dati da ijedan groš zaradi u šumi, tako nije popustio uza sve molbe, premda su u skupini pošli k njemu, a naravno, da je kod najamnika i siromašnijih gospodara bila takva oskudica, da je mnogi bio sretan i Bogu je hvalio, ako je imao makar krumpira sa solju a gorke svoje suze za začin.

Razumije se, od svega se toga u selu izrodilo neprekidno jadikovanje, prepirke i svađe, pa i tučnjave, narod je patio, zabrinuto provodio dane, nesiguran, što će i kako će sutra, otrovan nemirom, pa je samo tražio priliku, da na drugom iskali s pridom ono, što ga je grizlo u nutrini — i kuće su se tresle od spletaka, ogovora i zadjevica.

A kao đavolski dometak navališe na selo različite bolesti, kao što to obično biva uoči proljeća, u nezdravo vrijeme, kad smrdljive pare udaraju iz otkravljene zemlje. Prvo su navalile ospice poput jastreba na

guščiće i davile su dječicu grabeći i po kojeg starijeg, te dvoje najmlađe kneževe djece nisu spasli ni doktori, koje su doveli, nego su ih sahranili na groblju, a onda su groznice i vrućice i druge bolesti navalile na starije i u svakoj je drugoj kući netko stenjao, pogledavao u župnikov obor i izglédao milosrđe Božje — pa Dominikova nije mogla dospjeti da ih sve liječi, a kako su se u to doba stale i krave teliti, a i po koja žena je također rodila, nastajao je u selu sve veći metež i zabuna je još većma narasla.

Radi svega toga narod se burkao i sve nestrpljivije izgledao proljeće, jer se svima činilo, čim oteku snjegovi i zemlja se otkravi i osuši, sunce prigrije toliko da se uzmogne s plugom izići u polje, da će se odmah dokrajčiti sve te brige i pokore.

Ali svima se činilo, da proljeće dolazi ljetos sporije nego drugih godina, jer je neprestano padalo, zemlja je polaganije popuštala, vode su ljenije otjecale, a što je najgore, krave se još nisu olinjale, dlaka im se čvrsto držala, a to je značilo, da će zima podržati još duže.

Ali čim bi potrajalo nekoliko suših sati i sunce zasjalo, smjesta bi pred kućama zavrvjelo, ljudi bi uzdignutih glava čeznutljivo pogledavali u nebo ispitujući, ne sprema li se stalnija promjena vremena, starci bi izmiljeli kraj zidova da ogriju slabe kosti, a sva djeca, koliko ih je bilo, istrčala bi vrišteći na putove kao ždrebad kad se pusti na prvu travu.

I koliko je po takvom vremenu bilo radosti, veselja, smijeha!

Cijeli je svijet bio pun sunčana sjaja, sve su vode gorjele na suncu, jarke kao da ih je netko napunio rastaljenim suncem, a putovi kao da su bili načinjeni od rastopljena zlata. Led na jezeru, umiven od kiša, svjetlucao se kao kositrena zdjela, crnkasto, pa i

drveće se iskrilo neosušenom rosom, a polja, izbrazdana kišom, ležala su još nijemo, crna, mrtva, a već kao da su disala toplinom i nabujala proljećem, puna svjetlucanja i žubora vodâ. Gdjegdje je još nerastopljen snijeg bliještio oštrom bjelinom, kao platno kad se rasprostre da se bijeli; nebo je pomodrjelo, odastriješe se daljine malko zamagljene, kao da su zavite paučinom, pogled je prodirao kroz njih i letio čak onamo na nedohvatna polja, na crne crte sela, na rubove šuma, u sav taj svijet, što je odisao radošću, a zrakom su strujali tako ljupki, proljetni dašci, da se u ljudskim srcima rodio radostan krik, duše se uzdigle, u svijet je nešto vuklo i svatko bi poželio poletjeti prema suncu kao one ptice, što su stizale odnekud s istoka i plovile po čistom zraku; svatko se rado zadržavao pred kućom i rado raspravljao i s neprijateljima.

Prestadoše svađe, nestade sporova, dobrota je zaokupila srca i veseli pokliči prhnuše selom, napuniše kuće radošću i drhtahu cvrkutavim glasovima u toplom zraku.

Širom su se kuće otvarale, izbijali su se prozori da u sobe uđe nešto zraka, žene su izlazile pred kuću s kudjeljom, i djecu su nosili u kolijevkama na sunce, a iz otvorenih se staja na mahove čula čeznutljiva rika goveda, konji su se trzali s ulara u svijet, guske su bježale s jaja i gakale s gusacima po voćnjacima, pijetlovi pjevali po plotovima, a psi kao mahniti lajali po putovima trčeći s djecom po blatu.

Narod je pak postajkivao po ljesama i žmirkajući od svijetla gledao radosno u selo, što je treperilo na suncu, okna su vatrom sijala, žene raspravljale kao prave susjede preko voćnjaka, da su im se glasovi čuli u cijelom selu, pričalo se, da je netko čuo već ševu, da su vidjeli na topolovom putu pliske, a onda

bi opet netko ugledao na nebu visoko pod oblacima niz divljih gusaka, te je pol sela istrčalo na put da gledaju, a drugi bi pričao, kako su već i rode pale na livade iza mlina. Nisu u to vjerovali, jer je dospjela tek prva pola ožujka! A netko, valjada Klębov dječak, donio je prvu jetrenku i obilazio s njom po kućama, te su motrili taj blijedi cvijetak s dubokim udivljenjem kao kakvu vanrednu svetinju i veoma se čudili!

Tako je ta varava toplina djelovala, da se ljudima činilo kao da se već počelo proljeće, kao da će odmah s plugovima krenuti u polje, pa su s tim većim strahom pogledavali na nebo, koje se naglo oblačilo i duboko su bili rastuženi, kad se sunce sakrilo, a hladan vjetar duhnuo, svijetlo se pogasilo, svijet se smračio i sitna kiša počela sipiti!... A podveče je stao tako padati mokar snijeg, te je možda za neka dva očenaša opet pobijelio cijelo selo i polja...

Sve se vratilo k staromu tako brzo, da se u ponovnim danima kiše, bljuzgavice i blata činilo, kao da su oni sunčani sati bili samo san, koji se brzo prosnivao.

U takvim eto prilikama, radostima, tuzi i čežnjama prolazilo je narodu vrijeme, pa nije čudo, da su Antekovi poslovi, Borynin život i drugo koješta, na priliku nečija smrt ili drugo što, padali na dno pamćenja kao kamen kakav, pošto je svatko imao svoje brige, da je jedva nasmagao.

A dani su neprestano prolazili, rasli kao vode što teku iz golemoga mora, kojima ne vidiš ni početka ni kraja, išli su i išli, te čovjek jedva što je otvorio oči, tek što se obrazreo i nešto razabrao, već je dospio nov mrak i noć i novo svitanje i nov dan i brige nove i sve tako unaokolo, samo da se vrši volja Božja!

Jednoga dana, nekako baš u pol korizme, vrijeme je nastalo još gore nego inače. Premda je sipila samo sitna kiša, ljudi su bili tako neraspoloženi kao još nikada dotad, tumarali su po selu kao sputani, tužno gledali u svijet tako gusto natrpan oblacima, da su nabreklim trbušinama dodirivali drveće. Sumorno je bilo, vlažno i hladno i tako mračno na svijetu, da se čovjeku prohtjelo plakati od nesavladljive čežnje. Nitko se danas nije svađao ni prepirao, svakomu je bilo sve ravnodušno, jer je svatko tražio samo tihi kut da legne i da ni na što ne misli.

Dan je bio mutan kao pogled bolesnika, koji može jedva oči da otvori i da nešto raspozna oko sebe, pa opet zapadne u bolesni mrak; čim je odzvonilo podne, naglo se smračilo, podigao se mukli vjetar i stao s kišom udarati po pocrnjelim kućama.

Na putu je bilo prazno i tiho, samo je vjetar šumeći šibao po blatu, kiša pljuštila, kao da netko zrnje sipa na uznjihano drveće i pocrnjele zidove, jezero se borilo s ledom što je pucao, svaki čas bi odjeknula treska i lomot i voda je bučno pljuskala na obalu.

Takvoga dana, nekako baš predveče pronio se po selu glas, da vlastelin siječe seljačku šumu.

Spočetka nije to nitko vjerovao, jer kad nije sjekao dosad, kako bi sada sjekao, polovicom ožujka, kad se zemlja odmrzava i kad drveće počinje sokove upijati?

Da, u šumi se radilo, ali svatko je znao, da se tamo izrađivalo drvo.

Bio vlastelin kakav mu drago, ali glupanom ga nije nitko smatrao.

Samo bi glupan u ožujku sjekao građevno drvo.

Štaviše, nije se znalo ni tko je pronio taj glas, ali uza sve to uzavrelo je u selu, vrata su lupala, blato brizgalo pod cokulama, tako su trčeći obilazili s tom

viješću po kućama, zadržavali se na putu, polazili u krčmu da promisle i da židova pitaju, ali crvendać, gad, pritajio se i prisizao, da ne zna ništa. Gdjegdje se čula vika, po koja opaka riječ bi pala, bablja jadikovka odjeknula, ogorčenje vanredno raslo, uzbuđenost, srdžba i strah u isti čas zaokupiše cijeli narod.

Jedino stari Kłąb odredi, da se taj glas provjeri, i bez obzira na kišu pošalje svoje sinove na konju u šumu, da izvide.

Dugo se nisu vraćali, nije bilo kuće, iz koje ne bi netko pogledavao prema šumi na puteljak, kojim su odjahali, ali već se dobrano i mrak spustio, a oni se još ne vraćaju, na selo se spustila neka uzbuđena tišina, silom svladana i veoma opasna, pošto je srdžba zaokupila duše kao onaj dim što ujeda, pa premda još nitko nije pravo vjerovao, svi su bili uvjereni da će se kobna glasina obistiniti, pa su svi samo kleli, lupali vratima i polazili na put da vide, vraćaju li se...

Kozielova je uckala narod koliko je god mogla, obilazila lajući na sve strane i svakomu, tko je htio da je sluša, tvrdila je kunući se svim svetinjama, kako je rođenim očima vidjela, da su već dobrih petnaest jutara seljačke šume posjekli, pozivajući se na Jagustynku, s kojom se u posljednje vrijeme prisno sprijateljila, a stara je, dakako, potvrđivala, jer se radovala svakoj zbrci, a usto je po kućama pokupila različitih novosti i ponijela ih k Borynimima.

Tamo su baš bili zapalili svjetiljku u družinskoj sobi, Józka i Witek ljuštili su krumpire, a Jaguś se vrzla oko spremanja večere, stari je pak došao malko kasnije. Jagustynka mu uze sve točno pričati dodavajući podosta i od svoje strane.

On se ne oglasi na to, nego samo reče Jagni:

— Uzmi lopatu i potrči da pomogneš Pietreku, treba pustiti vodu iz voćnjaka, jer bi mogla ući u trapove... Miči se brže, kad ti kažem! — poviče on.

Jagna nešto promrmlja, ali on je tako oštro na nju zinuo, da je trkom pošla, a i on pođe u dvorište da nadzire, pa se svaki čas orio njegov srdit glas čas u staji, čas u štaglju, čas kraj trapova, da se čulo čak u kuću...

— Je li uvijek tako na kratko nasađen? — zapita stara i lati se poticanja vatre.

— Uvijek — odvrati Józka prisluškujući plaho.

I bilo je tako. Otkako se pomirio sa ženom, na što je tako brzo pristao, da su se ljudi tomu čudili, promijenio se, da ga ne bi čovjek prepoznao. Oduvijek je bio tvrd i nepristupan, ali sada se pretvorio u pravi kamen. Jagnu je primio u kuću, ništa joj nije prigovarao, samo ju je sada smatrao sluškinjom, tako je s njom postupao i prema njoj se vladao. Ništa nije pomagalo njeno umiljavanje, ni ljepota, ni ljutnja, ni ona tobožnja srdnja i prenemaganja, kojima ženske osvajaju muškarce. On se nimalo nije na to osvrtao, kao da mu je bila strana a ne vjenčana žena, nije pazio ni što ona radi, premda je sasvim sigurno znao, da se sastaje s Antekom.

Nije ju uhodio i kao da je posve prestao mariti za nju. Nekako nekoliko dana iza pomirbe odvezao se u grad i već se sutradan vratio, po selu se šaputalo, da je kod bilježnika proveo neke zapise, a drugi su tiho govorkali, da je zacijelo brisao Jagusin zapis. Dakako, nitko nije znao, što je zbilja bilo, osim Hanke, koja je sada bila kod oca u takvoj milosti, da joj je on sve povjeravao i s njom se dogovarao, a ona ni pred kim nije ni riječi pisnula, svaki je dan prigledala k starcu, a djeca gotovo nisu ni izlazila iz kuće, pa su često i spavala s djedom, jer ih je tako zavolio.

Boryna pak od toga doba kao da je prizdravio, hodio je ravno kao prije i oholo gledao u svijet, samo je u sebi postao mrzovoljan pa je znao planuti bijesom zbog makar čega i na teret je bio svima, naprosto neizdržljiv, jer na što je ruku svoju položio, to se moralo prignuti do zemlje i onako je moralo biti, kako je on htio, inače — napolje!

Istina, krivice nije nikomu nanosio, ali općenito nije ni dobrotu sijao, nije, to su susjedi dobro očutjeli. Vlast je uzeo u svoje ruke i nije popuštao ni za jedan očenaš, komoru je brižno čuvao, a džep još bolje, sam je sve izdavao i strogo pazio, da se dobro ne troši ututanj, prema svima je u kući bio tvrd, a naročito prema Jagusi, nikada joj ljubazne riječi nije progovorio, a gonio ju je na posao kao lijeno kljuse i ni u čemu nije popuštao, pa nije bilo dana bez svađe, a često je imao i remen posla ili i nešto tvrđe, jer je i u Jagnu ušao neki vrag i tjerao ju na otpor.

Pokorila se, prisilio ju je, a što je i mogla drugo, mužev hljeb, muževa volja, ali na ružnu riječ uzvraćala je sa svojih deset, na viku je digla takav vrisak, takav je pakao stvarala, da se čulo po cijelom selu. I pakao je vrio u kući neprestano, kao da su oboje uživali u tom, rvali su se u bijesu iz sve snage, tko će koga pritisnuti, a nijedno nije htjelo popustiti prvo.

Uzalud je Dominikova htjela miriti i složiti ih, nije mogla stišati bijesa ni boli ni krivice, što su im u srcima izrasle.

Borynina je ljubav prošla kao lanjsko proljeće, kojega se nitko ne sjeća, a ostalo je samo živo sjećanje na njenu nevjeru i krvava sramota i ljuta, neumoljiva srdžba, a i Jagnina se duša jako promijenila, zlo joj je bilo, teško i tako mučno, da se ne da iskazati: krivicu svoju još nije spoznala, a kaznu je osjetila bolnije nego druge žene, jer je imala osjetljivije srce i

odrasla je razmažena i uopće je bila nježnija nego druge.

I mučila je muku, Isuse dragi, mučila!

Radila je sve staromu uprkos, to se zna, nije mu popuštala bez sile, branila se, kako je mogla, ali taj joj je jaram sve teže i sve bolnije pritiskivao vrat, a spasenja ni otkuda. Koliko se puta htjela vratiti k majci — stara nije pristajala, nego je još prijetila, da će je silom poslati natrag mužu na konopcu...

Pa što je mogla činiti sa sobom? što? Kad nije znala živjeti kao druge žene, koje sebi ne uskraćuju ni momaka ni ikojeg uživanja, pa rado podnose pakao u kući, svaki dan se s muževima tuku i svaki dan idu zajedno spavati izmireni.

Ne, ona to nije mogla, život joj je omrznuo sve jače i neka joj je neiskazana čežnja rasla u duši, a da nije znala, za čim.

Zlo je uzvraćala zlim, to je istina, ali bila je u sebi preplašena neprekidno, povrijeđena ljuto i tako ucviljena, da je često znala cijele duge noći preplakati, te je jastuk bio mokar, a često su joj ti dani prepiraka i svađa tako dojadili, da je bila spremna pobjeći makar u široki svijet.

Ali kuda da pođe, kuda?

Naokolo je stajao širom otvoren svijet, ali tako strašan, tako nepojmljiv, tako stran i gluh, da je obumirala od straha! Kao ona ptičica, kad je dječaci uhvate i posade pod lonac.

Nije zato ni čudo, da se zbog toga priljubila Anteku, premda ga je voljela samo od straha i očaja: jer je onda, poslije one strašne noći, pošto je pobjegla k majci, u njoj nešto puklo i obumrlo, pa nije za njim čeznula svom dušom kao prije, nije potrčala na svaki poziv s lupanjem srca i radosno, nego je išla kao pod silu, od nevolje, a i zato, što je u kući bilo zlo i dosada,

a i zato da napakosti starcu, a i zato, što joj se činilo, da će se vratiti nekadašnje veliko milovanje, — ali duboko na dnu srca rađala se prema njemu tuga otrovna kao jad, što je sve to, što je snalazi, ta žalost, razočaranje, sav taj teški život došao po njemu; i još ona bolnija, tiša i nikada neiskazana tuga, da on nije onakav, kakvoga je ona u sebi zavoljela — divlja, bolna tuga razočaranja i spoznaje. Jer prije joj se on činio nekako drukčiji, kao onaj, koji ju milovanjem do neba uznosio, blagošću svladavao i bio joj draži od ičega na svijetu, tako drukčiji od ostalih, ni u čemu ikome sličan — a sad joj se činio kao i drugi muškarci, i gori još, jer ga se većma bojala nego Boryne, plašio ju je svojom namrštenošću i patnjom, a preneražavao svojom jarošću. Bojala ga se, činio joj se divlji i strašan kao kakav šumski razbojnik, a kako i ne bi, kad ga je sam župnik korio u crkvi, cijelo ga je selo napustilo, ljudi su na njega prstom pokazivali kao na najgorega; iz njega je udarao neki užas smrtnoga grijeha te je često, slušajući njegov glas, obumirala od groze, jer joj se činilo, da je vrag u njemu, a naokolo cijeli pakao; tada bi joj tako strašno bilo pri duši kao onda, kad velečasni kori narod i plaši ga mukama!

Ni na pamet joj nije palo, da je i ona kriva u tim njegovim grijesima, ni izdaleka, a ako je ikada razmišljala, to je bilo o tome, kako se promijenio on. Nije mogla tako izrazito prosuđivati, ali osjetila je tu promjenu tako snažno, da joj je srce prema njemu bilo sve manje sklono, da mu se često znala ukočiti u zagrljaju kao da je odjednom gromom ošinuta, predavala se, da je uzme, jer kako da se opre takvom zmaju... a osim toga je bila ipak još mlada, vrele krvi, snažna, a on ju je grlio, da je čudo što je nije zadavio, pa mu se uza sve svoje misli predavala isto tako snažno, onim poletom zemlje vječno žedne toploga daška i sunca,

samo što joj nijedamput više nije duša pala do njegovih nogu od one nesavladljive miline, nijedamput joj nije više čuvstvo pomračilo toliku sreću, koja s užitkom vodi do praga smrti, nijednom se više nije posve zanijela, ne; mislila je tada o kući, o poslovima i na to, kako da starcu nečim novim napakosti, kadšto, da je on što prije pusti i da ode.

Baš joj se sada sve to vrzlo po glavi, puštala je vodu od trapova prema dvorištu, radila je nerado, samo pod silu, pazeći pozorno na glas staroga i tražeći ga okom po dvorištu. Pietrek je neumorno radio, da je sve škripila zemlja i odbačeno blato, a ona je radila tek toliko, da se čuje, da radi, a čim je stari pošao u kuću, povezala je glavu maramom i oprezno se odšuljala preko prijelaza, do Płoszkina štaglja.

Antek je već bio tamo.

— Čekam te već valjda jedan sat — šapne on s prijekorom.

— Mogao si ti i ne čekati, ako si se kud žurio — otrese se ona zlovoljno i ogleda se naokolo, jer je noć bila dosta vidna, kiša je prestala, samo je hladan, suh vjetar dopirao od strane šume i šumeći udarao po voćnjacima.

On je snažno zagrli i htjede da je poljubi u lice.

— Rakija udara iz tebe kao iz kace! — šapne ona i okrene se s gađenjem.

— Zato jer sam pio. Već ti smrde moja usta.

— Eh, mislila sam samo rakiju! — reče ona mekše i tiše.

— Bio sam i jučer, zašto nisi izašla?

— Bilo je tako zima, a i posla imam svu silu.

— Da, i staroga moraš milovati i perinom pokrivati — zasikće on.

— Pa da, zar mi on nije muž! — dobaci ona tvrdo i nestrpljivo.

— Jagna, nemoj!

— Ako ti se ne sviđa — ne moraš dolaziti, ne ću za tobom plakati.

— Dosadilo ti je izlaziti k meni, dosadilo...

— A kako ne bi, kad se na mene izdireš kao na kakvog šarova...

— Prosti mi, Jaguš, tako mi je, da nije čudo, ako čovjeku izmakne koja opora riječ, ali to nije iz zlobe, nije — šaptao je ponizno i ogrlivši je stiskaše je srdačno k sebi, no ona se držala ukočeno, srdila se, a ako je uzvraćala poljupce, činila je to kao pod silu, a kad bi progovorila riječ, bilo je samo da nešto kaže, neprestano se ogledavala htijući već da se vrati.

Dobro je on to osjetio, tako ga je to zapeklo, kao da mu je netko natrpao koprive pod pazuho, dok nije prošaptao s bojažljivim prigovorom:

— Prije se nisi toliko žurila.

— Bojim se, svi su kod kuće, mogu me tražiti...

— Da, prije se nisi bojala ni preko cijele noći, postala si sasvim drukčija...

— Ne brbljaj koješta, što bih postala drukčija...

Zašutješe, zagrliše se čvrsto, kadšto bi se pritisli jače jedno uz drugo obuhvaćeni naglom požudom i tražeći lakomo usta, zaneseni zajedničkim talasom sjećanja, osjećajem nanesenih im krivica, sažaljenjem nad sobom, samilošću, dubokom željom da se pretope jedno u drugo — ali nisu mogli, duše su im se daleko razilazile jedna od druge, nisu nalazili riječi draganja ni umirenja, jer su im u srcu kipjele gorke uvrede, tako žive, da su im se ruke same od sebe rasplitale, ohladnješe jedno prema drugom i postadoše kao hladni stupovi, jedino su im srca kucala nemirno, a preko usana su se mele riječi nježnosti i draganja, koje htjedoše izreći, ali nisu mogli.

— Voliš li me, Jaguš? — šapne on tiho.

— Zar sam ti to jedamput rekla, zar ne izlazim kadgod ti hoćeš?... — odgovori ona okolišajući i primakne mu se bedrom, jer joj je neka tuga stisla dušu i napunila oči suzama te joj se prohtjelo da pred njim proplače i da ga zamoli za oproštenje što ga više ne može voljeti, ali on je to odmah primijetio, jer mu je taj glas pao kao led na srce, sav je zadrhtao od boli i srdžba puna prigovora i nesavladljive tuge zalila mu srce.

— Lažeš kao pas; svi su me napustili, pa se i ti žuriš za drugima. Voliš me, da, kao zločudna psa, koji može ujesti i od kojega se čovjek teško može obraniti! Prozreo sam te naskroz, dobro te poznam i znam, kad bi me htjeli objesiti, da ti prva ne bi žalila konopca, kad bi me htjeli kamenovati, prva bi se ti bacila na mene — govorio je brzo.

— Jantoš! — jaukne ona preneraženo.

— Šuti, dok ja govorim — vikne on prijeteći i podigne šake. — Istinu ja velim. A kad je do toga došlo, onda mi je sve svejedno, sve!

— Moram ići, zovu me! — promuca ona i htjede pobjeći sva uplašena, ali on je stisne za ruku da ni zadrhtati nije mogla, i promuklim razjarenim glasom punim mržnje, nastavi:

— A još ću ti reći ovo, jer svojom ludom glavom ti to ne shvaćaš, što sam ovako propao, to je zbog tebe, zbog toga, što sam te volio, razumiješ li, zbog toga! Zašto me je župnik ukorio i istjerao iz crkve kao razbojnika, — radi tebe! Zašto se cijelo selo od mene odbilo kao da sam šugav, radi tebe! Sve sam pretrpio, podnio, nisam psovao, što ti je stari zapisao toliko moje rođene zemlje... A tebi sam već omrznuo, izvlačiš se kao piškor, lažeš, bježiš, bojiš me se i gledaš u mene kao i svi drugi, kao u kakvog ubojicu i najgoreg čovjeka!

— Drugoga već trebaš, drugoga, voljela bi da momci za tobom trče kao psi u proljeće, ti!... — poviče on sav izvan sebe: sve nepravde, srdžbe, kojima se odavno hranio, kojima je živio, srušio je sada na njenu glavu, nju je okrivio zbog svega, nju je proklinjao za ono, što je pretrpio, dok mu napokon nije ponestalo glasa i toliki ga bijes spopao, da se bacio na nju s pesnicama, ali se u posljednji čas sabrao, gurnuo ju samo prema zidu i žurno otišao.

— Isuse dragi, Jantoš! — poviče ona snažno, shvativši odjednom, što se zbilo, ali on se nije vratio, bacila se očajno za njim, zakrčila mu put i bacila mu se oko vrata, ali on je odbaci od sebe kao pijavicu, gurne je na zemlju i bez jedne riječi pojuri, a ona pade plačući gorko, kao da se cijeli svijet na nju strovalio.

Tek je iza dobrih nekoliko očenaša došla malko k sebi, ali još nije mogla shvatiti sve, samo je snažno osjećala da joj je nanesena nepravda, da se zbila tako užasna nepravda, da joj je srce pucalo od boli, gušila se u sebi i prohtjelo joj se da viče iz sve snage, preko cijeloga svijeta — da je nedužna, nedužna!

Vikala je za njim, premda i njegovi koraci već utihnuše, zvala je u tu široku noć — uzalud.

Duboko, teško pokajanje i srdačna tuga i mukli, teški, strašni strah, što se on možda nikada više ne će vratiti, i ona davna ljubav, što je odjednom uskrsla, srušiše se na nju kao teško tvrdo breme, neutaživa tuga, te je, ne obzirući se ni na što, urlala iza glasa idući kući...

Na hodniku se sukobila s Kłębovim sinom, koji je samo turio glavu u sobu i povikao:

— Seljačku šumu sijeku! — i poletio dalje.

Taj se glas u tren oka selom pronio, planuo je kao požar i zaokupio sva srca jadom i ljutom srdžbom,

te se vrata nisu više zatvarala, tako su trčali po kućama s novošću.

Da, krupna je to bila stvar za svakoga i tako strašna, da se cijelo selo odjednom smirilo, kao da je grom udario, hodali su plašljivo, na prstima, govorili šaptom, važući svaku riječ i obzirući se plaho i prisluškujući i vrebajući, nitko nije vikao, nitko naricao, nitko osvetom nije prijetio, svatko je u taj čas osjećao, da to nije šala, nego stvar, u kojoj ne pomaže bablje cviljenje nego mudro promišljanje i opća odluka.

Bilo je već kasno veče, ali san je svakoga napustio, mnogi ostaviše večeru, zaboraviše na večernje poslove, zaboraviše uopće na sebe, nego su stali tumarati po putovima, zastajkivati u ljesama i nad jezerom, a šapat tih, plah, pritajen drhtao je u mraku kao zujanje pčela.

A i vrijeme se smirilo, kiša prestala, čak se malko i razvedrilo, nebom su letjeli oblaci u jatima, a dolje, nisko duhao je hladan vjetar te se zemlja stala stiskati u grude, a promočeno crno drveće preblijedjelo je od inja, glasovi pak, premda prigušeni, izrazitije su se čuli.

Odjednom se pročulo, da su se neki gospodari skupili i da idu knezu.

I prošao je Winćorek s hromim Grzelom; prošao Caban Michał s Franekom Bylicom, sinom od strica Hankina oca; prošao je Socha; prošao Walek Krivousti, Wachnik Józek, Sikora Kazimierz, pa i stari Płoszka — samo Borynu nitko nije ugledao, ali govorilo se, da je pošao i on...

Kneza nije bilo kod kuće, jer je odmah poslijepodne pošao u kancelariju, pa svi skupa u gomili pođoše Kłębu. Za njima je navalilo mnogo ljudi, baba, djece, pritisnuše vrata i nikoga nisu puštali unutra, a

Kłębov sin Wojtek imao je nalog da pazi na putu i kod krčme, nije li se javio gdjegod žandar...

Pred kućom pak, u ljesi, pa i na putu skupljalo se sve više naroda, svatko je bio radoznao, što će tamo zaključiti stariji, a vijećali su dugo, samo što nitko nije znao, što i kako. Tek su se kroz prozor vidjele njihove sijede glave, u polukrugu nagnute kraj ognjišta, na kojem je gorjela vatra, a po strani je stajao Kłąb, nešto im govorio, nisko se sagibao i svaki čas pesnicom udarao po stolu.

Nestrpljenje je kod onih, što su čekali, raslo iz časa u čas, dok napokon Kobus, pa Koziełova, pa i sluge neke stadoše žamoriti i glasno se buniti protiv onih, što su vijećali, da ništa dobra ne će za narod zaključiti, jer im je stalo samo do njih samih, da su još spremni pogoditi se s dvorom, a ostale prepustiti propasti...

Kobus se bio već tako rasrdio zajedno s najamnicima i drugom sirotinjom, da je otvoreno nagovarao, da bez obzira na one, što vijećaju, pomisle na sebe, da svoj zaključak stvore, nešto da odluče i brzo, dok je vrijeme, dok ih oni tamo nisu prodali...

Nato se javi Mateuš i poče ih zvati u krčmu, da se tamo slobodno dogovore, a ne da štekću kao psi kraj tuđega plota...

To je narod prihvatio i u cijeloj rulji krenuše u krčmu.

Židov je već gasio svijetla, ali je morao otvoriti i sa strahom gledaše u svjetinu, što je navalila u krčmu. Ulazili su šuteći, mirno su zapremili sve klupe, stolove i kutove, nitko nije pio ništa, samo su se skupili jedan do drugoga razgovarajući tiho i čekajući, tko će i s čim će prvi nastupiti...

Nije da ne bi bilo onih, koji bi željeli biti prvi, samo se svaki još ustručavao istupiti gledajući u druge,

dok se nije dignuo Antek, skočio u sredinu i žestoko odmah stao psovati dvor...

Ali premda je svima govorio po volji, slabo je tko odobravao, zastranjivali su od njega, poprijeko su ga gledali, nevoljko, štaviše, okretali su mu leđa, jer su se ljudi još suviše živo sjećali župnikovih ukora, a i njegovih grješnih poslova, ali on se nije na to osvrtao, zanio ga bijes i kao da ga je spopala divlja razbijačka mahnitost vikao je na kraju iz sve snage:

— Ne dajte se, ljudi, nemojte popustiti, nemojte oprostiti svoju krivicu! Danas su vam oteli šumu, a ako se ne budete branili, sutra će ispružiti pandže za vašom zemljom, za kućama, za imovinom! Tko će im braniti! Tko će im se usprotiviti!...

Narod se odjednom ganuo, muklo mrmljanje prođe sobom, svjetina se naglo zatalasa, oči sinuše divlje, sto pesnica odjednom se diglo nad glave i sto glasova zaori u isti čas, kao da je zagrmjelo:

— Ne damo! Ne damo! — viknuše, da se krčma zatresla od snage.

To su i čekali vođe, pa odmah Mateuš, Kobus i Koziełova, a zatim i ostali, skočiše u sredinu i uzeše vikati, psovati i uckati... te se krčma napunila vriskom, prijetnjama, kletvama, lupom, udaranjem šakâ po stolovima i bučnom, žestokom vrevom razbješnjeloga naroda.

Svatko je vikao svoje, svatko se derao, svatko je nešto drugo predlagao, mahnito su se gurali kao psi zatvoreni u trijemu, kad ih nema tko da pusti u svijet i na neprijatelje... Nastala je strašna galama, vika i svađa, jer se narod razljutio i u nutrini svojoj nepravdu osjetio, ali se nije složio, jer nije bilo čovjeka, koji bi svojom snagom nadvladao sve i poveo ih na osvetu...

U skupine su se stiskali i u svakoj je bio po koji vikač, koji je najglasnije larmao i psovao, a kroz stisku su se gurali vođe dobacujući, gdje je trebalo, po koju oštru riječ, pa napokon nije jedan drugoga čuo, jer su svi zajedno vikali.

— Srušili su pol šume i to takve hrastove, da ih pet ljudi ne bi obuhvatilo.

— Kłębov je vidio, Kłębov!

— Posjeći će i ostalo, posjeći će, ne će vas moliti za dopuštenje! — kriještala je Kozielova gurajući se prema tezgi.

— Narodu su uvijek nanosili nepravdu, kako su god mogli.

— Kad ste tako glupi ovnovi, nek vas zatjeraju kuda hoće...

— Ne dajmo se, ne dajmo se! Pođimo u gomili, rastjerajmo ih, šumu im treba oteti!

— Poubijati zlotvore!

— Poubijati! — vrisnuše u jedan glas i opet se digoše pesnice prijeteći, zaori strašan krik i svjetina uzavri mržnjom i osvetljivošću, a kad se stišalo, Mateuš poviče kraj tezge svojima:

— Svima je tijesno kao u mreži kakvoj, dvorovi su svuda, sa svih strana kao ovi zidovi stiskaju i dave selo, hoćeš li kravu da paseš izvan sela — smjesta ćeš se spotaći na dvorsko; konja da pustiš — dvorsko je za međom; kamenom se ne možeš hitnuti, odmah će na dvorsko pasti... a odmah te uhvate, odmah pred sud, odmah štrof!

— Istina je! Istina! Dobra livada, dvije košnje daje — dvorska je, dakako, najbolje polje — dvorsko, šuma — dvorsko je sve — odobravahu.

— A ti, narode, sjedi na pijesku, gnojem se grij i smilovanju se gospodskom nadaj!

— Oduzeti šume, oduzeti zemlju! Ne dati svoje!

Dugo su tako vikali, gurali se na sve strane, psovali i oštro prijetili, a kako su vijećali glasno i vrlo žestoko, mnogi osjetiše potrebu da se napiju rakije radi okrepe, a drugi su piva pili da se ohlade, a treći se sjetiše nepojedene večere, pa viknuše židovu, da dade kruha i sleđeva...

Ali kad su se najeli i napili, ohladiše u svojem bijesu i stadoše se polagano razilaziti, a da nisu stvorili nikave odluke.

Mateuš pak s Kobusom i Antekom, koji se cijelo vrijeme držao po strani i smišljao nešto u sebi, krenuše Kłębu, gdje su još zatekli gazde, s njima su nešto zaključili za sutra i tiho se razišli po kućama.

A i noć je već bila kasna, svijetla po sobama pogašena, tišina se spustila na selo, pa je samo gdjegdje zalajao pas ili zašumio vjetar, te je ozeblo drveće šibalo u mraku jedno o drugo kao da su neprijatelji, a zatim je dugo i preplašeno šuštalo. Jaka je smrzavica stegla, plotovi pobijelješe od inja, ali nekako oko ponoći sakriše se zvijezde, smračilo se i na svijetu postade tmurno, nekako strašno... Sav je narod bio u snu, ali taj je san bio težak i grozničav, jer se svaki čas začuo plač dječice, netko se budio sav u znoju i tako čudno prestravljen, da je morao dušu krijepiti molitvom; drugdje opet nekakva buka nije dala ljudima da spavaju, ustajali su da vide, nisu li lopovi; mnogi su vikali kroz san pričajući poslije, kako ih je mora davila; negdje su opet psi tako tužno zavijali, da se srce prepalo od straha, od strašnih slutnja i bojazni...

Noć se otegla dugo i teško predući oko duše strah, nemir i strašne sne pune prikaza i grozničavih priviđenja.

Ali čim je svanulo toliko, da se nešto malo razdanilo, dok su drugi tek oči otvorili i tešku, još po-

spanu glavu dizali, već je Antek dotrčao do zvonika i počeo zvoniti u stranu kao na vatru...

Zalud mu je branio Ambrozije zajedno s orguljašem, on ih ispsuje, htjede čak i da ih izbije i nastavi sa svojim poslom iz sve snage.

Zvono je kucalo polagano, neprekidno i tako tmurno, da je strava pala na srca, da su preplašeni, zaprepašteni ljudi istrčali napolak odjeveni da pitaju, što se zbilo i ostali su pred kućama kao da su se skamenili slušajući, jer je zvono neprestano otkucavalo i brujilo tmurnim, krupnim glasom u svitanju zore, da je zemlja drhtala, preplašene ptice odletjele prema šumama, a zaprepašteni se narod krstio i snalazio, jer su već i Mateuš i Kobus i drugi trčali po selu lomatajući toljagama po plotovima i vičući:

— U šumu! U šumu! Izađite, koji ste živi! Pred krčmu! U šumu!

Oblačili su se na vrat na nos, mnogi su se još usput zakopčavali i očenaš do kraja molili i trkom se žurili pred krčmu, gdje je već stajao Kłąb s nekoliko gazda...

Brzo se zarojiše putovi, ljese, dvorišta, uzvrvješe odjednom sve kuće, djeca vrisnuše velikom vriskom, žene se stadoše dovikivati preko voćnjaka, nastade takva graja, trka, kao da je u selu planuo požar...

— U šumu! Tko ima s čim, tko kosu, s kosom, s cjepovima, cjepanicama, sjekirama!

— U šumu! — od tog se krika treslo i orilo cijelo selo.

Dan je već uvelike svanuo, bio je tih, jasan, još maglovit i hladan, drveće je stajalo u inju kao u paučini, put je škripio pod nogama slabim smrznutim grudama, vode se zalediše, puno je bilo zamrzlih kaljuža kao razlupanoga stakla, u nosnicama je bockao

oštar, rezak zrak, a tako je odjekivao, da se širom čula ta krika i vreva.

Ali polagano se stišalo, ljutina je prožela srca i neka žestoka, samosvijesna, nepopustljiva snaga skamenila je duše i odjenula ih takvom strogom ozbiljnošću, da su i nehotice zašutjeli zamislivši se.

Skupina je neprestano rasla, zapremila je već sav prostor pred krčmom sve do puta stojeći gusto, rame uz rame, a još su prispijevali novi.

Pozdravljali su se šuteći, svatko je stao gdje se desilo, obzirali su se naokolo i strpljivo čekali starije, koji su pošli po Borynu.

Prvi je bio u selu, njemu je pripadalo pravo da povede narod, bez njega ne bi se maknuo nijedan gazda.

Stajali su tako strpljivo i tiho kao gusto sabijena šuma kad prisluškuje glasove, što iz nje prodiru, i onaj žubor potokâ, što teku negdje između korijenja... samo bi kadšto zalepršala koja riječ, kadšto bi čija pesnica izbila uvis, neke se oči žarče rasplamtjele, šubare se jače zatalasale, nečije lice većma pocrvenjelo i opet su postali nepomični kao snopovi poredani nagusto jedan do drugoga.

Doleti kovač, progura se kroz vrevu i stade odgovarati narod, plašiti ga, da će zbog toga, što oni kane, cijelo selo biti u negve vezano i da će propasti, a uz njega je mlinar ponavljao isto to, ali nitko se nije na njih osvrtao niti ih slušao — znalo se naime dobro, da obojica služe dvoru i da im je stalo do toga, da stvar ometu.

I Rok je došao i sa suzama slično razlagao — nije pomagalo.

Dok napokon nije dohrlio i župnik i počeo govoriti svoje — nisu poslušali, stajali su nepomični, nitko nije

ni kapu skinuo, nitko ga u ruku poljubio, a netko je čak glasno uzviknuo:

— Plaćaju mu, pa govori.

— Propovijeđu ne će naknaditi nepravdu — dobaci netko podrugljivo.

Gledali su mrko i ljutito, te se župnik rasplakao i nije prestao da ih preklinje svim svetinjama, da se osvijeste i da se raziđu kućama, ali nije dovršio, jer je došao Boryna i cijeli se narod okrenuo prema njemu.

Maćej je bio blijed kao zid i mrk, da je hladnoća od njega izbijala, ali oči su mu se sjale kao kurjaku. Išao je uspravan, namršten i samosvijestan, znance je pozdravljao kretnjom glave i očima mjerio ljude. Razmicali su se pred njim da mu bude slobodan prolaz, a on se popeo na grede, što su ležale pred krčmom, no prije nego što je progovorio, počeše iz svjetine vikati:

— Povedite nas, Maćeju! Povedite!

— U šumu! U šumu! — proderaše se drugi.

A on, tek kad je nastala tišina, prigne se, ispruži ruke i poče gromkim glasom govoriti:

— Narode kršćanski, Poljaci pravedni, gazde i najamnici! Nepravica nam je svima nanesena, nepravica prema svima, koju ne ćemo ni trpjeti ni oprostiti! Dvor siječe našu šumu, dvor nije dao posla nikomu od naših, dvor nas progoni i u propast nas vodi! Tko bi zapamtio sve one krivice, zapljene, štete i patnje, što ih narod podnosi! Tužili smo sudu — tko mu je što učinio! Podnosili smo tužbu — badava. Ali mjera se prevršila, on siječe našu šumu! Hoćemo li mi to dopustiti, a?

— Ne, ne! Ne damo! Rastjerati, poubijati, ne dati! — vikali su, a siva, mrka, tmurna lica zasjaše se kao od munje, sto pesnica mahne po zraku, i stotina grla zaurla, a gnjev potrese srca.

— Naše je pravo, ali nitko nam ga ne priznaje; naša je šuma, a on je siječe! Pa što ćemo mi sirotinja, kad se nitko na svijetu za nas ne brine, nego nam svi nepravdu nanose, što ćemo? ... Narode dragi, ljudi kršćani, Poljaci, ja vam velim, da nema druge pomoći nego da moramo sami svoje dobro braniti, krenuti svi u gomili i ne dopustiti, da se šuma siječe! Hajdemo svi, tko je živ, tko nogama može da miče, cijelo selo, svi kao jedan. Ništa se ne bojte, ljudi, ne bojte se, naše je pravo, naša je volja i pravda naša, a cijelo selo ne će moći kazniti ... Za mnom, ljudi, brzo se spremite, za mnom. U šumu! — poviče snažno.

— U šumu! — uzvratiše pokličem svi, buka nastade, svjetina se zaljulja, razdvoji i vičući svatko poleti trkom kući da se spremi. Nastade grozničava hitra žurba, spremanje, zaprezanje, izvlačenje saona, rzanje konja, vrisak djece, psovke, žensko naricanje, cijelo se selo treslo od priprema, a valjada za neka dva očenaša već su spremni krenuli na topolov put, gdje je čekao Boryna u saonicama zajedno s Płoszkom, Kłębom i prvim gazdama u selu.

Poredaše se kako je tko stigao, seljaci, sluge, žene, pa i starija djeca krenuše; netko na saonama, netko na konju, netko kolima, a ostali, gotovo cijelo selo pošlo je pješice i stislo se u red dugačak kao razor kad šumi žitom, prerastao crvenilom ženske nošnje, a nad njima su se tresli omašni kolci, po'rđale vile, cjepovi, a gdjegdje je kao munja zasjala kosa. Kao da je narod pošao na njivu, samo što nije bilo smijeha, šale i veselja. Stajali su mirni, mrki, strogi, spremni na sve, a kad je došlo vrijeme, ustane Boryna u saonicama, baci pogled po narodu i poviče prekrstivši se:

— U ime Oca i Sina i Duha svetoga! Amen, hajdemo!

— Amen! Amen! — popratiše oni, a kako je baš zacvrkutalo zvonce, jer je zacijelo župnik počeo služiti misu, prekrstiše se, skinuše kape, udarahu se u prsa, a ponetko tužno uzdahne, i krenuše složno, snažno i šuteći. Bilo je tu gotovo cijelo selo, samo se kovač stisnuo negdje u ljesi, provukao se do kuće, skočio na konja i pojurio pokrajnim putem u dvor, a Antek, koji se sakrio u krčmu čim se javio otac, čim su krenuli, uze od židova pušku, sakrije ju pod kožuh i pohrli prema šumi prijekim putem preko polja... ne osvrćući se na gomilu...

A narod je hrabro krenuo za Borynom, koji se vozio sprijeda.

Tik za njim su išli Płoszke, bilo ih je iz tri kuće, sa Stachom na čelu, pasmina ne baš krasna, ali jezičava, bučna i samosvijesna.

A za njima Soche, koje vodi kmet.

A treći su bili Wachniki, ljudi sitni, suhi, ali ujedljivi kao ose.

A četvrti su išli Gołębi, Mateuš ih je vodio, nije ih bilo mnogo, ali vrijedili su kao pol sela, od reda sami neustrašivi razbijači, izrasli kao hrastovi.

A peti Sikore, čvrsti kao panjevi, žilavi i mrki.

A onda Kłębovi i druga omladina, visoka, krepka, svadljiva i na svaku tučnjavu lakoma, koju vodi Grzela, knežev brat.

A na kraju su išli Bylice, Kobusi, Pryczke, Gulbasi, Paczesi, Balcereki i tko bi ih sve zapamtio.

Išli su snažno, da se sve zemlja tresla, namršteni, tvrdi, i strašni kao leden oblak što samo svjetluca, koja kao da je bila neslavladljiva i krčila im put tmurnim, visokim zidom gustih debala. Tako ih je nadvisivala veličinom, da su oni naprosto iščezavali u sjeni granja, samo su se sjekire svjetlucale u mraku

. . . . . .

Svijet je još bio obumro od noćne hladnoće, pun tmurne pospanosti, zastrt oštrom i caklenom maglom.

Tišina je ležala na šumama, oštra je zima duhala, slab odsjev zore porumenio je vršike i prosipao se gdjegdje po bijelom snijegu.

Samo je u Vučjim jarugama tutnjila buka drveća, što se rušilo, udaranje sjekira i oštra piskutljiva škripa pilâ.

Rušili su šumu!...

Više od četrdeset ljudi radilo je još od zore, kao da je jato djetlova palo na šumu, pritislo se uz drveće pa kljuje tako neumorno i bijesno, da je drveće padalo jedno za drugim. Čistina je rasla, posječeni orijaši ležali su svaljeni kao pogaženo žito, samo su gdjegdje kao tvrdo osje stršili vitki sjemenjaci pognuti teško kao tužne majke što plaču nad palim sinovima, gdjegdje je tužno šumilo neposječeno grmlje, ili je koje drvce slabašno, koje nije sjekira dohvatila, plaho drhtalo — a svuda, na ponjavama ugaženoga snijega kao na mrtvačkom pokrovu ležalo je povaljeno drveće, gomile granja, mrtve krošnje i snažne klade slične opljačkanim i raskomadanim truplima, a potoci žute piljevine prosuli su se po snijegu kao tužna krv šume.

A naokolo, iznad čistine, kao nad otvorenim grobom, stajala je šuma u sabitoj, uzvišenoj i neprodirnoj skupini poput prijatelja, rođaka i znanaca, što stisnuti stoje pognuti i s preneraženom šutnjom, s prigušenim krikom očaja slušaju, kako ovi padaju u smrt, i ukočeno gledaju u neumoljivu kosidbu.

Drvosječe su išli neprekidno naprijed, razvili se u širok red i polagano, šuteći, pritisli se uz šumu, koja kao da je bila nesavladljiva i krčila im put tmurnim, visokim zidom gustih debala. Tako ih je nadvisivala veličinom, da su oni naprosto iščezavali u sjeni granja, samo su se sjekire svjetlucale u mraku

i neumorno udarale, samo pisak pilâ nije ni na čas prestajao, svaki čas se koje drvo zaljuljalo i odjednom se kao ptica, koju izdajnički uhvati zamka, odvojilo od svojih, udarilo granama i sa smrtnim jaukom padalo na zemlju — a za njim drugo, treće, deseto...

Padali su golemi borovi, što su već pozelenjeli od starosti, padale su jele, kao da su odjevene u kaputе od kučina; padale su granate smreke, padali su i smeđi hrastovi, obrasli bradama sijede mahovine — kao starci, kojih ne nadvladaše ni gromovi niti skršiše stotine godina, nego ih sjekire u smrt povedoše, a drugog drveća isto toliko, lošijeg, tko bi rekao koliko je i kakvoga sve popadalo!

Šuma je umirala s jaukom, drveće je padalo teško kao ljudi kad su stisnuti u boju i kad jedni druge pritiskaju, nepopustljivo, krepko, udarano nenadvladljivom snagom, te ni ime Isusovo ne spomenu nego se nagibaju cijelim redom i u ljutu smrt padaju.

Samo se jauk orio po šumi, zemlja je neprestano drhtala od povaljena drveća, sjekire su bez prestanka udarale, škripa pilâ nije zamuknula, a šibanje granja prodiralo je zrak kao posljednji uzdah.

I tako su prolazili sati za satima, sveđ novi otkosi drveća pokrivahu čistinu i rad nije prestajao.

Svrake su se derale vješajući se po sjemenjacima, kadšto bi proletjelo jato vrana grakćući nad tim poljem smrti, po koja bi zvijer izvirila iz guštare, stala na rubu i dugo pratila staklenim očima gvaljasti dim ognjišta, drveće, što je padalo, a kad bi ugledala ljude, cvileći bi pobjegla.

A ljudi su ustrajno sjekli, uvukli su se u šumu proždrljivo, kao vuci kad navale na stado, a ono se sabije u gomilu pa ukočeno od smrtnoga straha bleji i čeka dok i posljednja ovčica ne padne pod pandžama.

Tek iza užine, kad se sunce toliko podiglo, da je inje počelo kapati, a zlatna paučina svijetla stala puzati kroz šumu, začuje netko izdaleka vrevu.

— Neki ljudi u gomili — reče netko pritisnuvši uho uz drvo.

Žamor je postajao sve bliži i izrazitiji, odmah se začuše pojedini uzvici i mukla lupa mnogobrojnih nogu, i nije prošlo ni koliko traje Zdrava Marija, kad se na puteljku, što vodi iz sela, pojaviše saone, koje odmah ispadoše na čistinu. U njima je stajao Boryna, a za njim se na konjima, kolima i pješke prosulo gusto mnoštvo žena, muškaraca i momčića, a svi su bijesno urlajući stali juriti prema drvosječama.

Boryna skoči sa saona i potrči naprijed, a za njim su, gdje je tko uhvatio mjesta, poletjeli drugi; netko s toljagom, netko je prijeteći mahao vilama, netko je čvrsto u šaki držao cijep, drugi je treptao kosom, netko s običnom granom, a žene izravno s noktima i vriskom i svi nasrnuše na preneražene drvosječe.

— Ne sijecite! Kanite se šume! Šuma je naša, ne dopuštamo! — vrištali su u jedan glas pa nitko nije razumio, što su htjeli, sve dok nije Boryna stao uz zaprepaštene ljude i zaviknuo, da je po cijeloj šumi odjeknulo:

— Ljudi iz Modlice! ljudi iz Rzepka i odakle već jeste, slušajte!

Stišalo se malko, a on opet poviče:

— Pokupite, što je vaše, i pođite s Bogom, zabranjujemo vam sjeći, a tko ne posluša, imat će posla s cijelim narodom...

Nisu se opirali, jer ih preplašiše mrka lica, toljage, vile, cjepovi i toliki razbješnjeli narod spreman da se pobije, pa se počeše dogovarati, dozivati, sjekire za pojas zadijevati, pile kupiti i skupljati se uz srdito mrmljanje, a naročito Rzepčani, jer su bili plemići i

vijekovima su živjeli u susjedskim razmiricama s Lipčanima, pa su glasno psovali, udarali sjekirama, prijetili, ali hoćeš ne ćeš, uzmicali su pred silom, a narod prijetio, vikao, nasrtao i potisnuo ih u šumu.

Drugi se pak razbježaše po čistini da gase ognjišta i da razvale poslagane hvatove, a babe s Kozielovom na čelu, kad ugledaše kolibe sabite od dasaka na kraju čistine, potekoše onamo i stadoše ih kidati i raznositi po šumi, da im ni traga ne ostane.

Boryna, kad su drvosječe tako glatko uzmakli, dozove gazde i stade ih nagovarati, da sada u skupini pođu u dvor i da poruče vlastelinu, da se ne usudi dirnuti šumu, dok sud ne presudi, što je seljačko. Ali prije no što su se dogovorili i odlučili, što da učine, kako će biti najbolje, digoše babe galamu i stadoše bez reda bježati od koliba, a nekoliko konjanika, što ispadoše iz šume, krenuše za njima u potjeru.

Dvor, upozoren, pritekao je drvosječama u pomoć.

Na čelu konjanika jahao je upravitelj, natjeraše oštro na čistinu i čim su stigli žene, počeše ih mlatiti batinama, a upravitelj, jak kao bivol, udarao je prvi i vikao:

— Lopovi, ušljivci! Batinama po njima! Vežite ih, u zatvor!

— Ovamo svi k meni, ne dajte se! — vikao je Boryna, jer se uplašen narod već stao raspršivati, ali na taj se glas zaustaviše i ne obzirući se na batine, što su mnoge pogađale po glavama, trkom potekoše k staromu zaslanjajući rukama glave.

— Batinama pasju braću! Cjepovima po konjima! — poviče starac ljutito i prihvativši nekakav kolac prvi navali na dvorske. Udarao je kud je dohvatio, a za njim se kao šuma, kad je oluja gnjeva spopadne, pritisnuše ljudi rame uz rame, cijep do cijepa, vile uz vile i s gromkim urlikom navališe na dvorske ljude

udarajući čim je tko mogao dosegnuti, da je sve tutnjilo, kao da tko grah ljušti batinom po podu.

Nastade neljudski urlik, kletve, pištanje ranjenih konja, jauk ranjenika, mukli i česti udarci toljaga, hroptanje rvača i divlji krikovi boja.

Dvorski su se snažno branili, psovali i udarali podjednako kao i seljaci, ali počeše se napokon brkati i uzmicati, jer su se konji, udarani cjepovima, propinjali i njišteći okretali natrag, dok nije upravitelj, videći što se događa, podbo svoga riđu i skočio u skupinu naroda prema Boryni, ali vidio se samo tren, jer smjesta zarežaše cjepovi i nekoliko razbijača padoše na njega, a drugih nekoliko ruku uhvatiše ga sa svih strana i svukoše ga s konja, te je kao grm kljovom podrovan poletio u zrak i pao u snijeg, do nogu, te ga je Boryna jedva obranio i odvukao onesviještena na sigurno mjesto.

Tada se odjednom sve zamrsilo kao kad vjetar nenadano udari u plastove, pomiješa, jedno klupko bez oblika nastane, valja se po polju i kotrlja po razorima. Podigla se užasna vika i takva zbrka, metež, da se ništa nije vidjelo do isprepletenih gomila, kako se valjaju po snijegu, do pesnica, što bijesno udaraju, a kadšto bi se netko odijelio od gomile i bježao kao mahnit, ali se vraćao odmah i s novim krikom, s novim bijesom srljao u tučnjavu...

Tukli su se pojedinačno i u skupinama, spopadali se za guše i za glave, pritiskali koljenima, grebli do živoga mesa, ali obračunati još nisu mogli, jer su dvorski ljudi poskakali s konja ne uzmičući ni za korak, a pridolazila im je nova pomoć, jer su drvosječe prešli na njihovu stranu i snažno im pomagali. Prvo se Rzepčani u rulji ali šuteći baciše kao ljuti psi da im pomognu, a vodio ih šumar, koji se u zadnji čas pojavio, a kako je bio ljudeskara kao bik, po cijeloj okolici

na glasu kao jak čovjek, a usto razbijač, koji je imao svojih obračuna s Lipcem, bacio se prvi, jedan na gomilu, razbijao glave kundakom od puške, gonio ih i tako mlatio, da Bog sačuva.

Stacho Płoszka digao se na njega da ga sustavi jer je narod već počeo bježati pred njim, ali on ga spopadne za gušu, zavitla njim nad sobom i baci ga na zemlju kao izmlaćeni snop, te Stacho pade onesviješten. Priskoči mu jedan od Wachnikâ i tresne ga cjepovima nekud u rame, ali za uzvrat je dobio pesnicom med oči, te je samo raširio ruke i spomenuvši ime Isusovo strovalio se na zemlju.

Napokon nije mogao Mateuš izdržati i baci se na njega, ali premda je bio momak snagom ravan samo Anteku, nije izdržao ni očenaša, šumar ga nadvladao, namlatio, u snijegu provaljao i na bijeg ga prisilio, zatim je krenuo prema Boryni, koji se je u cijeloj skupini s Rzepčanima, ali prije no što je do njega stigao, navališe na njega babe vrišteći, uhvatiše ga pandžama, popeše mu se u kosu, spletoše ga i prignuše k zemlji valjajući se s njim — kao kad kudrovi napadnu na ovčarskoga psa, zubima ga hvataju za kožu i povlače ga sad na ovu i sad na onu stranu.

Ali za to je vrijeme i narod prevladao, stisnuše se i pomiješaše kao lišće, svaki je dohvatio svoga, davio i valjao se s njim po snijegu, a babe su navalile sa strane i čupale za kosu.

Vrisak je nastao tolik, zbrka i vreva, da je svoj jedva razaznavao svoga, ali napokon su potisnuli dvorske ljude, nekoliko ih je već ležalo u krvi, a drugi su, umorni, klonuli kradom bježali u šumu, samo su se drvosječe branili posljednjom snagom, a gdjedje su molili milost, ali kako je narod bio još većma ogorčen na njih nego na dvorske, razbuktao se kao baklja na

vjetru, pa nije slušao molbe i ni na što se nije osvrtao, nego je samo mlatio u punom bijesu.

Odbacili su toljage, cjepove, vile i stisli se u rvanju, čovjek na čovjeka, šaka na šaku, snaga na snagu, gnjavili su se, davili, čupali, kotrljali po zemlji, te je već zanijemjela vika, čulo se samo teško hroptanje, psovanje i natezanje.

Nastao je takav sudnji dan, da se to ne može iskazati!

Ljudi su gotovo pomahnitali, srdžba ih je zanijela, gnjev zaokupio, a naročito Kobus i Koziełova kao da su pobjesnjeli, strašno je bilo pogledati ih, tako su bili krvavi, izubijani, ali uza sve to su nasrtali na cijele hrpe.

Tako su se odupirali još Lipčanima uz sve veću kriku, već su počele potjere za onima što su bježali, napadali su već po desetorica na jednoga, kad se napokon šumar oteo babama ljuto premlaćen, ali zato još bješnji i stade dozivati svoje, a kad je ugledao Borynu, priskoči k njemu, uhvatiše se oko pasa, opletoše plećima kao medvjedi i stadoše se rvati i teturati i udarati o drveće, jer su se već zanijeli u šumu.

U taj čas doleti Antek. Zakasnio je mnogo, sada stane na kraj šume da malo zahvati zraka i smjesta smotri, što se dešava s ocem.

Zaokruži naokolo jastrebovim okom, nitko nije na njih pazio, svi su bili u tolikoj borbi, u takvoj zbrci, da nijednog lica ne bi prepoznao, pa uzmakne, kradom se odšulja do Boryne i stane na nekoliko koračaja iza drveta.

Šumar je pretegnuo, teško mu je bilo, jer je bio sav izmoren, a i starac se krepko držao, padoše baš na zemlju, valjajući se kao dva psa i lupajući o zemlju, ali sve češće je starac bivao odozdo, kapa mu pala, samo je sijeda glava poskakivala po korijenju.

Antek se još jedamput obazre, izvuče pušku ispod kožuha, čučne i prekrstivši se nehotice namjeri na očevu glavu... no prije no što je spustio kokot, skočiše obojica na noge, a i Antek se digne i puškom namjeri — ali ne opali, nenadani, strašni strah tako mu je stegao srce, da je jedva mogao disati, ruke su mu drhtale kao u groznici, sav je zastrepio, pred očima mu se smračilo i tako mu se zavrtjelo u glavi, da je dugo stajao ne znajući, što se s njim zbiva, kad odjednom odjekne kratak, užasan krik:

— U pomoć, ljudi!... u pomoć!...

Šumar je baš u taj tren ošinuo Borynu kundakom po glavi da je šiknula krv, a starac samo zaviče, digne ruke uvis i složi se na zemlju kao klada...

Antek se razabere, baci pušku i skoči k ocu; starac je samo hroptao, krv mu je oblila lice, glava mu gotovo napolak razlupana, bio je još živ, ali na oči mu se već navukla magla i kopao je nogama...

— Oče! Isuse dragi! Oče! — vrisne strašnim glasom, uze ga na ruke, pritisne k prsima i stade iza glasa vikati:

— Oče! Ubiše ga! Ubiše! — zavijao je kao kuja, kad joj podave mlade.

Nekoliko ljudi iz blizine čulo je i potrčalo u pomoć; položiše ranjenika na granje i stadoše mu oko glave trpati snijeg i spasavati ga, kako su znali. A Antek sjedne na zemlju i čupajući sebi kosu vikao je sav izvan sebe:

— Ubiše ga! Ubiše!

Ljudi pomisliše, da mu se odjednom pamet pomutila.

Načas se smiri, odjednom se sjeti svega i baci se na šumara s užasnim krikom i s tolikim bijesom u očima, da se šumar prepao i počeo bježati, ali osjetivši, da ga Antek stiže, naglo se okrene i opali mu ravno u prsa,

ali nekim ga čudom nije pogodio, samo mu je lice osmudio, a Antek se strovali na njega kao grom.

Zalud se branio, zalud izmicao, zalud je u očaju i smrtnom strahu milost molio — Antek ga je spopao pandžama kao bijesan vuk, stegao mu grlo da je grkljan zahrskao, digao ga uvis i udarao njime po drvetu sve dok nije ispustio posljednji dah.

A onda, kao da je sišao s uma, kao da nije znao što radi, bacio se u tučnjavu, a gdje se javio, srca su se prepala, ljudi su sa strahom bježali, jer je bio užasan, zaprljan očevom i svojom krvlju, bez kape, s prijepljenom kosom, plav kao mrtvac, strašan i tako nadčovječanski jak, da je gotovo sam samcat potukao i pobio ostatak onih, što su se još opirali, te su ga morali napokon umirivati i suzdržavati, jer bi ih sve poubijao...

Tučnjava se svršila i Lipčani su, premda izmoreni, osakaćeni, okrvavljeni, napunili šumu radosnom vrevom.

Žene su previjale teže ranjenike i prenosile ih na saone, a nije ih bilo malo. Jedan je Klębov sin imao slomljenu ruku, Andrija Pacześ iščašenu nogu, pa nije mogao na nju stati i derao se do neba, kad su ga prenosili, Kobus je bio tako ispremlaćen, da se nije mogao maknuti, Mateuš je bacao čistu krv i tužio se na krsta, a i drugi su prilično podnijeli, te gotovo nijednoga nije bilo, tko bi ostao čitave kože, ali jer su nadjačali, bez obzira na boli, veselo su i glasno podcikivali — i spremali se na povratak.

Borynu položiše na saone i potjeraše polako bojeći se da putem ne umre, bio je onesviješten, a ispod prijevoja neprestano je navirala krv, oblivala mu oči i cijelo lice, blijed je bio kao krpa i posve sličan mrtvacu...

Antek je išao kraj saona i preneraženim je pogledom promatrao oca, na neravnom mu putu pridržavao glavu i na mahove mucao tiho, moleći, tužno:

— Oče! Zaboga, oče!...

Ljudi su išli bez reda, u hrpama, kako je komu bilo udobnije i to šumom, jer su posred puta išle saone s ranjenicima. Po netko je jaukao i stenjao, a ostali su se glasno smijali, veselo i bučno podcikivali. Počeše među sobom koješta pričati, hvalisati se nadmoću i rugati se poraženima, gdjegdje je već i pjesma odjeknula, netko je pak zaviknuo da je cijela šuma ječala, svi su bili pijani od slavlja i mnogi su teturali između drveća i spoticali se o svaki korijen!...

Slabo je tko osjećao udarce i umor, jer je svima neiskazana radost pobjede napunila srca, svi su bili puni veselja i tolike snage, da bi, kad bi se tko usprotivio, u prah satrli i proti cijelom se svijetu digli.

Išli su snažno, glasno, bučno, kružeći blistavim očima po toj osvojenoj šumi, koja se ljuljala nad glavama, pospano šumila i prosipala na njih rosnu oborinu inja — kao da ih je suzama škropila.

Odjednom Boryna otvori oči i dugo gledaše u Anteka, kao da sam sebi ne vjeruje, dok mu nije duboka, tiha radost obasjala lice, nekoliko je puta usnama maknuo i s najvećim naporom prošaptao:

— Je si li ti to, sinko?... Je si li ti?...

I opet se onesvijestio.